

באר שבע

פיתוח כלכלי ותרבות פוליטית

יצחק דהן

מחקרי פלורסהיימר

האוניברסיטה העברית בירושלים

מחקרי פלורסהיימר
המכון ללימודים עירוניים ואזוריים
האוניברסיטה העברית בירושלים

באר שבע

פיתוח כלכלי ותרבות פוליטית

יצחק דהן

ירושלים, פברואר 2011

Floersheimer Studies
The Institute of Urban and Regional Studies
The Hebrew University of Jerusalem

Beer Sheva
Economic Development and Political Culture

Yitzhak Dahan

עורכת אחראית: שונמית קרין

הדפסה: דפוס אחוה

פרסום מס' 1/78 Publication No.

ISSN 0792-6251

© 2011 מחקרי פלורסהיימר
האוניברסיטה העברית בירושלים

office@fips.org.il

www.fips.org.il

על המחבר

ד"ר יצחק (איציק) דהן הוא חוקר ומרצה במוסדות אקדמיים בישראל. מחקריו עוסקים בסוציולוגיה עירונית, תרבות פוליטית, מנהיגות מקומית, אליטות מקומיות ופיתוח הפריפריה הגאוגרפית והחברתית של ישראל.

על המחקר

במהלך ששים השנים האחרונות העבירה מדינת ישראל משאבים רבים לטובת מה שהוגדר "פיתוח הנגב", שתכליתם 'צמצום הפערים בין המרכז לפריפריה'. נראה בעליל כי יעד זה לא הושג. הפערים בין מרכז הארץ והנגב (ובעיקר בתוך הנגב) נותרו בעינם ואף העמיקו. הדבר המתבקש מכישלון זה הוא בחינה מחדש של ההיגיון העומד מאחורי תוכניות המדיניות הקיימות.

מחקר זה מבקש לבחון את הגיון הפיתוח ולהעמיד גישה אחרת לפיתוח כלכלי של באר שבע, ושל אזורי שוליים בכלל. ייחודה של הגישה המוצעת בו הוא בניסיון להבין את ההבניה העירונית, ובעיקר את ההבדלים ברמת הפיתוח הכלכלי והמוביליות הקבוצתית, גם כפועל יוצא של תהליכים ומאפיינים ברמת הסוציולוגיה העירונית והתרבות המקומית. ממצאיו מורים כי המשאבים המוזרמים לנגב על ידי המדינה מתפרשים על ידי תושביו ומנהיגיו בצורות שונות בהתאם לרקעם המעמדי, התרבותי וההיסטורי. פרשנותם מביאה לצריכה שונה של המרחב (טיב הביקושים לחינוך, טיב הגיבוש הפוליטי-מקומי, השתלבות בשוק העבודה); ולפערים מעמדיים ותרבותיים. המחקר מציע לקדם את יעדי המדיניות באמצעות תוכניות ואסטרטגיות פעולה שונות ומגוונות הלוקחות בחשבון את המאפיינים ההיסטוריים והתרבותיים של הקבוצות השונות מושא הפיתוח.

שלמי תודה

מחקר זה נכתב במסגרת פורום עמיתי המכון לטכנולוגיה וחברה של הפקולטה לניהול באוניברסיטת תל אביב, ונתמך על ידי קרן רש"י. תודה שלוחה לראש צוות המחקר, פרופ' שלמה חסון שתרם רבות לחידוד הרעיון ולשיפור ניכר של טיוטת המחקר; תודה לחוקרים-עמיתים שסייעו במידע ובעצה טובה: לפרופ' יהודה גרדוס מאוניברסיטת בן-גוריון; לד"ר סבטלנה בולוטין מאוניברסיטת תל אביב; למנהלת המכון לטכנולוגיה וחברה גב' ריקי שפרינצק ואחרונה חביבה לעורכת האחראית של מחקרי פלורסהיימר באוניברסיטה העברית, גב' שונמית קרין ששקדה בחריצות ובתשומת לב רבה על נוסח הטיוטה.

על מחקרי פלורסהיימר

מחקרי פלורסהיימר באוניברסיטה העברית בירושלים פועל כיחידת מחקר במסגרת המכון ללימודים עירוניים ואזוריים וממשיך את עבודתו של מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות

שפעל בירושלים משנת 1991, הודות ליזמתו ולתמיכתו רבת השנים של ד"ר **סטיבן ה' פלורסהיימר**.

מחקרי פלורסהיימר מפרסם מחקרים בתחום חברה, מרחב וממשל – בפרט במכלול ההיבטים הנוגעים לעולם השלטון המקומי והממשל המקומי, ובהם סוגיות של תכנון ופיתוח ברמה העירונית והאזורית, כולל סוגיות הנוגעות לתכנון ולפיתוח ביישובים הערביים בישראל ולקשרי הגומלין שבין המדינה והאוכלוסייה היהודית לאוכלוסייה הערבית-הפלסטינית הישראלית בתחומי התכנון והפיתוח. כל המחקרים זמינים באתר האינטרנט לכל דורש. בראש היחידה עומד פרופ' **ערן רזין** מן המחלקה לגאוגרפיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

מחקרי פלורסהיימר
האוניברסיטה העברית בירושלים

רשימת פרסומים על ממשל ופיתוח מקומי, משנת 1998

- ערן רזין, **פערים בחוסן התקציבי של רשויות מקומיות בישראל**, 1998
- ערן פייטלסון ואורי ברשישת, **התפשטות היזמות הפרטית בקרקע ציבורית**, 1998
- מארק רוזנטראוב וערן רזין, **ממשל מטרופוליני ופיתוח: לקחים מאינדיאנפוליס**, 1998
- נחום בן-אליא, **הפרטת תשתיות מים וביוב: בין יוזמה מקומית למדיניות ממלכתית**, 1998
- עמירם גונן (עורך), **ממשל ופיתוח מקומי: סוגיות והצעות של מדיניות**, 1998
- נחום בן-אליא, **משבר הרשויות המקומיות בישראל (נייר עמדה)**, 1998
- דניאל פלזנשטיין, **ההימור המקומי הגדול: קזינו ככלי לפיתוח כלכלי מקומי בישראל**, 1999
- רחל אלטרמן, **בין הפרטה להמשך הבעלות הלאומית: מדיניות קרקע עתידית לישראל**, 1999
- ערן רזין, **פערים תקציביים בין רשויות מקומיות קטנות לגדולות**, 1999
- יצחק שנל, **עובדים זרים בדרום תל אביב-יפו**, 1999
- אברהם דיסקין ואבי עדן, **הבוחר הרציונלי בבחירות המקומיות בישראל**, 1999
- נחום בן-אליא, **המימון הממשלתי והמשבר הכספי ברשויות המקומיות בישראל**, 1999
- ערן רזין, **פערים תקציביים בין רשויות מקומיות ערביות ליהודיות, האם מצטמצם הפער?**, 2000
- נחום בן-אליא, **"קופת התכנון" – הפיסקליזציה של התכנון והפיתוח ברשויות המקומיות**, 2000
- ערן רזין ואנה חזן, **הליכים לשינוי תחומי שיפוט מוניציפליים: דמוקרטיה מקומית לעומת שליטה מלמעלה**, 2000
- דני פלזנשטיין, **יחסים חוצי גבולות ופיתוח כלכלי מקומי: הקזינו בטאבה והעיר אילת**, 2000
- נחום בן-אליא, **אזרוח החינוך בישראל: זה רגולציה, דמוקרטיזציה ואחריות מוגברת**, 2000
- אברהם דיסקין, **ימי ירושלים האחרונים: הדמוקרטיה הישראלית החדשה**, 2001
- גדליה אורבך, **יחסי שלטון מרכזי ומקומי בישראל: בראי קרוואנים ומגורונים, 1992-1990**, 2001
- ערן רזין ואנה חזן, **שינוי גבולות מוניציפליים והרשויות המקומיות הערביות**, 2001
- ערן רזין, **פערים בחוסן התקציבי של רשויות מקומיות בישראל בשנת 2000: יציבות ותמורות בתקופה של תהפוכות פוליטיות**, 2002
- יצחק שנל ומיכאל אלכסנדר, **מדיניות עירונית כלפי מהגרי עבודה: לקחי המקרה של תל אביב-יפו**, 2002
- לביאה אפלבוים, **יחסי הגומלין בין המועצה האזורית והוועד המקומי: הסתגלות הדדית בסביבה משתנה**, 2002
- ערן רזין, **רפורמה בארגון השלטון המקומי בישראל: בין ריכוז לביזור, בין מסורתיות למודרניות**, 2003
- שלמה חסון ומאיה חושן, **המבנה החברתי-המרחבי של מטרופולין תל אביב**, 2003
- אלי אברהם, **קידום ושיווק ערים בישראל**, 2003
- ערן רזין, **עמדה: כיצד להבטיח איחוד רשויות מקומיות**, 2003
- נחום בן-אליא, **הדור הרביעי: שלטון מקומי חדש לישראל**, 2004
- גלעד רוזן וערן רזין, **המרוץ אחר המכללה: תחרות בין רשויות מקומיות בישראל על מוסדות להשכלה גבוהה**, 2004

- לביאה אפלבוט ואנה חזן, שיתוף פעולה בין רשויות קטנות בישראל – לקחים לישראל, 2005
- נחום בן-אליא, רשות נתונה: אופציות לעיצוב שלטון מקומי חדש, 2005
- ערן רזין ואנה חזן, חלוקת העושר המוניציפלי בישראל: צמצום פערים בהכנסות הרשויות מקומיות, 2006
- נחום בן-אליא, מסגרות אזוריות על-מוניציפליות למתן שירותים בישראל, 2006
- נחום בן-אליא, מסל שירותים לשירותי ליבה: הרחבת האחריות המיניסטריאלית של משרד הפנים, 2006
- יצחק דהן, תרבויות פוליטיות בערי הפיתוח, 2006
- שלמה חסון, הגירעון בדמוקרטיה המקומית: דמוקרטיה למראית עין?, 2006
- ערן רזין, חלוקה מחדש של הכנסות הרשויות המקומיות: הסדרים כספיים ושינויים טריטוריאליים, 2006
- נחום בן אליא, החוליה החסרה: שלטון אזורי בישראל, 2007
- שלמה חסון (עורך), Jerusalem in the Future: The Challenge of Transition, 2007
- עמירם גוגן, ירושלים – התחזקות בהתחברות, 2007
- ערן רזין, החייאת מרכזי ערים ופיתוח מוקדי מסחר ברשויות המקומיות, 2007
- אסמהאן מסרי-חרזאללה, ירושלים כיעד להגירה פנימית של צעירות פלסטיניות, 2008
- עמירם גוגן, חיבור ירושלים לכלכלה הגלובלית באמצעות ההשכלה הגבוהה, 2008
- משה דרור, שיתוף הציבור בנושאי תרבות מנקודת ראות של מקבלי ההחלטות: המקרה של אשדוד, 2008
- רון הורן, פערים בין רשויות מקומיות בנטל הארנונה למגורים: ניתוח מגמות ופרספקטיבה בין-לאומית, 2008
- אנה חזן וערן רזין (עורכים), חיוב אישי בשלטון המקומי, 2008
- סיגל רסיס ולביאה אפלבוט, השלטון המקומי הכפרי בישראל בראי המשפט, 2009
- יצחק דהן, מנהיג מקומי: מכניזם של שינויי עומק בפריפריה; ירוחם, 2006-1983, 2009
- אביאל ילינק, לקראת ניהול משותף של מרכזי ערים: מרכז העיר של ירושלים, 2009
- איתי בארי, הבראת רשויות מקומיות כושלות בישראל: מבט משווה לאור הניסיון האנגלי, 2009
- תומר אש וערן פייטלסון, דינוי ועדת נסים כצוהר לתהליך היזמות בקרקע הציבורית בישראל, 2009
- נחום בן-אליא, משק המים התאגידי החדש: האם הרפורמה הוכרעה?, 2009
- פרלה אייזנקנג-קנה, יצירתיות עירונית: אפקטיביות ניהולית ופתיחות דמוקרטית, 2010
- גדליה אורבך ועירא שרקנסקי, תכנון ופוליטיקה בירושלים, 2010
- מריק שטרן, בשדות זרים: דפוסי אינטראקציה במתחמי מסחר מעורבים בירושלים, 2010
- צפרייר גדרון ואיתי פישהנדלר, מדע, מדיניות ואי ודאות: תפקידם של מדענים בעיצוב מדיניות סביבתית בישראל, 2010
- ערן רזין (עורך), תכנון ארצי, מחוזי ומטרופוליני בישראל: קובץ לזכרו של פרופ' אריה שחר, 2010
- יצחק דהן, באר שבע: פיתוח כלכלי ותרבות פוליטית, 2011

תוכן העניינים

9	1 מבוא כללי וסקירה
9	מטרת המחקר
10	פיתוח כלכלי ותרבות פוליטית
17	שאלות המחקר ומתודולוגיה
18	2 מאפייני זירת הפיתוח: הסוציולוגיה העירונית והתרבות הפוליטית של באר-שבע
18	פרופיל כללי
19	פוליטיקה ותרבות פוליטית
23	מגזרי אוכלוסייה עיקריים בבאר שבע
24	מסורתיים
34	חילונים ממעמד בינוני
40	חרדים מרקע מזרחי
47	דתיים-לאומיים
52	הקהילה הרוסית
57	הקהילה האתיופית
61	מוסלמים ובדואים
67	סטודנטים
81	3 סיכום והצעת מדיניות
83	הצעת מדיניות
85	מנהיגות מקומית
86	התארגנות אזרחית
87	קואליציות ממשל כמנוף לפיתוח
87	מערכת ההשכלה הגבוהה
90	רשימת מקורות

1 מבוא כללי וסקירה

מטרת המחקר

בחיבור זה אני מבקש להאיר ולהסביר את הקשר שבין פיתוח כלכלי עירוני לבין המאפיינים התרבותיים-פוליטיים של האוכלוסייה מושא הפיתוח. קשר זה יודגם ויושם על העיר באר שבע. מתוך הבהרת קשר זה יוצע מתווה מדיניות חלופי לפיתוח כלכלי-חברתי שלה.

היסטוריית הפיתוח של הנגב רוויה תוכניות מדיניות עתירות משאבים שיצאו גלים גלים ממרכזי השלטון והתכנון של ישראל. היעד המרכזי של תוכניות אלו היה: הגדלת הזדמנויות וצמצום הפערים החברתיים והכלכליים בין המרכז לפריפריה. בבחינה משווה של יעדי הפיתוח נוכח התוצאות, נראה כי שלל התוכניות לא הביא לתוצאות המיוחלות. על-פי מדדים מקובלים להערכת הפיתוח העירוני, באר שבע והנגב נותרו בשוליים והפערים בתוך הנגב הלכו והעמיקו בתחומים שונים: תעסוקה (מבנה התעסוקה ורמת השכר), אבטלה, הגירה ורמת השירותים הציבוריים.¹ על רקע נתון זה יש לציין כי מאז שנת 2005 הפך העיסוק בפיתוח באר שבע והנגב לאינטנסיבי במיוחד. מתכננים, פוליטיקאים ומנהיגים אזרחיים – הכל ניצבים הכן לקראת השינוי המיוחל שיביא עמו 'הגל הגדול' של הפיתוח הצפוי בעקבות סדרה של החלטות ממשלה שהתקבלו לאחרונה לטובת הדרום. המרכיב המרכזי בהחלטות נמצא ב-"תוכנית לפיתוח הנגב והגליל" שאותה אימצה ממשלת ישראל בנובמבר 2005 (החלטה של הממשלה). באופן כללי ביותר, התוכנית מבקשת להביא לשינוי ניכר בסדרי העדיפויות של הממשלה באופן שיסיט את מרכז הכובד של הפיתוח העירוני והכלכלי מהמרכז לבאר שבע כמטרופולין של הנגב. מאז נובמבר 2005 נמצאו לתוכנית זו ביטויים שונים בשורה ארוכה של החלטות שחלקן זכה לעיגון תקציבי, ועיקרם: העתקת בסיסי צבא בקנה מידה לאומי לבאר שבע וסביבתה;² השקעה במערכת החינוך

¹ ראו: גרדוס יהודה ורועי נוריאל (2008). **סקר תעשיות בנגב – 2008**. באר שבע: מרכז הנגב לפיתוח אזורי והרשות לפיתוח הנגב; וכן: רינה ואבי דגני (2008) עורכים: **מאפייני שוק המגורים בבאר שבע והמלצות למדיניות שיווק קרקעות ביישוב**. משרד הבינוי והשיכון ומכון גאוקרטוגרפיה; קובי ברוידא וגיא נבון "ההגירה הפנימית משקפת תהליך של התבדלות בחברה הישראלית והיחלשות עיירות הפיתוח בפריפריה", 31.10.2006, בנק ישראל, מחלקת המחקר; לשכה מרכזית לסטטיסטיקה. **שנתון סטטיסטי לישראל**, מס' 58 (2007). לוח 12.4, עמ' 514.

² עיר הבה"דים בצומת הנגב (שבשלב ראשוני אמורה לאכלס כ- 11,000 חיילים וכחמש מאות אנשי קבע); הרחבת בסיס חיל האוויר בנבטים (ליד ערד); בניית קריית המודיעין בסמוך לצומת

בבאר שבע;³ שדרוג צירי תחבורה אל באר שבע וממנה;⁴ הקמת פארק היי-טק בסמיכות לאוניברסיטת בן גוריון;⁵ העמקת התמיכה והסבסוד בעסקים ובמפעלים בבאר שבע ובנגב.⁶ סך כל הפרויקטים נאמד בעשרות מיליארדי שקלים.

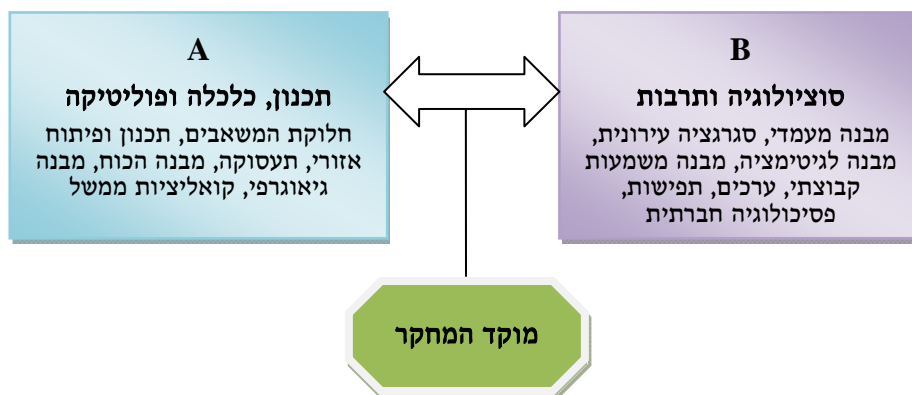
לנוכח גל ההשקעות הצפוי, ולנוכח היסטוריית הפיתוח של הנגב, מן הראוי לשאול: האם הפעם זה יעבוד? כדי להשיב על שאלה זו מפרספקטיבה אקדמית יש להקדים עיון תיאורטי.

פיתוח כלכלי ותרבות פוליטי

מסגרת החשיבה המנחה של חיבור זה יונקת מגישה ייחודית שמעיקרה ממזגת כלי ניתוח הן מהתחום הערכי והתרבותי והן מהתחום הכלכלי-פוליטי. בתמצית, גישה זו כורכת יחדיו שני טיפוסים ידע: מבנה כוח (תכנון, כלכלה, פוליטיקה) ומבנה תרבותי וחברתי. תרשים 1 מציג טענה זו באופן סכמתי ואחריו יופיע הסבר.

תרשים 1

המסגרת התיאורטית של המחקר

שווקת; ריכוז מחלקות האגף לתקשוב בסמוך לבאר שבע (מזרחית לאוניברסיטת בן גוריון) והעברת יחידות קרקעיות נוספות של חיל האוויר לנגב.

משרד האוצר, הודעה לעיתונות, 25 באוגוסט, 2008.

שם.

רן קויתי – ראש המטה לפיתוח הנגב והגליל במשרד התמ"ת. בתוך: אורה קורן: "אנחנו רוצים למשוך חברות גדולות לפרופריה כדי שיהוו עוגן תעסוקתי", *The Marker*, 23 במארס, 2009, עמ' 18-19.

שם.

3

4

5

6

הרעיון העומד בבסיס תרשים 1 הוא תלות הגומלין בין המערכת הפוליטית-כלכלית למערכת התרבותית והסוציולוגית. תלות זו פירושה כי שליטה בפוליטיקה ובמערכת התכנון (שמעיקרה מתיימרת לתוקף אוניברסלי), היינו בחלוקת המשאבים, איננה ערובה למילוי היעדים המוצהרים של המדיניות, שכן אלה תלויים גם במכלול תכונות של מושא התכנון – המבנה המעמדי, התרבותי וההיסטורי של הקבוצה, אשר מעיקרם הם בעלי תוקף פרטיקולרי (ראו גם: Giddens, 1984:29-40).

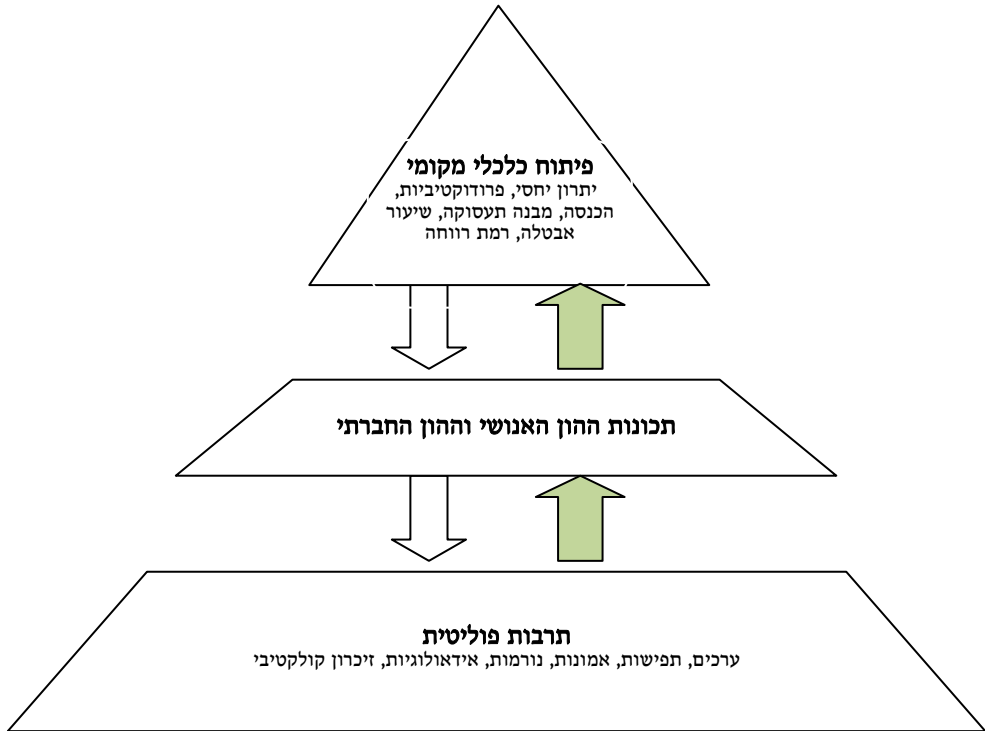
בהתאם לעיקרון זה, ההפרדה בין 'האוניברסלי' (A) 'לפרטיקולרי' (B) – איננה במקומה. הטענה כי פיתוח אזורי ועירוני חף מערכים ומפרספקטיבה (שמעצם טיבם תלוי קבוצה, פרטיקולריים) – היא בעייתית מאוד. התכנון והמדיניות הציבורית כרוכים בהיבטים שיפוטיים ומוסריים (הגלומים בתרבות) שלכאורה אינם 'מדעיים' (Harvey, 1973). פיתוח התעסוקה למשל, הוא לכאורה עניין אוניברסלי, צורך בסיסי, חף משאלות של 'תרבות', אתיקה ואסתטיקה. שהרי בני אדם, בכל מקום, 'רוצים לעבוד ולהתפרנס בכבוד'. אולם זוהי ראייה מוגבלת. טענתי היא שפיתוח התעסוקה הוא עניין שיש להתוות עבורו תוכנית מדיניות רק כאשר מעצבי המדיניות מתייחסים לשאלה נוספת והיא: תעסוקה (עבודה) – **לשם מה ובשביל מה** (B)? המענה לשאלה זו יונק מהתחום הסוציולוגי והתרבותי. כיצד עשויים נתוני התרבות והסוציולוגיה לתרום להבנתנו את אופי הפיתוח הכלכלי מקומי?

כלכלה ותרבות פוליטית

לרוב, 'פיתוח כלכלי' מתייחס למדיניות מובנית החותרת למצות, או להרחיב, את פוטנציאל העושר ביחידה גאוגרפית נבחרת (העיר). על פי המדדים המקובלים, העושר האזורי/לאומי נמדד בפרמטרים של תפוקה, הכנסה, רמת תעסוקה (שיעור אבטלה) ומבנה תעסוקה, וכן ביסודות הרווחה: דיור, שיעור השתתפות בכוח העבודה ועוד. תרבות פוליטית, הינה תיאוריה המבקשת להסביר את טיבו של המבנה הפוליטי כנובע מתרבות, היינו מהיררכיה, או ממערכת העדפות של ערכים, תפישות ואמונות (Wildavski, 1987; Geva-May, 2002). כל סיטואציה מתפרשת דרך מנגנונים תפישתיים שלמעשה מגדירים את ההטיה התרבותית. הטיה זו בתורה מעצבת את המבנה הפוליטי. כדיסציפלינות, תחומי הידע – כלכלה ותרבות – מופיעים בקטגוריות נפרדות אך למעשה יש בין השניים קשרי גומלין. בשנים האחרונות התפרסמו מחקרים רבים אשר הצביעו על הקשר הסיבתי בין המאפיינים התרבותיים של הקבוצה לבין מאפייניה הכלכליים (Logan and Molotch, 1987/2007; Putnam, 2000;) (Grondona, 2000; Porter, 2000). בתמצית, נטען כי תכונות התרבות המקומית אינן רק בחזקת עוד משתנה, עצמאי, בעל השפעות על איכות החיים העירונית. מערכת התפישות, הערכים, האמונות והזיכרון הקולקטיבי – משליכים באורח זה או אחר על התכונות הכלכליות של העיר והאזור. תלות הגומלין שבין המערכת התרבותית-חברתית להבניה הכלכלית (בדגש על פיתוח – רמה, איכות ופוטנציאל הפיתוח) מתוארת בתרשים 2.

תרשים 2

זיקות הגומלין בין פיתוח כלכלי מקומי לבין תרבות מקומית

ההיגיון העומד בבסיס תרשים 2 הוא כי מאפיינים בסיסיים בהיבט הכלכלי בוודאי משליכים על התכונות התרבותיות של הקבוצה, העיר והאזור. מאידך, ההבניה הכלכלית פועלת גם באורח הפוך, מלמטה למעלה: האוריינטציות התפישתיות והערכיות של הקבוצה משליכות על המבנה הכלכלי. היסוד המתווך בין השניים נעוץ בטיב תשומות ההון האנושי וההון החברתי שבעידן הכלכלה המודרנית נודע להן משקל רב ערך. זוהי חוליית מפתח שריכוז העניין בה עשוי להוות נקודת מפנה בעיצוב מדיניות ציבורית שתביא לשבירת מעגל הקסמים של תת-הפיתוח האופייני לערים בשוליים ולאזורי שוליים.

מייקל פורטר (Porter, 2000), חוקר בולט בתחום, העמיד פרדיגמה מעניינת להבנת הקשר בין פיתוח כלכלי ותרבות מקומית. כיצד קרה, הוא שואל, שבמהלך המחצית השנייה של המאה העשרים נמצאו קרנות בינלאומיות רבות שהעבירו הון עתק למדינות העולם השלישי ואלה לא נחלצו ממעגל הקסמים של העוני? בניתוחו, הכספים הרבים ירדו לטמיון בגלל "מנהיגים לא אפקטיביים" או "מדיניות כלכלית אסונית". מכאן הוא מסיק כי הגישה

המסורתית לפיתוח השוליים, קרי העברת משאבים חומריים מהמרכז אל הפריפריה, איננה ערובה לצמצום אי השוויון. כנגד גישה זו הוא מעלה על נס את הגישה המתרכזת במערכת המיקרו-תרבותית כמקור חשוב במיוחד להבנת פוטנציאל הפיתוח. מתוך כך במרכז הדיון הוא מעמיד את המושג – הון אנושי. הדגש על מרכיב זה כיסוד מפתח בכלכלה נעוץ בהשקפה ההולכת וקונה לה אחיזה בשנים האחרונות, ולפיה בעידן הגלובלי והפוסט-תעשייתי, המכניזם הכלכלי מושפע פחות מגורמים כגון עלות חומרי גלם והובלה, ויותר ממרכיב ההון האנושי (Porter, 2000). תפוקה, הכנסה ורווחים הם בראש ובראשונה פועל יוצא של הערך המוסף של ההון האנושי – ידע, חדשנות, תחכום, מחקר, פיתוח, עיצוב אסטרטגיה – וזה איננו מנותק מהמערכת התרבותית, היינו: מדרכי הסוציאליזציה המקומית, האמונות והדעות. כדוגמה להשפעת התרבות על ההיגיון הכלכלי, וממנו על המדיניות הכלכלית, מציג פורטר עקרונות המוכרים מתורת המשחקים (win-win; win-lose). לרוב, אנו מנתחים את המצב ומעצבים מדיניות פיתוח כלכלי בהתאם לאחד מהעקרונות הללו. אבל, העקרונות עצמם, מדגיש פורטר, מושפעים ממערכת אמונות ופרה-קונספציות ונטועים בטיבה של מערכת החינוך, ובמערכת התפישות והעמדות של אינטלקטואלים ושל מנהיגים לאומיים (Porter, 2000). גישת ה-win-win היא זו הגורסת כי פוטנציאל העושר איננו מוגבל מכיוון שהוא תלוי ברעיונות, אמונות ועוד. אמונה מעין זו, כך פורטר, תקדם את הכלכלה. לעומת זאת, win-lose – 'משחק סכום אפס' מניח את כמות המשאבים כעוגה. המשאבים קבועים ואינם קשורים לשאלת המאמץ. תפישה זו תוביל לאוריינטציית מאבק על חלוקת המשאבים. על פי פורטר זוהי "פרה-קונספציה תרבותית שכמעט תמיד תביא לירידה ברמת התפוקה הכלכלית".

באופן דומה מציב גרונדונה (Grondona, 2000) את שאלת הפיתוח הכלכלי כגורם התלוי בראש ובראשונה במערכת האמונות והקוסמולוגיה של הקבוצה. במאמר שכתרתו: A Cultural Typology of Economic Development הוא מאיר את הקשר שבין פוטנציאל הפיתוח הכלכלי לבין תרבות פוליטית בדרך של אפיון שתי מערכות תרבותיות קוטביות – האחת "מעודדת פיתוח" והשנייה "בולמת פיתוח ומקדמת עוני". לוח 1 מסכם זאת.

לוח 1

הקשר שבין תרבות פוליטית ורמת הפיתוח הכלכלי, על פי Mariano Grondona⁷

חברות מעודדות פיתוח וחדשנות	חברות שאינן מעודדות פיתוח וחדשנות		
החוק והפילוסופיה הפוליטית המונחת בבסיסו	גחמות ושרירות לב של השליט או של האל	מקור הסמכות	תאילנד פוליטית (תאילנד) ותאילנד רפובליקנית (בורמה)
מתן קרדיט ליחיד ואוריינטציה לנטילת סיכונים	חוסר אמון, פיקוח יתר, אין נטילת סיכונים	אמון ביחיד	
העולם כסביבת עבודה, כפוטנציאל וכמקור לשינוי	העולם כמערכת קונספירטיבית: אוריינטציה להציל את הזולת מאימת העולם	המערכת הקוסמולוגית היחיד ביחס לעולם	
שינויים גדולים כתוצאה אגרסיבית של הישגים קטנים	פרויקטים גרנדיזיים, מהפכות	דינמיקת השינוי	
יצירתיות, מצוינות, הישגים, כפירה בחשיבה הקונוונציונלית	דוגמה, קונפורמיות, החינוך כהעברה הלאה של הדוגמה	חינוך וחדשנות	
נטיה להתקדם הלאה לעבר אוטופיה רחוקה באמצעות יצירתיות ומאמץ	אסכטולוגיה, פנטיות או ציניות	אוטופיה ותפישת הזמן	
הדיון בעניין חלוקת המשאבים מוסב לדור העתיד	הדיון בעניין חלוקת המשאבים בהווה	תפישת הצדק החלוקתי	

גרונדונה מדגיש, חזור והדגש, כי הטיפולוגיה האמורה איננה אלא כלי מתודולוגי ולמעשה אין חברות אשר נופלות לקטגוריה זו או אחרת. ניתן לומר כי ישנן קבוצות הקרובות לקוטב זה או אחר. תחת הקטגוריה "חברות שאינן מעודדות פיתוח וחדשנות", דן גרונדונה בשורה ארוכה של קבוצות הנבדלות זו מזו באורח מהותי: נוצרים-קתולים, מדינות בעלות משטר דתי-פנטי, ומדינות בעלות מסורת קומוניסטית או חילונית-אוטוריטטיבית. באופן כללי מאוד, ובהינתן המגבלות והסייגים שנמנו, ניתן לנסח את ההכללה של גרונדונה באופן הבא: התרבות משפיעה באורח עמוק ותשתיתי על המבנה הכלכלי: במקום שבו המשטר/החברה נוטים לפיקוח יתר, אינם נוטים ליחסי אמון, ליחיד לא יהא תמריץ ליטול

⁷ נתונים: Grondona, 2000, עיבוד: י' דהן.

סיכונים, וממילא יחסר מרכיב מכריע ביצירת העושר – היזמות; במקום שבו החינוך מעודד קונפורמיות ממילא לא יתפתח הגורם החשוב ביותר בכלכלה המודרנית – חדשנות, מחקר ופיתוח; במקום שבו המערכת האוטופית של הקבוצה משדרת על גלים ארוכי טווח, המכוונים לרעיון כי הישועה בוא תבוא מלמעלה (ולא מלמטה), ממילא הדבר לא יעודד מאמץ של הפרטים והקבוצה לשינוי המציאות עלי אדמות.

מרכיב מפתח נוסף במערכת התרבותית פוליטית, ובעל השלכות רבות משקל על הכלכלה הוא – **הון חברתי** (Social Capital). במחקר שביצע וולקוק (Woolcock, 2002) על מדינות ה-OECD, נמצא כי חברות מפותחות, בעלות פוטנציאל צמיחה גבוה, הן אלו שמתאפיינות בסינרגיה של ידע, זרימה מתמדת של מידע, רעיונות ומשאבים מקבוצה אחת למשנתה. המכניזם העומד מאחורי זרימת הידע מקבוצה אחת לאחרת הוא גורם הרישות החברתי וההון החברתי. בתמצית, ההון החברתי מתייחס לרעיון לפיו את איכות הקשרים החברתיים, בין יחידים ובין קבוצות – בעיקר: אמון, מחויבות הדדית וחברות בארגונים, או במועדונים חברתיים ודתיים – ניתן להגדיר ולתרגם לשפה הכלכלית: קשרים, אמון ורישות הם משאב שדרכו יחידים עשויים להפיק תועלת במובן הכלכלי הצר (Woolcock, 2002; Putnam, 2000; Davidson and Honig, 2003). פתגם ידוע בקרב האוכלוסייה דוברת האנגלית קובע כי: 'מה שחשוב זה לא מה אתה מכיר, או יודע, אלא את מי אתה מכיר' (It is not what you know it's who you know). נטען כי לגורם ההון החברתי השלכות ברורות על מוביליות ומכאן על מדיניות פיתוח כלכלי: קהילות המצוידות במאגר עשיר של קשרים חברתיים וארגונים אזרחיים, ייהנו מיתרון יחסי: עמדת המיקוח שלהן, במאבק בעוני, תהיה טובה והם יהיו פגיעים פחות (Woolcock, 2002). יתר על כן, בעידן הכלכלה המודרנית, ניהול סיכונים ומשברים וניצול הזדמנויות הם בחזקת מרכיבי מפתח במדיניות כלכלית. אסטרטגיה מעין זו תעמוד לזכותם של העשירים במאגר ההון החברתי ולא לזכות העניים במאגר ההון החברתי. באופן הזה, מסביר וולקוק כי להיות עני, פירושו להיות אדם אשר איננו מקושר, או מודר באורח אקטיבי מרשתות חברתיות וממוסדות (שבמצב אחר עשויים היו להבטיח לו דיור נאות ועבודה הולמת). כך גם קהילות מהגרים, שלהלכה אמורות להתאפיין בשוליות יחסית, נמצאו נהנות מרמה גבוהה יחסית של רווחה, במונחים של תעסוקה והכנסה, אם וכאשר הן מצוידות ברמה גבוהה של אמון והדדיות בתוך הקבוצה (Logan and Molotch, 1987/2000). בהתאם להיגיון זה, מדיניות כלכלית נכונה היא זו שמתייחסת למרכיב ההון החברתי כגורם אחד עצמאי וחשוב.

השאלה הנשאלת, מן ההיבט של מעצבי מדיניות, היא: כיצד לייצר את הסינרגיה, ההקרנה, של ידע והון חברתי מקבוצה אחת למשנתה? וולקוק הולך בעקבות ההבחנה המפורסמת של רוברט פטנס, בין **הון חברתי מגשר להון חברתי מלכד** (Putnam, 2000). ההון המלכד (Bonding social capital) הוא זה המופיע ברשתות חברתיות צפופות, בעיקר במובלעות אתניות, והוא משמש דבק חברתי, מחזק את הנאמנות הפנים-קבוצתית (in-group loyalty)

ומספק תמיכה פסיכולוגית לחברי הקבוצה. ההון המגשר (Bridging social capital) הוא זה שבו החברים בקבוצה אינם מתרכזים רק על בסיס אתני או היררכי, אלא גם ובעיקר על בסיס חוצה עדות ובעיקר על בסיס הרצון להיות מובילים. וולקוק מסביר: המפתח לזרימה חופשית של מידע תלוי בהון חברתי מהסוג המגשר: אוכלוסיות דלות בהון חברתי מגשר יתאפיינו, כך וולקוק, בסטגנציה. לעומת זאת, אוריינטציה, מכוונות, לזרימה מתמדת של המידע והידע תייצר דינמיקה כלכלית בנוסח win-win: היא תטיב עם החלשים ועם המבוססים. האחרונים, כך וולקוק, צריכים לגלות עניין במדיניות המעודדת מעגלים של ידע ורישות חברתי. אי שוויון כלכלי, בפרט מהסוג שבו יש חפיפה בין עוני, מוצא אתני ומגדר, הוא "אסון לצמיחה הכלכלית" (Woolcock, 2002).

לסיכום, לזיקות הגומלין שבין התרבות לכלכלה – היינו בין מערכת האמונות והתפישות, הרישות החברתי לצבירת הון, נכסים ותפוקה – משמעויות והשלכות ברורות על תחום המדיניות הציבורית. כדי להיות אפקטיבי ברמת יישום יעדי המדיניות, על מעצבי המדיניות להביא לסינכרוניזציה (תיאום) של מערכת הנתונים התרבותית-סוציולוגית והכלכלית-פוליטית. מדיניות ציבורית המעוניינת להעתיר משאבים על השוליים "ולהרחיב הזדמנויות" של מעוטי היכולת – תיכשל בהשגת יעדיה אם לא תיקח בחשבון את שלל התכונות והמאפיינים ברמת התרבות המקומית. זו איננה טענה מובנת מאליה, שכן על פי רוב, המדיניות הננקטת בפועל נשענת על ההנחה כי הכלכלה, התעסוקה ורמת השירותים הציבוריים הם בגדר עניין אינסטרומנטלי עבור הצרכנים וחף מפרספקטיבה. הלקוחות, מושא התכנון, אמורים לצרוך את השירותים ואת המשאבים הניתנים להם בהתאם להיגיון אוניברסלי. עולם האמונות, ההשקפות, המסורות וההיסטוריה אינם רלוונטיים.⁸ כנגד גישה זו אני טוען, בעקבות הפרדיגמה התרבותית לפיתוח כלכלי, כי מודל הניתוח הראוי לתכנון מדיניות הוא זה המבקש להסביר את מכניזם הפיתוח הכלכלי-עירוני, וההבניה העירונית בכלל, כנובע הן מכללים אוניברסליים והן מכללים מקומיים-תרבותיים. מתודולוגית,

---

⁸ הסוציולוגים האורבניים לוגאן ומולוטש מביאים כדוגמה לכשל מדיניות זה את האסטרטגיה הרווחת לפיתוח כלכלי בערים האמריקניות. זו ידועה בשם 'אסטרטגיית הצמיחה העירונית' (The city as a growth machine). בתמצית, זוהי גישה החותרת לגידול של העיר (בפרמטרים של היקף אוכלוסיה, תעסוקה ותשתיות) באמצעות הזרמת משאבים ציבוריים (מהשלטון המרכזי ו/או המקומי) שתביא, בעתיד הנראה לעין, לשורה של יתרונות באופן שבו הן המגזר הפרטי הן המגזר הציבורי יפיקו רווח ותועלת מגידול זה (Logan and Molotch, 1987/2007: 50-62). מחקרם החלוצי של לוגאן ומולוטש הראה בבירור כי היגיון זה, שמעיקרו מתעלם מיסודות מקומיים, כשל בהשגת היעדים. במונחים תיאורטיים, הכשל באסטרטגיה זו נעוץ בהנחה לפיה שינוי בערך החליפין, שיווצר כתוצאה מהפעלת מדיניות (סבסוד ומימון הכשרה מקצועית, הגדלת הנגישות בתחבורה שתגדיל את האטרקטיביות של המקום הן למשקיעים והן למהגרים), יחולל – אוטומטית – שינויים בערך השימוש של האוכלוסייה: שיפור איכות החיים, עלייה ברמת החיים וכו'.

פירוש הדבר כי התשומות לניתוח נוטלות הן מהשדה המקרו-מערכתי והן מהשדה המקומי, המיקרו-מערכתי. החיבור בין השניים נעשה באמצעות בחינת האופן שבו המקרו מתפרש על ידי השחקנים הפועלים ברמה המיקרו-מערכתית. מודל זה יוצב ויהדהד ברקע הדיון לפרק הבא המתייחס ישירות לסוציולוגיה העירונית, להיסטוריה הקבוצתית ולתרבות הפוליטית של באר שבע.

שאלות המחקר ומתודולוגיה

לאור מסגרת החשיבה שאותה אני מאמץ, מחקר זה יתמקד בניסיון להבין את זיקות הגומלין שבין המבנה הכלכלי של באר שבע למערכת התרבותית המקומית. זיהוי קשר סיבתי זה ייעשה באמצעות מענה לשאלות הבאות:

1. מהו הפרופיל הסוציולוגי והתרבותי-פוליטי של באר שבע?
2. כיצד נקראת (נתפשת, מתפרשת) הסביבה הגאוגרפית, הפוליטית והכלכלית על ידי מושא הפיתוח – אוכלוסיית העיר באר שבע על שלל גוניה?
3. (לאור המענה לשאלה 2) כיצד ראוי להבנות אסטרטגיה לפיתוח כלכלי של באר שבע?

בצד שאלות 1 ו-2, אנסה לבדוק כיצד התושבים, מושא התכנון, רואים את מהלכי המדיניות, ובכלל את המציאות האובייקטיבית, על מערכיה הגאוגרפיים, הכלכליים והפוליטיים. מילוי משימה זו יעשה בדרך של בניית פרופיל קבוצתי לבאר שבע, ובעיקר תוך ייחוד דיון מפורט לכל אחת מהקבוצות העיקריות המרכיבות את התשבץ החברתי והתרבותי בעיר. שרטוט הדיוקן הקבוצתי ייעשה באמצעות עיבוד נתונים ומקורות כמותניים ואיכותניים: נתונים סטטיסטיים גולמיים על אוכלוסיית העיר ועל מגזרים ספציפיים (גודל אוכלוסייה, פיזור גאוגרפי, הכנסה, השכלה, משלח יד). זיהוי המבנה התרבותי הוא מרכיב מפתח של המחקר. המשימה היא לזהות את 'הפילטר' הפרשני שבעזרתו קוראות הקבוצות השונות את המציאות. במונחי האנתרופולוג קליפורד גירץ (1990), הרעיון הוא לזהות ולמפות את טיבם של "מבני המשמעות הפרטיקולריים" או לברר את טיבם של המוסדות החברתיים המקומיים (Wildavski, 1987). חילוץ הנתונים יתבסס על כלים מקובלים במדעי החברה: מחקרים אתנוגרפיים קיימים, תצפיות וראיונות עומק עם בעלי תפקידי מפתח.

2 מאפייני זירת הפיתוח: הסוציולוגיה העירונית והתרבות הפוליטית של באר-שבע

בפרק זה אשרטט דיוקן חברתי ותרבותי-פוליטי של העיר באר שבע על שלל מגזריה. תת הפרק הראשון יאפיין את באר שבע באופן כללי וייתחס להיבטים שונים של החיים העירוניים: דמוגרפיה, תעסוקה, מצב סוציו-אקונומי, חינוך, מבנה פוליטי ותרבות פוליטית עירונית. הדיון בתתי הפרקים שלאחריו יתמקד בשרטוט קווי האופי של מגזרים וקהילות הבונים את הפסיפס העירוני.

פרופיל כללי

בסוף שנת 2007 נמנו בבאר שבע 186,100 תושבים.⁹ מאז סוף שנות השמונים השתנה המבנה הסוציו-דמוגרפי של העיר באורח משמעותי. בשנת 1988 נמנו בבירת הנגב 113,000 תושבים.¹⁰ בעקבות הגאות בעלייה ממדינות חבר העמים גדלה העיר בכ-70,000 תושבים. בשנת 2007 עמד החלק היחסי של עולי שנות התשעים מכלל אוכלוסיית העיר על 29.7% – שיעור גבוה מאוד בהשוואה לממוצע הלאומי (שעמד באותה שנה על 17%).¹¹ בחלוף גל העלייה ועד 2008 החלה להסתמן נסיגה במאזן ההגירה של באר שבע, כפי שניתן לראות מתרשים 5.

בין השנים 2003-2008 התאפיינה באר שבע במאזני הגירה שליליים. הרוב המכריע של העוזבים הם צעירים ואקדמאים.¹² על אף זאת, בשונה מערים מטרופוליניות, באר שבע היא עיר צעירה יחסית: כ-30% מאוכלוסיית העיר הם בקבוצת הגיל 0-19.¹³ למעשה, מדובר בעיר צעירה עוד יותר שכן, נתונים אלו אינם כוללים את ציבור הסטודנטים (קרוב לשלושים אלף, להלן 'סטודנטים') שחלק ניכר ממנו אינו טורח לשנות את מקום מגוריו בתעודת הזהות.

⁹ לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, הרשויות המקומיות לפי משתנים פיזיים.

¹⁰ לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, **שנתון סטטיסטי לישראל (1989)**, לוח. ב.16. עמ' 68.

¹¹ בתוך: רינה ואבי דגני (2008) עורכים: **מאפייני שוק המגורים בבאר שבע והמלצות למדיניות**

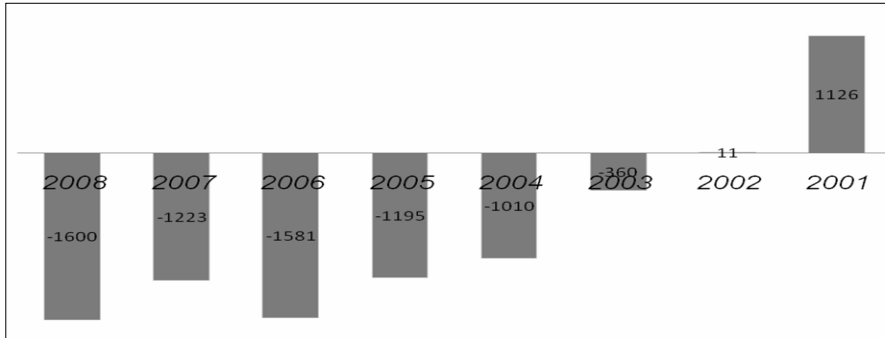
שיווק קרקעות ביישוב. משרד הבינוי והשיכון ומכון גאוקרטוגרפיה.

¹² לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, בתוך: דגני (לעיל, הערה 11).

¹³ לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, **הרשויות המקומיות בישראל 2006**, פרסום מס' 135 עמ' 140.

תרשים 5

מאזן ההגירה של באר שבע 2001-2008¹⁴

מבחינה מעמדית, באר שבע ועורפה העירוני מתאפיינים בחולשה רבה ובקיטוב קיצוני במיוחד. על פי 'המדד המשולב' של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשנת 2006 הופיעה באר שבע בגבול העליון של אשכול 5 (במיקום 119, בסמוך ליישובים כמו: עפולה, אור יהודה וקרית שמונה)¹⁵; יישובי הבדואים – רהט, ערוער, חורה, לקיה ותל שבע – הופיעו בתחתית הסולם והן נחשבות לרשויות המקומיות החלשות ביותר בישראל. עיירות הפיתוח בדרום מופיעות באשכולות 3 עד 4. לצד אלה מופיעים היישובים הפרבריים – עומר, מיתר ולהבים – המדורגים בצמרת המדד המשולב של הרשויות המקומיות בישראל (אשכולות 10-9).¹⁶

פוליטיקה ותרבות פוליטית

פוטנציאל הפיתוח תלוי במכלול המאפיינים הכלכליים והסוציו-דמוגרפיים של אוכלוסיית העיר. אולם בכך אין די. מרכיב מפתח במכניזם ההבניה העירונית תלוי ועומד על מבני תשתית, בעיקר פוליטיקה ותרבות פוליטית עירונית. בסופו של דבר, דרגת הפיתוח ואיכותו תלויים בחלוקת הכוח הפוליטי, במקרה דגן בחוסר הסימטריה בין המרכז הלאומי לפריפריה. מלבד זאת, מתבקשת התייחסות לממד הפרשני, התרבותי-מקומי, שכן שאלת הקריאה והצריכה של המרחב, על המשאבים הגלומים בו, תלויה באופן מכריע באופייה של מערכת ההעדפות הפנימיות, דהיינו עולם הערכים, האתיקה והאסתטיקה של אוכלוסיית

¹⁴ לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, שנים נבחרות.

¹⁵ לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, "אפיון רשויות מקומיות וסיווגן לפי הרמה החברתית כלכלית של

האוכלוסייה בשנת 2006", הודעה לעיתונות.

¹⁶ לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, שם.

העיר על שלל גווניה. בתמצית, זהו רעיון התרבות הפוליטית: המבנה הפוליטי איננו עומד בפני עצמו, ולעולם הוא נכרך סביב תמונת עולם, האמונות, ההשקפות והערכים של הקבוצה (Thompson et al., 1990; Wildavski, 1987; Lane, 1992).

הדיון במאפיינים התרבותיים-פוליטיים של העיר באר שבע איננו מנותק מההקשר הרחב – הלאומי והגלובלי. מבחינה זו, בפתח העשור השני של המאה העשרים ואחת מופיעה החברה הישראלית בקונטקסט סוציולוגי ותרבותי ייחודי, חברה הנמצאת בעיצומו של קיטוב מעמדי הולך ומעמיק, בין השאר בעקבות מדיניות הפרטה והאצת תהליכי הגלובליזציה (רם, 2005). בנוסף, זוהי חברה העוברת מגמה כללית של דה-צנטרליזציה והתכנסות לעבר דגמים חברתיים וגאוגרפיים סקטורליים ופרטיקולריים באופן שהמרכז המסורתי המשותף הולך ונשחק (יצוב, 1999; אייזנשטאט, 2005). לצד ובמקביל למגמות אלו, שמעיקרן חותרות להתכנסות ולהיבדלות, ניתן לזהות מגמות סותרות, בעיקר בקרב קבוצות חלוציות ואידאולוגיות, כגון עמותות להחזרה בתשובה, קבוצות רדיקליות וקבוצות של גרעינים תורניים המבקשות לסחוף אחריהן קהלים חדשים ומנהלות מאבק על התודעה המקומית בעיקר באזורי פריפריה ובקרב קבוצות שוליים (רייכנר, 2009; דהן, 2008).

המרקם החברתי והתרבותי של באר-שבע מבטא ומשקף מגמות אלו, ואף על פי כן הוא איננו נגזרת, או שלוחה, של המגמות המקרו-מערכתיות. הציבור המקומי מעניק משמעות מיוחדת לתהליכים האמורים, ואף מהווה גורם פעיל מאוד ביצירתם בהתאם לאופי ולהיסטוריה המקומית. יש להעיר כבר בשלב זה: כל ניסיון לדון בתרבות הפוליטית של באר שבע הוא מוגבל, שכן אוכלוסיית העיר נוטה להתארגן על פי קווי גבול מגזריים ברורים מאוד (מעמדיים, אתניים, ותרבותיים). לא ניתן אפוא לדבר על תרבות אחת כי אם על תרבויות-פוליטיות מגוונות ושונות זו מזו (להלן בהרחבה). אף על פי כן, בהיבטים מסוימים ניתן לזהות מבנה משמעות משותף לחלקים מרכזיים באוכלוסייה.

מאפיין בולט במיוחד בתרבות הפוליטית המקומית הוא **חוסר האמון** שרוחשים מגזרים רבים כלפי מקבלי החלטות ופוליטיקאים הן מהדרג הלאומי והן מהדרג המקומי. מראיונות עם בעלי תפקידים מרכזיים בעיר¹⁷ עולה כי נציגים רבים של האליטה המקומית (עיתונאים, נציגי ארגוני עובדים, אקדמאים) רוויים מרירות, חוסר אמון ובזו עמוק כנגד דמויות מוכרות בצמרת הממשל המקומי והלאומי. יושב ראש מרחב הנגב בהסתדרות מאז 1996 ותושב העיר מ-1971 – מאיר בביוף, מסכם את ניסיונו הארוך עם בעלי העוצמה במרכז בלשון מושחתת:

¹⁷ ריאיון, סיטרוק יעקב; ריאיון, שליידר דני; ריאיון, גרדוס יהודה; ריאיון, אביטן שלום; ריאיון, בביוף מאיר; ריאיון, אלאולוף אלי.

אני פה מ-1971. הכל דמגוגיה. אין ספור הצהרות על מחויבות לפיתוח הנגב. חוץ מהתקופה של רבין. תראה למשל את השר [...] – בדיחה. לפניו היה [...] – ליצן. היה פה ראש הממשלה [...] , אני זוכר, הוא בא לכאן עם השר שלו [...] – פושע פלילי. שלושה ראשי ממשלה היו פה רק בשלוש השנים האחרונות כולם ליצנים. כלום. דמגוגיה זולה. פיתוח? הכל בכ-אילו.¹⁸

עמדות ותחושות מעין אלו נעוצות בהיסטוריה ארוכה של יחסים בין המרכז לפריפריה שמצטיירת בעיני המקומיים כנושאת אופי דפוסי: נציגי הממשלה מפזרים הבטחות לרוב לתושבי הנגב; הנציגים מכריזים בקול תרועה רמה על מגה-פרויקט, או על תוכנית עתירת ממון המבקשת לפתור את מצוקות הנגב; התושבים מצפים בכליון עיניים לישועה מלמעלה, וכעבור שנים ספורות הפרויקט גווע בקול ענות חלושה. כתוצאה מכך, עם השנים נמצאים התושבים ונציגיהם מפרשים מהלכים אלו כמניפולציה זולה של המרכז על הפריפריה. במסגרת פרשנות זו מתברר לתושבים כי מלכתחילה לא התכוונו הפוליטיקאים אלא 'לגזור קופון'. רבים מנציגי הנגב מייחסים דגם זה לזלזול העמוק של הפוליטיקאים במרכז כלפי תושבי הנגב ולאופי הבירוקרטי העריץ של פקידים במשרדי הממשלה השונים.¹⁹ דפוס זה – הבטחה והפרה של ההבטחה – הביא את הנציגות המקומית להתייבב באופן עקבי בעמדה של חוסר אמון ויצרה בעיר תרבות פוליטית של חוסר אמון. ביטויים לכך ניתן למצוא בניסיון להעמיד אלטרנטיבה פוליטית (כמו ניסיונות כושלים להקים את 'מפלגת הנגב'); נקיטת מהלכים חד-צדדיים ("רק ככה זה עובד אתם")²⁰ וכן שימוש בסגנון דיבור מתריס וציני כלפי פוליטיקאים.

חוסר אמון, חשש, חשד, רתיעה ואף בוז עמוק הם מנת חלקם של רבים בבאר שבע ביניהם גם הפוליטיקאים המקומיים. רבים מקרב נציגי החברה האזרחית חולקים הסכמה לפיה מאז ומתמיד הצטיין הדרג השלטוני-מקומי, ובעיקר פקידים ועסקנים הסובבים את נבחר הציבור, באיכויות ירודות. הטענה הרווחת היא שהנבחרים המקומיים מעולם לא ראו לנגד עיניהם את האינטרס הציבורי כי אם את העניין האישי הצר. המונחים השגורים בפייהם של המבקרים המרירים למיצוי דמותו של הפוליטיקאי המקומי רוויים שלילה ובוז, כגון: "עסקנים סוג ז",²¹ "מאכערים ותרבות של קומבינות",²² "אנשים קטנים",²³ "פוליטיקה קטנה",²⁴ "שמור לי ואשמור לך",²⁵ "חברים טובים של הקבלנים".²⁶ התופעה המעניינת היא שהמבקרים אינם

18 ריאיון, בביוף מאיר.

19 ראינות עם: סיטרוק יעקב; שליידר דני; גרדוס יהודה; אביטן שלום; בביוף מאיר; מוסטקי יוסי.

20 ריאיון, בביוף מאיר.

21 ריאיון, אלאלוף אלי.

22 ריאיון, שליידר דני.

23 ראינות עם: שכטמן ילנה; מוסטקי יוסי.

24 ריאיון, סיטרוק יעקב.

25 ראינות עם: בביוף מאיר, אביטן שלום.

26 ריאיון, בביוף מאיר.

מצמידים תוויות מעין אלה למנהיגים מהמגזר האזרחי. אדרבא, לרוב הם חולקים כבוד לדמויות כמו נשיאי האוניברסיטה, שופטים ומנהלים של בית החולים העירוני.

עוד מאפיין מרכזי, המהווה סמן ברור של חולשה ומעכב פיתוח עירוני הוא בעיית הגאווה המקומית. גאווה מקומית היא ללא ספק מרכיב חיובי ותנאי יסוד לפיתוח (שמירה על ערך השימוש ובעקיפין גם אמצעי הגנה על יוקרת המקום וערך החליפין, נכסי הדיר). רבים מאנשי המפתח בפוליטיקה העירונית – עיתונאים, מנהיגי איגודים מקצועיים ומנהיגים אזרחיים, ותיקים וסטודנטים (להלן) – **חסרים תחושה של גאווה**.²⁷ הממורמרים מוצאים תימוכין לכך בנטיה הרווחת של אוכלוסיות מבוססות לנטוש את העיר לטובת המרכז, או לטובת פרברי היוקרה. בפרשנותם, דינמיקה זו נובעת מתחושה של בושה ופחיתות כבוד ממגורים בעיר (ולא רק מהרצון לשדרג את איכות החיים) וכן בהבנה לפיה האליטות המקומיות לא הגיעו לדרום במסגרת מחויבות כנה לקהילה אלא כאמצעי לשדרוג עצמי ולניצול יתרונות יחסיים.²⁸

מההיבט הכלכלי, מכלול תרבותי-פוליטי זה איננו מבשר טובות: חוסר אמון ומרמור פירושם חוסר מוטיבציה להשתתף 'בחגיגת הפיתוח' שעליה מכריזים הקברניטים השכם והערב. תושבים וזמים ותיקים שנכוו בהתנסות עם פוליטיקאים, ידירו רגליהם מהרחבה של העסק ולא ייערכו מבעוד מועד לקראת גידול בנפח הביקושים. האמונה הרווחת (אפילו אם זו התבססה בתום לב) כי הצהרות הפוליטיקאים בדבר השקעות ופיתוח אינן אלא הצהרות ריקות מתוכן (ואם יהיה פיתוח, הוא לא ישרת אלא את המתברגנים והמהגרים החדשים) – היא כשלעצמה חסם רציני בפני הפיתוח (דינמיקה המביאה למצב שהכלכלנים מכנים 'כשל שוק').

*

בבחינה נוספת, מדוקדקת יותר, התמונה המצטיירת מוגבלת ונתונה לפרשנויות שונות. רבים הם הפרטים והקבוצות אשר אינם רואים את המציאות העירונית עין בעין. ערכים ומושגים כמו: אמון, גאווה מקומית, קיפוח, רגשי נחיתות – מתפרשים באופן משתנה ממגזר אחד למשנהו. הדבר המתבקש הוא אפוא התייחסות למגזרים שונים באוכלוסיית באר שבע. חשוב לזכור כי התייחסות זו מתבקשת גם מפני ששרטוט הדיוקן הסוציו-אקונומי של העיר על פי שורה של נתונים אגרגטיביים מספק תמונה מוגבלת ובעייתית, שכן אלה אינם אלא **מיצוץ** של קבוצות שונות בעיר.

²⁷ ראיונות עם: סיטרוק יעקב; גרדוס יהודה, בביוף מאיר.

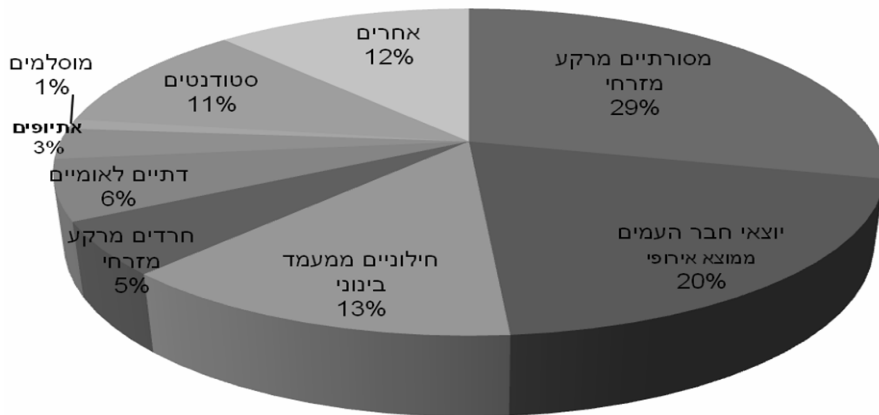
²⁸ ריאיון, גרדוס יהודה.

מגזרי אוכלוסייה עיקריים בבאר שבע

תרשים 6 מתאר את התפלגות אוכלוסיית העיר באר שבע מבחינה מגזרית והוא ישרם נקודת מוצא לדיון בהמשך.

תרשים 6

התפלגות אוכלוסיית העיר באר שבע לפי מגזרים תרבותיים ואתניים²⁹

החלוקה והטיפולוגיה של אוכלוסיית העיר כפי שמופיעה בתרשים 6 מבוססת על שילוב של שלושה פרמטרים: (1) מעמד חברתי (על פי הכנסה, השכלה, משלח יד). (2) אורח החיים של הקבוצה בזיקה למרכיב הדתי (דתי, חילוני, מסורתי). (3) מוצא אתני. ההחלטה למיין את אוכלוסיית העיר על פי פרמטרים אלו נובעת מהממצאים (תרשים 6 הוא בחזקת 'נקרא על שם סופו'): מתברר כי בבאר שבע, משתנים אלו הם שמעצבים את קווי הגבול הבין-קבוצתיים והם שמייצרים את המקורות העיקריים לאוריינטציה התפישתית והערכית, ובסופו של דבר משפיעים על טיב ההון האנושי, ההון החברתי והעוצמה הפוליטית.

²⁹ מקורות: שנתון סטטיסטי לנגב (2007); לשכה מרכזית לסטטיסטיקה (עולים) וכן הוצלב עם נתונים שנמסרו בראיונות עם: מרציאנו יצחק; גרודס יהודה, סבן יצחק וניר אילן. הסברים: "אחרים" בעיקר: גיאורגים, קווקזים, בוכרים, הודים; חילונים ממעמד נמוך; מסורתיים מרקע אשכנזי וחרדים-אשכנזים. "סטודנטים" – כל מי שלומד במוסד אקדמי מוכר בעיר באר שבע ואיננו תושב העיר.

כל אחד מתתי הפרקים שלהלן מייחד דיון למגזר מסוים מבין אלה המופיעים בתרשים 6. הדיון איננו מתיימר להקיף את כל הגוונים והזרמים באותה קבוצה. מכל קבוצה המופיעה בתרשים נבחר מגזר מסוים לחקירת עומק. מגזר זה מתמקד בעיקר בדמויות המשמשות בתפקידים בכירים במוסדות מרכזיים (שלטוניים או אזרחיים) שבהם באים ויוצאים חלק מחברי הקהילה. הדיון יתייחס לקווי המתאר של הקבוצה על פי קריטריונים מקובלים לניתוח תרבותי-פוליטי, כגון: שימוש בשפה מיוחדת, נורמות, פרקטיקות חברתיות, מוסדות לימוד, אתרים להתוועדות פוליטית, מקומות מגורים, ממשקים חברתיים. מבנה הדיון בכל אחת מהקבוצות נושא אופי אחיד והוא יקיף את ההיבטים הבאים שיש בהם כדי להאיר את טיבו של ההון האנושי וההון החברתי:

- * **גודלה היחסי של הקבוצה (מכלל אוכלוסיית העיר);**
  - * **מאפיינים מעמדיים ופוליטיים** (על פי הפרמטרים: השכלה, הכנסה, משלח יד, קשרים עם קבוצות סטטוס: ייצוג הקבוצה במועצת העיר, חיבור לאליטות ומוקדי שליטה ברמה הלאומית);
  - * **מוקדי הזדהות, זיקת שייכות ויחסי אמון** (כלפי מערכות חברתיות רחבות וכלפי קבוצות וסקטורים שונים בבאר שבע ומחוצה לה);
  - * **דגם המעורבות הפוליטית והחברתית:** רמת המוטיבציה להשפיע על הסביבה הרחבה ואסטרטגיית המעורבות הפוליטית (כגון: אינטגרטיבי לעומת סרגטיבי, עממי לעומת אליטיסטי);
  - * **מאפיינים בתחום הסוציאליזציה החינוכית והחברתית של הדור הצעיר.**
- כמו כן, בסיכומם של הדיונים יודגש טיב הקשר שבין ההיבט התרבותי להיבט הכלכלי והמובילי (ערך החליפין, שוק העבודה, הון אנושי, הון חברתי).

מסורתיים

בקטגוריה זו כוונתי לקבוצת אוכלוסייה רחבה שבמידה רבה חופפת קטגוריה שהאנתרופולוג שלמה דשן (1991) מזהה במסה הגדולה והמרכזית של הציבור המזרחי בישראל, ומאפיין אותה כנושאת דת עממית, שחבריה נוהגים באורח חיים מסורתי (דהיינו רואה את המסורת היהודית בחיוב אך אינו איננו כפוף לחלוטין לצו הדתי הנובע ממנה).

לפי מאיר-גליצנשטיין (2009), מאז ומתמיד היו המזרחיים בבאר שבע קבוצת הרוב. בראשית שנות הששים נמנו בעיר 64% יוצאי ארצות האסלאם, שמרביתם יוצאי עיראק. מאז, בעקבות גל העולים ממרוקו ומתוניס, התרחב הרוב המזרחי (שם). מאז ראשית שנות התשעים, בעקבות גל העלייה ממדינות חבר העמים, ירד חלקה היחסי של הקבוצה

באוכלוסייה אך עדיין מדובר בקבוצה הגדולה ביותר בעיר. על פי הערכה גסה, בשנת 2010 המסורתיים מהווים כרבע מאוכלוסיית העיר.

עד ראשית שנות התשעים התאפיינו המסורתיים-מזרחיים בהומוגניות יחסית: רובם המכריע נמנה עם בני המעמד הנמוך (בפרמטרים של השכלה, הכנסה ומשלח יד). מאז ניתן לזהות מגמה ברורה של קיטוב פנימי כאשר לצד שכבה עממית רחבה, הולך ומתרחב מעמד הביניים של הקבוצה. לפי גרדוס (2008), מרבית הקבלנים הגדולים והסוחרים בבאר שבע הם בני הדור השני של עולי צפון אפריקה, וכן כמעט כל המשרות הבכירות בשירות הציבורי וברשויות המקומיות בנגב מאוישות על ידי חברים מקבוצה זו (שם). הדבר המעניין הוא שלמרות המוביליות היחסית רווחת הנטייה להתרסה ולביקורת קשה כלפי גופים מרכזיים במדינה (להלן).

מהבחינה הפוליטית, המסורתיים-מזרחיים בלטו, ועודם בולטים, בפעילותם **בשדה השלטוני**. הרוב המכריע של הציבור המסורתי הרחב ונציגיו נוטה לעמדות פוליטיות שבין המרכז לימין המתון. מאז שנות השבעים נהג ציבור זה לתמוך ברשימת 'הליכוד'³⁰ כאשר שיאה של הזדהות זו היה בשלהי שנות השבעים וראשית שנות השמונים. בבחירות לכנסת העשירית (1981) עמד שיעור התמיכה בליכוד (מכלל המצביעים בבאר שבע) על 47.5%³¹. נציגי הקבוצה פעילים מאוד בסניף 'הליכוד'; בשנות השמונים והתשעים התרחב הסניף וקלט לשורותיו פעילים רבים ששימשו בתפקידים רבים בפוליטיקה העירונית, בעיקר בעיריית באר שבע. לצד פעילות תוססת זו בולט חסרונם של המסורתיים בשדה האזרחי: בבית החולים, באקדמיה, בתיאטרון וכן מקומם נפקד משדה התקשורת הכללית.

חלק ניכר מהציבור המסורתי-מזרחי מתאפיין בדגם חברתי ופוליטי שבו מספר תכונות בולטות: נטייה להמשיג את המציאות החברתית באופן **מקוטב**: 'הם' לעומת 'אנחנו' באופן שחופף גבולות אתניים; הרטוריקה של חברי הקבוצה רוויה **תחושות מרירות והתרסה כלפי הממסד**, ויש בה אלמנט בולט של **חוסר אמון כלפי המנהיגות** (הארצית והמקומית). ברמה הפנים-קבוצתית, הקבוצה מתאפיינת באוריינטציה **היררכית** מעיקרה המשתקפת בפוליטיקה אתנית ופוליטיקה של תיווך והיכרות על בסיס אישי.

מאפיינים אלו ואחרים לא נוצרו יש מאין. הורתם ולידתם באירועים שונים בהיסטוריה הרחוקה והקרובה של הקבוצה – היסטוריה המקרינה בעקיפין על המבנה הריבודי ועל רמת המוביליות של הציבור. פרק מרכזי בהבניית זהותם הפוליטית והחברתית של המסורתיים-מזרחיים התעצב בשנות החמישים והששים של המאה העשרים. פרק זה רווי חוויות של קיפוח, דיכוי וקואופטציה מצד קבוצות הגמוניות. החוקרת אסתר מאיר-גליצנשטיין (2009)

³⁰ ריאיון, בוקר אלי.

³¹ לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, **תוצאות הבחירות לכנסת העשירית**. ירושלים, 1981. עמ' 77.

מתארת פרק היסטורי כשלב מכריע שבו נוצקו היסודות להבניה המעמדית והפוליטית של הקבוצות הוותיקות והעיקריות בעיר. באותם ימים התאפיינה הפוליטיקה העירונית של באר שבע בהתערבות גסה של אישי ציבור בכירים בהנהגת מפא"י ששאפו למנוע השתלבות של פעילים ממוצא מזרחי בהנהגה העירונית. המנהיגות האשכנזית – הלאומית והמקומית – נהגה בנציגי הרוב המזרחי בהדרה ובדיכוי שהגיעו לשיאם בראשית שנות הששים (שם). הנטיה של רבים מקרב בני המעמד הבינוני-אשכנזי הייתה להתרחק מההנהגה המזרחית, וזו ביססה בקרב האחרונים תחושות זעם ומרירות עד עצם היום הזה. מאוחר יותר, כאשר ההגמוניה לא יכלה ללחצי הרוב המזרחי, נהגו ראשיה במודל הקואופטיציה.³²

פרק חשוב נוסף בהיסטוריה של הקבוצה מתחיל בסוף שנות השבעים של המאה העשרים. מכאן ואילך ניתן לזהות מגמת שינוי, כאשר יותר ויותר תושבים מאוכלוסיית הרוב המסורתית-מזרחי (בעיקר הצפון-אפריקאי) הלכו והשתלבו בתפקידים שונים של ההנהגה העירונית (אם כי איש מהם לא הגיע לראשות העיר, להלן). אולם, ההשתלבות האמורה הייתה דיפרנציאלית ומוגבלת לתחומים ולמערכים מסוימים; כמו כן, היא לא לוותה באינטגרציה בין-אתנית ובין-מעמדית. התופעה המעניינת היא שבפרק היסטורי זה שבו חלק מהאליטה המסורתית מזרחית טיפס מעלה מעלה בהיררכיה הפוליטית, בו בזמן נמצאו רבים מקרב השכבה העממית הרחבה שחשו תסכול ורחשו חשדנות וחוסר אמון כלפי המנהיגות המזרחית אשר עלתה וצמחה מקרבה.

הדיון שלהלן מתייחס לנציגות הבכירה בקרב הצמרת הפוליטית של המסורתיים-מזרחיים – קבוצה שבשנות השמונים והתשעים של המאה העשרים שלטה בפוליטיקה העירונית כמעט ללא עוררין. כיום, בפתח העשור השני של המאה העשרים ואחת, מרבית הפעילים בקבוצה הם בגילאי הביניים (50-70) והם מגיעים מהשדה השלטוני ומהמגזר העסקי. פעילים אלה חולקים תחושת מרירות וחוסר אמון כלפי מוסדות מרכזיים במדינה. כאשר הם נדרשים לרדת לשורשי 'הבעיה', הם מדברים על חולשה בסיסית שאותה הם מייחסים, במעין חטא קדמון, לפעילים מהמחנה האחר המזוהה עם האשכנזים, המשכילים מקרב המעמד הבינוני (להלן). נציג בולט של מחנה זה ותפישו זה הוא שלום אביטן – אייקון מקומי, שמאז אוקטובר 2009 משמש כיושב ראש 'הפרלמנט' של הקבוצה (על מוסד חברתי זה להלן). אביטן המוכר בתקשורת בלשונו המושחזת והפרובוקטיבית, מסביר כי מצבה של באר שבע נובע מתשתית עמוקה של זלזול מצד פוליטיקאים ומקבלי החלטות בדרג הלאומי. הוא

³² דוגמה בולטת היא בחירתו של אליהו נאווי לראש סניף מפא"י ולראשות העיר באר שבע. על פי מאיר-גליצנשטיין, בחירתו של נאווי הייתה אופיינית למפא"י בעת ההיא: "איתור מועמד מזרחי, משכיל ומתמערב, המקבל עליו את האידיאולוגיה של מפא"י ואת מדיניותה" (שם). לימים הסביר אליהו נאווי והודה כי שימש עלה תאנה ואמצעי לספיגת המרירות עבור הממסד האשכנזי (שם).

מותח קו ישיר ורציף בין העבר להווה, ומסביר כי היסטוריית הפיתוח של באר שבע והנגב מסגירה אופי יציב ודכאני:

יש קיפוח שיטתי של הנגב. מדברים על פיתוח? תראה לי! איפה?! קח אדם בן חמישים אין לו מה להציע לדרום ולדרום אין מה להציע לו. למה? תשמע מה אני למדתי מהניסיון שלי במדינה הזו: אני הייתי בגרמניה (כשחקן כדורגל). אחרי מלחמת העולם השנייה המדינה הזו נמחקה. נ-מ-ח-ק-ה. אבל השתקמה. למה? כי היו שם תוכניות לפיתוח ושם מילה זו מילה. כאן זה הכל על הנייר. הכל הבטחות בניירת. לכן אני לא מאמין. תשמע מה אני אומר לך: עד רחובות הם יגיעו. לכאן הם לא יגיעו. שמור ואשמור לך ויד לוחצת יד. כשהראש לא טוב כל הגוף כואב. והראש לא כאן, בירושלים. גם בגלל שהעניים לא מזיזים להם: תראה עכשיו את 'היטל הבצורת': השקלים האלה מפריעים למישהו במרכז? כאן כל שקל הוצאה. כל החלטה כזו היא עומס על הדרום.³³

תחושות התסכול והמרירות אינן מסתכמות במחאה כנגד 'המרכז' הגאוגרפי הלאומי. רבים מהמסורתיים-מזרחיים רואים באנשי המעמד הבינוני-חילוני-אשכנזי של באר שבע שלוחה של אותו מרכז המנוכר לציבור הרחב. כך למשל, רבים מהם מתמרמרים מידי פעם על שעיריית באר שבע מסבסדת את התזמורת והתיאטרון העירוני – שרוב המנויים שלהם הם אשכנזים, חילונים, תושבי הפרברים והקיבוצים (גרדוס, 2008). גם אביטן נושא עמו משנה סדורה בעניין זה. את חיצו ביקורתו הוא מכוון בין השאר כלפי האוניברסיטה המקומית. בראייתו, מוסד זה, שלהלכה אמור להוות משאב כלל-ציבורי המשרת את המוביליות של כלל הציבור, משרת בפועל קבוצה מסוימת שאותה הוא מזהה עם הממסד ועם האשכנזים:

כמה ספרדים יש באוניברסיטה? זו בדיחה. הם יושבים על הברז. אנחנו נרטיבים מהטיפות והם מתקלחים. הברז שלהם והמים שלהם. זה מכוון. וזה ברור לי ולכולנו פה שזה מכוון. זה תוצאה של הגזענות!³⁴

ברקע הדברים יש לציין עובדה חשובה: אביטן מעולם לא שימש כנציג השלטון ומעולם לא אחז בהגה השלטון (אף כי מכוח מעמדו הרם נהג לבוא ולצאת במסדרונות הפוליטיקה העירונית). אולם הדבר המעניין הוא שתחושות והערכה דומות נשמעות גם מפייהם של נבחרו ציבור מקרב המסורתיים-מזרחיים. אלי בוקר, סגן ראש העיר באר שבע (1989-1992) נדמות בכירה בפוליטיקה העירונית בשנות התשעים מסביר:

האוניברסיטה כאן היא לא מכאן. נניח פותחים פקולטה יוקרתית. מה עושה האוניברסיטה? הם ייקחו את הקצפת מכל הארץ. אתה יודע... עוד עשרה אחוזים בדואים וקצת מירוחם הכל באצטלה של מחקר [...]. שאלת פעם את עצמך למה אף נשיא אוניברסיטה של באר שבע לא קיבל תואר 'יקיר העיר'? אני יגיד לך: כי אף נשיא לא רצה. האוניברסיטה מתביישת בזה שהיא כאן שבמקרה מקום מושבה כאן. הם נשארים במתחם הסגור שלהם גם כקרב קפיצה לזירה

³³ ריאיון, אביטן שלום.

³⁴ ריאיון, אביטן שלום.

הלאומית. תבין, כל המזרחיים שאיכשהו קיבלו תואר זה היה במסגרת 'הפעילות החברתית' של האוניברסיטה – זה במסגרת 'הנישה'. זה לא תופעה טבעית.³⁵

מעניין לציין כי הקיפוח, ההתרסה והמרירות מהדהדים על רקע העובדה שחלק ניכר מהמבקרים 'מסודר' ומבוסס כלכלית. אפשר כי הביקורת וההתרסה לא נועדו רק לחולל שינויים מבניים-אובייקטיביים אלא גם לאשרר את הזהות והתרבות המקומית מזרחית-מסורתית, שבעידן של תמורות גלובליות ונאו-ליברליות מאתגרת יותר ויותר.

מוסד חברתי מרכזי שסביבו מתקבצים הפעילים המסורתיים-מזרחיים הוא 'הפרלמנט'. מוסד זה מתפקד כבמה להחלפת דעות, רעיונות וחוויות על הנעשה בעיר באר שבע, מעין ממשלת צללים ובית מחוקקים בלתי פורמלי. מראשית העשור הראשון של המאה העשרים ואחת פועל 'הפרלמנט' כפונקציה מרכזית בהווי התרבותי-פוליטי של המסורתיים מזרחיים. האכסניה של 'הפרלמנט המרכזי'³⁶ היא בית הקפה. הפעילות האינטנסיבית ביותר מתקיימת 'בקיסוק של ילז' – בית קפה שכונתי. הפרלמנט פתוח כל יום לדיונים אך עיקר הפעילות בו מתנהלת בימי שישי בבוקר. כשלושים חברים ותיקים פעילים בו, כתשעים וחמישה אחוזים מהם ממוצא מזרחי.³⁷ בין הדמויות הבולטות בפורום: שלום אביטן שמאז נובמבר 2009 נושא בתואר יושב ראש הפרלמנט; אלי בוקר – סגן ראש העיר באר שבע בשנות התשעים ואישיות ציבורית מוכרת; גבי נגר – יושב ראש איגוד המוסכים הארצי; דוד אביטן – הבעלים של מלון פארדייז באר שבע; גרשון קלימי – סגן מפקד מכבי אש במחוז הדרום; חיים בן-שאנן – מאמן בכיר בתחום הכדורגל; עזרא עיני – אחיו של יושב ראש הסתדרות העובדים הכללית (מאז 2006) עופר עיני; יוסי בננו – יושב ראש הסניף המקומי של 'הליכוד' משנות התשעים ויושב ראש ועד עובדי 'בזק' סניף באר שבע; דוד בונפלד – ראש העיר באר שבע בשנות התשעים. על אלה ניתן להוסיף ולמנות פעילים מזדמנים בעיקר ראשי ערי פיתוח מהנגב. הרוב המכריע של היושבים בבית הקפה נמצא בשכבת הגיל 50-70; מרביתם הורים לילדים בבתי הספר התיכוניים המקומיים או במכללות והם בעלי אוריינטציה לאחריות ציבורית. ערוצי ההשפעה של הפעילים המסורתיים מתרכזים בחזית השלטון המקומי והלאומי וכן חלקם בתחום המסחר. בזירות אלו נוהגים הפעילים לרקום קשרים 'ולהזיז דברים' גם על בסיס קשרים אישיים. עם השנים התפתחה בפרלמנט רשת חברתית שתרמה להווי מיוחד המשמש לחברים כהון חברתי מהסוג המלכד (Bonding social capital). לעתים מזדמנות ניתן למצוא את החברים מופיעים כאיש אחד באירועים משפחתיים, כגון חתונות ומסיבות בר-מצווה. רבים מהם עוסקים, במקביל לעיסוקם העיקרי, בתיווך. בהקשר זה ראוי לציין: **פונקצית התיווך, הקשרים וההיכרות האישית** מהווים מרכיב מרכזי בתרבות הפוליטית של הקבוצה. יהודה

³⁵ ריאיון, בוקר אלי.

³⁶ בבאר שבע פעילים כמה 'פרלמנטים'. כדי להבחין ביניהם ייקרא הפרלמנט המסורתי כ'מרכזי' בעיקר בגלל היקפו ואינטנסיביות הפעילות בו.

³⁷ ריאיון, אביטן שלום.

גרדוס, פרופסור באוניברסיטה המקומית ופעיל המזוהה עם 'החילונים ממעמד בינוני', מעיר בחיך על אישיות מרכזית בפרלמנט:

אני מכיר אותו. לפעמים הוא מגיע לבית הקפה 'סייסטה' [...]. אני זוכר אותו. יום אחד הוא אומר לי: 'תגיד, אתם שם באוניברסיטה לא יכולים לסדר לי משהו, איזה תואר, ב.א., משהו?'³⁸

דני שליידר הוא פעיל חברתי המזוהה עם 'החילונים ממעמד בינוני' אך מעורה בהווי המסורתית-מזרחי ומקובל בחוגים אלה. בין השנים 1998-2000 שימש שליידר כמנכ"ל החברה הכלכלית לבאר שבע (מינוי של יעקב טרנר). מתוקף עבודתו ביחידה זו וברשויות מקבילות נחשף שליידר לתרבות ארגונית ייחודית שמרכז הכובד של חברה מורכב מפעילים מסורתיים מרקע מזרחי. שליידר שגדל על ברכי החינוך הקיבוצי-סוציאליסטי מעיד:

הם מכירים את נקודות החולשה של בעלי תפקידים שונים ויודעים איפה לחכות. תן לי. תסדר לי. מאכערים. אלה אנשים שלא באו לעשות מהפיכות אלא לשרוד.³⁹

האוריינטציה לתיווך, לקשרים ולהיכרות על בסיס אישי (שלהם שורשים בארצות המוצא, בצפון-אפריקה, ראו: Rosen, 1972; 1979) מציינים, לכאורה, מועדון חברתי אקסקלוסיבי. אך זה איננו מדויק. לצד קישור חברתי על בסיס היכרות אישית, חברי הקבוצה מתאפיינים באוריינטציה עממית מאוד שביטוי תמציתי לה ניתן לראות בפופולריות הרבה לה זוכים שחקני כדורגל בפרלמנט. בחירתו של שלום אביטן לתפקיד יושב ראש הפרלמנט משקפת אופי זה באורח סימבולי: אביטן הוא שחקן עבר של קבוצת 'הפועל באר שבע' בשנות השבעים והשמונים, כדורגלן בקנה מידה לאומי וגיבור מקומי שדמותו חקוקה בזיכרון הקולקטיבי של הציבור המסורתית-מזרחי הרחב כדמות אהודה ונערצת וכמייצג חשוב של הגאווה מקומית.

עוד יסוד בתרבות הפוליטית של הקבוצה, שמעיקרו משתלב בדגם היררכי, הוא הפוליטיקה האתנית והנאמנות על בסיס משפחתי וחמולתי. אביטן מתמרמר על דפוס הקיפוח, ובתוך כך מסגיר מרכיב מרכזי בתרבות המקומית: הנאמנות לקבוצת השייכות, העדה, כקריטריון עיקרי לארגון חברתי.

קח שלושה אנשים: שני מרוקאים ואחד אשכנזי, תמיד מישהו יפיל את הספרדי ויצביע לאשכנזי. פשוט אנחנו 'הדפוקים' הסכמנו שמה שלא יהיה תמיד נהיה מספר 2.⁴⁰

38 ריאיון, גרדוס יהודה.

39 ריאיון, שליידר דני.

40 ריאיון, אביטן שלום.

נתון רקע: בשנות התשעים והאלפיים כמעט כל מי ששלטו בהנהלת עיריית באר שבע, כולל הפקידות הזוטרה, היו ממוצא צפון-אפריקאי. ההסבר של אלי בוקר לתופעה מסגיר תשתית תרבותית מעניינת:

זה ברור. כל אחד מביא את מי שקרוב אליו או מי שהוא חייב לו. אני חייב לו אז אני משבץ את אשתו כמזכירה. זה לגיטימי כי זה עניין של נאמנויות. זה ברור: מה שהולך בעירייה זה תוצאה של מי ששולט. כל הזמן זה היה ככה: פעם זה היו העיראקים, אחר כך האשכנזים אחר כך המרוקאים ועכשיו יהיו הרוסים.⁴¹

בוקר מציע הסבר לכאורה אוניברסלי אך למעשה אינו מעיד אלא על תפישתו הפוליטית שלו ושל חבריו: תפישה לפיה האדמיניסטרציה העירונית איננה רק פונקציה עצמאית בשירות הציבור אלא גם מקור כוח ואמצעי לשדרוג ולגמול חברתי. הוא איננו כופר בקריטריונים מקצועיים אוניברסליים כבסיס להקצאת כוח אדם, ואולם בפועל הוא רואה אותם כמשיניים בחשיבותם. לענייננו, הדבר החשוב הוא שאוריינטציה זו משקפת אלמנטים היררכיים ואקסקלוסיביים באופן מובהק, שכן בזמן שאותם בעלי תפקידים מקדמים את מקורביהם, הרי מיניה וביה הדבר גורע מזולתם. במלים פשוטות, מכניזם זה גורע מאותו חלק בציבור המזרחי הרחב שאיננו מיוחס ויוצא נפסד. לאור הבנה זו ניתן בהחלט להבין את הטענה הרווחת בקרב הציבור המזרחי הרחב כנגד המנהיגות שעלתה וצמחה מתוכו ואשר נהגה בו מעשה בגידה.

על רקע מבנה זה ניתן להבין עוד יסוד חשוב בתרבות הפוליטית של הקבוצה: רגשי הנחיתות המקננים בקרב רבים מהתושבים המסורתיים-מזרחיים (יסוד המשתלב אף הוא במבנה כללי היררכי). כאן יש לציין נתון מעניין: מאז הקמתה של באר שבע המודרנית מעולם לא נבחר בן העדה הצפון-אפריקאית לתפקיד ראש העיר. התפישה הרווחת בקרב המסורתיים-מזרחיים היא שקידום נציגים מזרחיים בפוליטיקה העירונית הוא מהלך טוב כל עוד אלה מתיישבים בשורה השנייה או השלישית. האפשרות למנות פעיל ממוצא צפון אפריקאי לתפקיד ראש העיר מרתיעה חלקים גדולים בציבור זה. אלי בוקר (במקור – בוקובה), שנולד בתוניס ושורשיו המשפחתיים והחברתיים נטועים בקבוצה זו, מסביר:

ההווי המקומי פה הוא של היכרות אינטימית ואישית. נניח מישהו מזרחי יעמיד עצמו כמועמד לראשות העיר. אין לו סיכוי כי כולם מכירים אותו. יגידו: 'זה? אני מכיר אותו: האח שלו עבד בבניין, את אמא שלו אני מכיר מהשכונה, יש להם עשרה ילדים שגרו בבית אבן. מי הוא בכלל שיהיה ראש עיר?!' אגב, גם אני. זה היה ברור לי: אם הייתי מעמיד את עצמי לבחירה לא הייתי נבחר. לא רק המרוקאים לא היו מצביעים בשבילי, גם התוניסאים לא היו מצביעים בשבילי.⁴²

⁴¹ ריאיון, בוקר אלי.

⁴² ריאיון, בוקר אלי.

בוקר, החי בתוך עמו ומכיר את נפש הציבור המסורתי-מזרחי הגיע למסקנה זו עוד בשנות השמונים, בשחר פעילותו הפוליטית:

הגעתי למסקנה שבכדי לכבוש את ההר הזה צריך להביא מישהו מבחוץ, שייראה טוב. מישהו ברמת-על. ככה הבאתי את איז'ו רגר ואת טרנר. ידעתי בדיוק מה הציבור שלנו רוצה: הוא רוצה אישיות. הוא לא רוצה מישהו משלנו. הם רוצים מישהו אשכנזי, ורצוי אישיות חובקת עולם. ככה היה עם רגר, ככה עם טרנר וככה עם דנילוביץ', שאגב הוא חצי ספרדי אבל הוא נבחר בגלל החצי האשכנזי, וזה המזל שלו.⁴³

ההסבר של בוקר מייחס לציבור הרחב השלמה עם הנחיתות. אגב כך הוא מעיד על תפישתו הפוליטית – תפישה שאיננה מכוונת גבוה, תפישה המבקשת להבנות את הפוליטיקה העירונית בהתאם למבנה תרבותי קיים ולא מבקשת לשנותו.

בקבוצת המסורתיים יש להבחין בתת-קטגוריה נוספת: הציבור העממי הרחב. באופן כללי, שכבה זו נוטה לחוסר אמון כלפי ולדיסקרדיטציה של הפוליטיקאים בצמרת. רבים מהם מטיחים האשמות במנהיגים המזרחיים, האותנטיים כביכול, שלא קידמו את המוביליות הרחבה של הציבור הספרדי. בני בוזגלו הוא נהג 'אגד' ששימש כיושב ראש ועד עובדי אגד סניף באר שבע (2002-2006). מכוח תפקידו הוא מנהל יחסי גומלין אינטנסיביים עם פוליטיקאים מקומיים ויושבי ראש של ועדים מקצועיים, בעיקר מקרב המסורתיים. בוזגלו, כמו רבים אחרים, מדבר בטון ממורמר ורווי בוז כלפי אותם פעילים המתיימרים לייצג נאמנה את הציבור הרחב:

הם ממנים את ההוא וההיא – והם בכלל לא יודעים קרוא וכתוב. למה? רק בגלל שהוא 'ליכוד', או מקושר. עכשיו כולם עברו ל-'קדימה'. קח למשל את יושב ראש ועד העובדים של 'בזק' – [...] בסניף 'בזק' באר שבע המון המון פוחדים ממנו. כי הוא מקושר לכל הפוליטיקאים מאריאל שרון, ביבי ואולמרט והכל בסגנון סחבק ותקיף.⁴⁴

גם יושב-ראש 'הפרלמנט' המקומי – אביטן, שמעולם לא ישב על כס ההנהגה, מטיח האשמות קשות כנגד חבריו בקבוצת השייכות, האליטות המזרחיות:

אלה הכי גרועים: קח את אדון [...] –⁴⁵ לא הציל אף אחד. אבל מה, עשה ביזנס על כולם. את הכסף לקח הביתה. זו המנטליות הספרדית וכאן כולם נפלו. קח את ההוא שהיה מנהל שיקום שכונות – [...] חד משמעית: הוא לא שיקם אף אחד, הוא שיקם את עצמו. תראה עכשיו

43 ריאיון, בוקר אלי.

44 ריאיון, בוזגלו בני.

45 שם האישיות רשום ברישומי המחבר.

46 שם האישיות רשום ברישומי המחבר.

את אדון (...) ⁴⁷ – מנהל (...). הוא פרש. פרש מזמן. עכשיו הוא לא עושה כלום ומקבל 80,000 שקל בחודש. ב-ח-ו-ד-ש!

האוריינטציה הגאוגרפית האופיינית לחטיבה זו נושאת אופי מקומי: הקשרים החברתיים וקשרי העבודה נשענים בעיקר על השכונה והעיירה ופחות על המרחב הכולל – האזורי או הלאומי. מאיר בביוף, יושב ראש מרחב הנגב בהסתדרות העובדים (מאז 1996), מעיד כי חלקים מחטיבה זו, שאותה הוא מזהה עם יוצאי צפון אפריקה ואתיופים, נוטים לראייה צרה של העולם באופן שמשפיע על שוק העבודה (החמצה של יתרונות הגלומים במרחב המטרופוליני): "אלה טיפוסים שאינם משכילים, ואינם חשופים לחידושים. הם רואים את העיירה שלהם כמרכז העולם ובאופן טבעי לא רוצים לצאת מדל"ת אמותיהם". ⁴⁸ בביוף דואג להדגיש כי אוריינטציות אלו שונות תכלית השינוי מאלו הרווחות בקרב יוצאי חבר העמים שמצטיינים "בנאמנות טוטלית למקום העבודה ואין להם בעיה לצאת לשום מקום בארץ כדי לעבוד". ⁴⁹ אלי אלאוף, מנכ"ל קרן רש"י (קרן התומכת בפרויקטים של קבוצות שוליים בנגב), מרחיק לכת. הוא מייחס את האוריינטציה המקומית, "הפרובינציאליות" כלשונו, ⁵⁰ לרוב המכריע של הציבור המסורתי-מזרחי בבאר שבע. לוח 2 מסכם את הפרופיל התרבותי של המסורתיים ואת ההשלכות הכלכליות הנובעות ממנו.

לוח 2

המסורתיים בבאר שבע – אוריינטציה תרבותית והשתמעויות כלכליות

פוטנציאל מוביליות ופיתוח כלכלי	דגם סוציאליזציה חינוכית ואוריינטציות ההון האנושי	אסטרטגיית מעורבות וערוצי השפעה	יומרה לאחריות ומעורבות חברתית	דגם יחסים מרחביים ואוריינטציות ההון החברתי	מעמד סוציו-אקונומי
נמוך עד בינוני	היררכי — תכליתי — אוריינטציה תיווכית-מסחרית	פוליטיקה שלטונית — קליינטליזם, תיווך — גישה עממית	בצמרת – פעיל — בציבור הרחב – פסיבי וחסר אמון	השתלבות — הון חברתי מלכד	בינוני-נמוך

⁴⁷ שם האישיות רשום ברישומי המחבר.

⁴⁸ ריאיון, בביוף מאיר.

⁴⁹ ריאיון, בביוף מאיר.

⁵⁰ ריאיון, אלאוף אלי.

הדיוקן הכללי העולה מנתוני הלוח משקף קבוצה בעלת אוריינטציה היררכית. תרבות היררכית היא זו שהחברים בקבוצה אמונים על רמה גבוהה של סולידריות לצד רמה גבוהה של כפיפות לסדר החברתי (Wildavski, 1987). אולם בניגוד לדגם המסורתי-היררכי הקלאסי (שבו הציבור מעריך ומוקיר את האליטות והמנהיגות), במקרה זה הציבור הרחב איננו שלם ואיננו מעריך את הצמרת והמנהיגות הקבוצתית. נהפוך הוא: חוסר אמון ובוז הם מנת חלקו של הציבור הרחב כלפי מנהיגיו. מהבחינה הכלכלית, שילוב תכונות זה איננו מבשר טובות, שכן מערכות הסוציאליזציה הפוליטית האופייניות לקבוצה פועלות בכיוון המביא לפיחות ברמת ההון האנושי (בין השאר בגלל הדגש על 'קשרים' ולא על כישורים); בשל חוסר האמון והדיס-קדיטציה של ציבור זה כלפי המנהיגות המקומית, הרי שבה במידה שיימצא מאן דהוא שישתלב במערכות מובילות, ספק אם ימצא מינוף להשקעותיו. כמו כן, העובדה שבצמרת הפוליטית של הקבוצה מופיעים פעילים שכוחם נשען בעיקר על קשרים, וחליפין של קשרים, אף היא איננה מבשרת טובות: למעשה זהו דגם המתגמל את בעלי הקשרים ומדלג על מי שאינם נמנים עם המקושרים (ואף מדלג על המוכשרים). זהו דגם שבמונחי תיאוריה של מנהיגות (Bass, 2006; Burns, 1978), נשען על המודל המתגמל (Transactional leadership), דהיינו ניהול יחסי חליפין של כוח וסיפוקים הדדיים, קצרי טווח, שאינם נוטים לחלחל כלפי מטה (הציבור הרחב). כפי שניתן להבין מהניתוח, בגרעין השליטה של המסורתיים קשה למצוא מנהיגות מהסוג המעצב (Transformational Leadership), זו המתיימרת לחולל שינוי נפשי ותודעתי בקרב המונהגים. באופן הזה, מהציבור הרחב נגרעים משאבים מופשטים ותמריצים פנימיים (מוטיבציה, אנרגיות, מודלים להכוונה), אשר הינם בעלי ערך מוסף. זאת ועוד. הרתיעה והחשד של רבים מהמסורתיים מהממסד האקדמי, בשילוב העובדה האובייקטיבית שרבים מהם אינם מצליחים לבוא בשערי האוניברסיטה המקומית (להלן תת-פרק 'סטודנטים'), גורעים מפוטנציאל ההון האנושי של הקבוצה. חמור מכך: הם מונעים מהקבוצה הון חברתי מהסוג המגשר, דהיינו קשרים עם קבוצות מובילות. הבעיה של קבוצה זו כפולה ומכופלת גם משום שהיחסים בתוך הקבוצה מצטיינים בחשדנות הדדית, צרות עין וחוסר אמון. מהבחינה הכלכלית, פירוש הדבר כי במצב הקיים רבים מהמסורתיים ימשיכו לדשדש במעגלים החברתיים המצומצמים, המקומיים, שבמקרה הזה אינם תורמים תרומה חיובית לכלכלה המקומית.

ברקע הדברים יש לציין כי הדיוקן המשורטט בתת-פרק זה משקף תמונת מצב נכון לראשית העשור השני של המאה העשרים ואחת. במונחי 'מחזור חיים פוליטי', נראה כי המסורתיים נמצאים בשלבי דעיכה: נכון לשנת 2010 חברי הקבוצה כמעט אינם פעילים במגרשם הביתי – עיריית באר שבע (בוודאי לא ברמת הגיבוש שהייתה בשנות השמונים); מרבית הפעילים המרכזיים במחנה זה נמצאים בשכבת הגיל שמעל 55, ולרוב מדובר בבעלי משפחות שממוצע הילדים בהן נע בין שלושה לארבעה. כמו כן, חלק לא מבוטל מבני הדור השני של הציבור המסורתי-מזרחי הרחב מוצא דרכו אל הקבוצה החרדית-מזרחית שכוחה

מתפשט והולך. אם מנהיגות הקבוצה לא תשכיל להיערך מבעוד מועד הרי הדעיכה וההתפוררות יהיו בלתי נמנעים.

חילונים ממעמד בינוני

הקטגוריה 'חילונים מן המעמד הבינוני' (שמרביתם ממוצא אשכנזי) מקיפה בין 15% ל-20% מאוכלוסיית העיר באר שבע.⁵¹ מדובר בציבור ותיק שברובו מתגורר בשכונות: 'רסקו', 'וילות מצדה', רמות, נאות לון וכן בפרברים – עומר, מיתר ולהבים. אף שחטיבה זו מעולם לא הייתה הרוב הדמוגרפי של אוכלוסיית העיר, במרכז עומד גרעין אוכלוסייה המשמש עמוד השדרה הניהולי וחוליית מפתח בעיצוב המכניזם העירוני-פוליטי-כלכלי של העיר.

במחקרה על המעמד הבינוני בישראל, מזהה בירנבוים-כרמלי כמה יסודות תרבותיים הרווחים בקבוצה בולטת ומרכזית בעיר תל אביב (בירנבוים-כרמלי, 2000: 230-234): הנטיה להדגיש את הסטטוס המשותף של הקבוצה (באמצעות חידוד ההבדלים בינה לסביבה החיצונית) ובמקביל הנטיה לטשטש, או להתעלם, מהבדלים פוליטיים-אידיאולוגיים פנימיים; נטיה להתכנס סביב נושאים שבקונצנזוס וליצור קשרים חברתיים המושתתים גם ובעיקר על אינטרסים תועלתניים; נטיה להתנתק ממסורות ומדוגמות רווחות בתחום החינוך הלא-פורמלי ויצירת סגנון צריכה המהווה אלמנט מתייג ומסמן את המעמד הנכבד של הקבוצה.

מחקירת הסגמנט המקומי – המעמד הבינוני חילוני בבאר שבע – עולה דמיון מסוים לקבוצה הנזכרת ובו בזמן ניכרים הבדלים משמעותיים החורגים מהפרופיל האמור. החילונים מהמעמד הבינוני בבאר שבע אינם עשויים מקשה אחת. בקבוצה הרחבה מופיעות שתי תת קטגוריות המצטיינות בבולטות פוליטית שמטעמי נוחות אכנה אותם להלן: חילונים בעלי נטיה שוויונית וחילונים בעלי נטיה רדיקלית.

חילונים בעלי נטיה שוויונית

במרכז הכובד של קבוצה זו נמצאים חברות וחברים בעלי תפישת עולם פרו-לאומית עם דגש שוויוני. דגם היחסים החברתיים של הקבוצה ביחס לסביבתה הרחבה נושא אופי מיוחד: מצד אחד, רבים מהם משולבים עמוק בפעילות ציבורית בתוך העיר באר שבע; מנגד, כלפי פנים, רבים מהם נוטים להתכנסות ולסגרציה גאוגרפית, חברתית ופוליטית. חלון הצצה לעולמם של אלה ניתן למצוא בחוג חברתי שהתגבש בפרבר היוקרה – עומר. מדובר בקבוצה המקיפה כחמישים בני זוג, מגובשת מאוד המקיימת קשרים חברתיים תדירים.⁵² כמעט כל החברים בקבוצה מאיישים תפקידים ברמות גבוהות של קבלת החלטות (ניהול, הוראה אקדמית, מחקר ופיתוח), ובצמרת הניהולית של מוסדות עירוניים

⁵¹ הערכה על פי ריאיון, גרדוס יהודה.

⁵² ריאיון, אבני רון.

מרכזיים, כגון: בתי המשפט, בית החולים 'סורוקה', התיאטרון העירוני, אוניברסיטת בן-גוריון, משרדי ההנהלה של מפעלי ים המלח והקריה למחקר גרעיני. לפעילים מחוג חברתי זה כמעט אין נציגות משמעותית בעיריית באר שבע על מחלקותיה ואגפיה. נתון זה מסגיר אוריינטציה פוליטית מובחנת: בשונה מהמסורתיות, לחילונים ייצוג יתר בזירה האזרחית וייצוג חסר באגף השלטוני.

בגרעין 'הקשה' של חוג חברתי זה מופיעות דמויות כגון: דני שליידר, יזם בתחום התעשייה וטייס מילואים בחיל האוויר, פרופ' יהודה גרדוס, מנהל מרכז הנגב לפיתוח אזורים; רון אבני, מבקר אוניברסיטת בן גוריון; פרופ' יורם מיטל וד"ר דוד אוחנה. 'הארי שבחבורה' הוא פרופ' זאב צחור, מרצה באוניברסיטה המקומית ונשיא מכללת ספיר (עד שנת 2009), לוביסט ודובר ידוע ונלהב של הנגב (מאז ראשית 2010 מתגורר בתל אביב). מרבית החברים ברשת זו חולקים ביוגרפיה משותפת: הם נולדו וגדלו באזור השרון, אי שם בשנות החמישים והששים של המאה העשרים. לימים, במהלך שנות השבעים, הגיעו כבודדים לבאר שבע ולאחר פרק זמן מסוים עברו לפרברי היוקרה (מרביתם מתגוררים כיום בעומר). בשנות השמונים הלכה הקבוצה והתגבשה כדי רמה גבוהה של קהילתיות. כמעט כל החברים בחוג חברתי זה נוטים לתמוך ברשימות המזוהות עם המרכז והשמאל הציוני, בעיקר מפלגת העבודה ומר"צ.⁵³ בהקשר זה חשוב לציין: העמדות הפוליטיות של חברי הקבוצה מהוות שדה משותף לשיחה ומצע חשוב לפעולה. החברים מדגישים במפורש או במשתמע מצע זה כבסיס מרכזי של החברות בקבוצה (בשונה מהפרופיל האופייני לקבוצת המעמד הבינוני מתל אביב).

בשונה מקבוצות מרכזיות של המעמד הבינוני בישראל שבהן רווח יסוד אינדיבידואליסטי (לעיל, בירנבוים-כרמלי), במקרה זה מדובר בחוג בעל אוריינטציה שוויונית, שעולה ממנו ניחוח סוציאליסטי. התחושה בקרב חבריו היא כי הם נושאים בעול ומעוניינים לדבר אוכלוסיות חלשות בעיקר בהתמודדות עם בעלי תפקידים במרכז הארץ. צד זה בתרבות הפוליטית של הקבוצה מתבטא בתוכניות סיוע רבות שיזמו פעילים לטובת קבוצות חלשות בבאר שבע והנגב. כך למשל, פרופ' זאב צחור וד"ר רון אבני – אקדמאים מאוניברסיטת בן גוריון – יזמו התארגנות מקומית שתכליתה הקמת חוגים של שיעורי עזר בהתנדבות, עבור ילדים בדואים משבט אבו-כף המתגוררים בסמוך לעומר.⁵⁴ כמו כן, מאז שנות השמונים יזמו פעילים מרכזיים (בהובלתו של זאב צחור) ניסוח עצומות שנשלחו לבעלי תפקידים בכירים במרכז בשאיפה למנוע או לייצר מהלכים לטובת קבוצות חלשות בבאר שבע והנגב.

⁵³ ריאיון, שליידר דני.

⁵⁴ ריאיון, אבני רון. רון אבני מדגיש בריאיון כי מדובר בסיוע לקבוצת מיעוט בעלת אופי מתון (שבט אבו-כף), וכי לא במקרה, יוזמה זו לא הופעלה כלפי שבטי בדואים המצטיינים בקו מיליטנטי וקיצוני כלפי המדינה (דוגמת הטראבין). זהו נתון רקע חשוב ורלוונטי מאחר שהוא מסייע להבחין בין האגף המתון של המחנה החילוני-בינוני לאגף הרדיקלי שבו.

לצד המהלכים השוויוניים, החילונים נוטים להתכנס פנימה – התכנסות הנובעת מרקע היסטורי ואתני משותף ומטען תרבותי משותף. בבסיסו של דבר, החברים מחוברים לזרם המרכזי של תנועת העבודה הישראלית שבזמנו (שנות החמישים עד סוף השבעים) היוותה את המוקד הפוליטי והתרבותי של החברה הישראלית על מכלול ערכיה וסמליה. כך למשל, מאז סוף שנות השבעים ועד היום נוהגים החברים לחגוג יחדיו מדי שנה את יום העצמאות "בסגנון קומז'יק"⁵⁵ – שבזמנו רווח מאוד בתנועות הנוער של תנועת העבודה. בשנות השמונים והתשעים נהגו החברים לערוך את הקומז'יק בחורשה שבפאתי העיר, ומאז שנות האלפיים האירוע מתקיים בעומר. בערבי חברה (המתקיימים לרוב בבתי פרטיים) נוהגים החברים לשיר בצוותא, לרוב בסגנון 'שירי ארץ ישראל' וכן שירים עבריים שבמקורם רוסיים. מבין הזמרים הפופולריים הם אוהבים לשמוע את שלמה ארצי, שלום חנוך ומאיר אריאל. "שירה מזרחית לא מדברת אלינו."⁵⁶ חלק מהחברים נוהג מידי שבת בבוקר להיוועד בבית הקפה 'סייסטה', למעין פרלמנט, הממוקם במרכז קניות גדול שבפאתי העיר. המבנה של בית הקפה מקפל בתוכו מכלול ערכי ותרבותי רב משמעות: הוא מחובר פיזית לחנות ספרים ('צומת ספרים'), איננו כשר ופתוח בשבת.

כאמור, הנטייה להתכנסות פנימה כדי גיבוש קהילתי נובעת בין השאר מרקע אתני והיסטורי משותף. אולם זהו הסבר מוגבל. הקהילתיות של החילונים מגיעה לעתים עד כדי אוריינטציה מתבדלת (סגרגטיבית), התרחקות ורתיעה מודעת מהסביבה הרחבה. זו נובעת מדינמיקה מיוחדת שהתפתחה בבאר שבע של שנות השמונים והתשעים ולימים ביססה מבנה ופרספקטיבה מיוחדים של חברי הקבוצה את זולתם. רבים מהחברים בקהילה חשים רתיעה ותחושות קשות כלפי פעילים מהקטגוריה המכונה בעבודה זו: "מסורתיים מרקע מזרחי". דעתם של החברים אינה נוחה מהמנטליות "העסקנית-תיווכית" שהם מייחסים לזולתם. ד"ר רון אבני, חבר ותיק בקהילה זו מאז סוף שנות השבעים וכיום מבקר אוניברסיטת בן-גוריון, מביע את דעתו בצורה שאיננה משתמעת לשני פנים:

אנחנו חשים בוז כלפי הקבוצה הזו. חד וחלק. בעינינו הם מוקצים מחמת מיאוס. אני אישית, וכך גם חבריי, לא אוהבים את המנטליות הזו של 'תן לי, תסדר לי', ואי אפשר לנתק את זה מכל מיני שמועות על שחיתות. יש הרבה דברים לא לרוחנו. מדברים כל הזמן על ההוא שערך חתונה, או בר מצווה, אתה יודע... 1000 מוזמנים. ושומעים פתאום שקבלן מסוים נתן לו כמתנה לאירוע סכום אגדי. תבין, חד וחלק: אנחנו אוהבים את באר שבע ובזים לעסקנות המוניציפלית. לדעתנו באר שבע לא תופסת את מקומה הראוי בגללם!⁵⁷

כתימוכין לטיבה של הפוליטיקה המוניציפלית-עירונית, המזוהה עם המסורתיים, מציג אבני את סיפורו של דני שליידר (פעיל חילוני מן המעמד הבינוני), שקפץ למים הפוליטיים ויצא

⁵⁵ ריאיון, אבני רון.

⁵⁶ ריאיון, אבני רון.

⁵⁷ ריאיון, אבני רון.

מהם עם רושם שלילי. בתקופת כהונתו של ראש העיר יעקב טרנר שימש שליידר (טייס במילואים ויזם תעשייתי) כמנהל היחידה הכלכלית שליד עיריית באר שבע (1998-2000). שליידר מסכם את ההתנסות בתפקיד, שנכרך סביב ממשקי מדיניות שונים בפרט מול עיריית באר שבע, באופן הבא:

לצער, נחשפתי לתרבות של קומבינות. בפרט ראיתי את זה כשישמשתי מנהל החברה לפיתוח כלכלי. מי שעובד בחברה הכלכלית בהכרח נחשף לתוכניות, פרויקטים, ואז ממילא יש לך מידע פנימי, או שאתה בונה מכרז התפור למידות של אדם פלוני. בתפקיד הזה יש שתי אפשרויות: לראות את האינטרס העירוני נטו, או לראות גם את האינטרס העירוני וגם את האינטרס האישי. האפשרות האחרונה היא המקובלת כאן. היה מקובל שהחלטות צריכות להתקבל לאו דווקא על פי השיקולים הענייניים. פשוט לעשות טובה לחברים. ולא במקרה נצמדים אליהם מאכערים מקצועיים.⁵⁸

שליידר, המעיד כי תמיד קיים קשרי ידידות עם הפוליטיקאים המסורתיים הוותיקים, מקפיד לציין כי איננו מכוון ישירות לקטגוריה המכונה בעבודה זו מסורתיים, כי אם לקבוצה רחבה יותר שמרכז הכובד שלה מורכב מפעילים מסורתיים ממוצא מזרחי שכאמור רבים מהם מאיישים תפקידי מפתח בצמרת השלטונית בעיריית באר שבע. הניסיון והתבוננות שחילץ שליידר מהגיחה הקצרה היווה עבור החילונים עדות ועוד הוכחה לרתיעה מפני הערכים הגלומים בהווי החברתי של המסורתיים-מזרחיים.

חילונים בעלי אוריינטציה רדיקלית

החילונים בעלי אוריינטציה רדיקלית, שאף הם אינם הומוגניים, מצטיינים בשילוב תכונות כלהלן (ראו גם: דהן, 2008): לחבריה אידאולוגיה שוויונית-קוסמופוליטית (בשונה מהחילונים בעלי האוריינטציה השוויונית-פרו-לאומית);⁵⁹ הם נרתעים מכל סוג של שליטה ממסדית, נוטים לפעול באופן חוץ-ממסדי תוך ניסיון להציע נרטיב חלופי לזה ההגמוני. עם האגף החילוני-רדיקלי בבאר שבע נמנים פעילים וארגונים אזרחיים לא מעטים. ארגון שת"ל בבאר שבע מהווה אכסניה לרבים מהם. הסניף המקומי של שת"ל ממוקם בעיר העתיקה ומשדר נגישות לקבוצות מיעוט שונות. קירות המשרדים מעוטרים ב-'סטיקרים' בנוסח: "חברה אחרת אפשרית. בוחרים בשוויון ובצדק". על השולחנות מפוזרים עלונים של ארגונים אזרחיים שונים מהם בעלי אוריינטציה סוציאליסטית. התחושה בקרב פעילי שת"ל היא שפועלם איננו מסתכם בתור מקום עבודה כי אם עבודה שיש בה שליחות ומאבק צודק של מתי מעט. מנהלת תחום צדק חברתי בשת"ל – באר שבע היא ד"ר גילי ברוך שדמותה ותפישת עולמה מייצגים את הצד המתון והפרגמטי בקרב החילונים-

⁵⁸ ריאיון, שליידר דני.

⁵⁹ חוקרת התרבות מרי דאגלס, מזהה נטיה זו כדגם תרבותי אופייני לפורשים (factionalist) ומאפיינת אותו כ"דרגה נמוכה של סולידריות עם ערכי היסוד של הקבוצה הרחבה" (low group).

רדיקליים. ברוך מנסחת את לב ליבה של בעיית באר שבע והנגב במושגים הלקוחים מהרפרטואר הרווח בתיאוריות "ביקורתיות":

זה תוצאה של תכנון. על מנת להתגבר על זה צריך לאתגר את החשיבה ההגמונית. צריך לצאת כנגד תזת המודרניזציה שרווחת בקרב חוגים במדיניות כלכלית, למשל ד"ר [...] מהמחלקה לכלכלה, שטוען שהבדואים מסורתיים ואינם מפותחים מספיק. קהילה זה כוח ואת זה צריך לחזק.⁶⁰

ברוך איננה מקבלת את הטענה לפיה אי השוויון הוא פועל יוצא של "תרבות מקומית", היינו היררכיות מקומיות. בראייתה, הפערים הכלכליים והחברתיים הם פועל יוצא של מדינאים ומתכננים שנהגו בדרך מעוותת. היא מסבירה כי תוכניות הפיתוח של המדינה הפועלות תחת התנאים הקיימים, היינו הדיפרנציאציה המעמדית והאתנו-לאומית, לא יביאו אלא לשעתוק המבנה המרובד ממילא:

תוכניות הפיתוח של באר שבע מביאות לכך שמי שמשלם את המחיר זה החלשים. בסדר, נניח שתהיה תעסוקה בבאר שבע. מי ישלם את המחיר? הבדואים ותושבי הפזורה שיצטרכו לנסוע. המדינה צריכה לטבסד את התחבורה הציבורית. בנוסף, כל התוכניות תפורות למידתם של תאגידים גדולים, כלומר אלה שיבואו ממרכז הארץ. מי ישלם את המחיר? הזמים הקטנים.⁶¹

המרכיב המייחד את דמותה של ברוך נעוץ באופייה המעשי: ברוך איננה מסתפקת בביקורת חברתית אלא נושאת ונותנת עם יזמים ציבוריים שונים בשאיפה לקדם את מה שנראה בעיניה כאינטרס מקומי:

אם למשל, יכניסו לחוק המכרזים סעיף הקובע ש-15% מהרכש של הארגונים הגדולים יעשה בבאר שבע זה כבר מנוע מקומי. לדעתי, במקום להתאים את האוכלוסייה למכרז יש להתאים את המכרז לאוכלוסייה: להגדיר פרויקטים קטנים.⁶²

לצד הטענות כלפי מוקדי העוצמה בירושלים מנסה ברוך לייצר אסטרטגיה רצויה הנדרשת לצרכים ולבעיות המבניות של האוכלוסיות החלשות בבאר שבע. כך היא מנהלת משאים ומתנים עם גופים האחראיים לפרויקטים חברתיים שונים לרבות יוזמות של המדינה ושל ארגונים ועמותות כגון: 'מעברים' 'ציונות אלפיים', משרד הרווחה, מנהלי מט"ים (מרכזים לטיפול יזמות שבאחריות משרד התמ"ת).⁶³ היא פועלת במשותף עם גורמים אלה להכנה של ולגיבוש "קבוצות למידה וסדנאות חשיבה".

בסיכומו של דבר, אורח החיים והרפרטואר התרבותי של החילונים מן המעמד בינוני בבאר שבע ובנגב מציינים שילוב מעניין. מדובר באוכלוסייה משכילה ברובה, אנשי ספר (פוטנציאל גבוה למוביליות). בשונה מקבוצות אחרות של המעמד הבינוני בישראל, חלק

⁶⁰ ריאיון, ברוך גילי.

⁶¹ ריאיון, ברוך גילי.

⁶² ריאיון, ברוך גילי.

⁶³ ריאיון, ברוך גילי.

מפעילים אלה נושא עמו תחושת שליחות ואחריות ציבורית. בשונה מהמסורתית חלק ניכר מחברי הקבוצה מנהל קשרי עבודה עם האקדמיה, ובפרט עם אוניברסיטת בן גוריון – המהווה מרכז סמלי ופונקציונלי חשוב בתרבות הפוליטית של הקבוצה. גלומים בו ערכים מרכזיים כגון: חדשנות, ביקורת חברתית, פתיחות, יצירתיות ואחריות חברתית על בסיס הישגי (ולא שיוכי). לוח 3 מסכם את הפרופיל התרבותי-פוליטי של החילונים מן המעמד הבינוני בדגש על ההשתמעויות הכלכליות הנובעות מכך.

לוח 3

חילונים מן המעמד הבינוני בבאר שבע – זיקה תרבותית והשלכות כלכליות

מעמד סוציו-אקונומי	דגם יחסיים מרחביים ואוריינטצית ההון החברתי	ימורה לאחריות ומעורבות חברתית	אסטרטגיית מעורבות וערוצי השפעה	דגם סוציאליזציה חינוכית ואוריינטצית ההון האנושי	פוטנציאל מוביליות ופיתוח כלכלי
בינוני-גבוה	השתלבות והיבדלות הון חברתי מגשר	מעורבות גבוהה	אזרחי אליטיסטי	ביקורתי — אקדמי — מופשט	גבוה מאוד

באופן כללי, נתוני לוח 3 משקפים דגם שוויוני וביקורתי, דהיינו: חברי הקבוצה מחייבים רמה גבוהה של סולידריות חברתית ובו בזמן נוטים לרמה גבוהה של ביקורת וחשיבה שאיננה הולכת בתלם (רמה נמוכה של כפיפות כלפי הסדר החברתי). למכלול תרבותי-פוליטי זה השלכות כלכליות מהמעלה הראשונה: בעידן של כלכלת היי-טק וכלכלה המושתתת על ידע וניהול אסטרטגי, מכלול זה נושא ערך חשוב: הנטיה לחדשנות, יצירתיות ומוביליות על בסיס הישגי – פירושה פוטנציאל גבוה לתעסוקה ביחידות הניהול, המחקר והפיתוח – שלהן ערך מוסף גם בשל השכר הגבוה שבצדן. האוריינטציה לחשיבה ביקורתית, אקדמית מופשטת – שמעבר לכאן ועכשיו – אף היא נושאת בחובה יתרון כלכלי: היא מציידת את חברי הקבוצה בכלים המאפשרים להם לעמוד ולתבוע את זכויותיהם הפוליטיות. לעובדה כי האוניברסיטה משמשת מרכז גאוגרפי-פונקציונלי ותרבותי עבור חלק נכבד מהחילונים יש השלכה כלכלית: מוסד זה מנקז לתוכו אנשי סגל ומנהלים החולקים קשרים חברתיים עם הצמרת הלאומית והגלובלית. המשמעות של כלל הנתונים (הון אנושי והון חברתי) היא כי חברי הקבוצה יצליחו בקלות יחסית 'לגזור קופון' מתוכניות הפיתוח לתועלתם האישית. דא עקא. מכלול תרבותי-פוליטי זה איננו מבשר טובות לקבוצות אחרות: האוריינטציה האקדמית, האזרחית-חילונית, בשילוב המטען ההיסטורי, מבססים בקבוצה זו מערכת של פרה-קונספציות וסטריאוטיפים המתעלת את

מאגר ההון החברתי במעגלים פנים-קבוצתיים, באופן שיעכב גלישה החוצה – לעבר קבוצות אחרות, בפרט מסורתיות ודתיים.

בפרספקטיבה היסטורית רחבה, הן החילונים והן המסורתיות הם בגדר קבוצות ותיקות שדינמיקת היחסים ביניהם תבעה שינויים וארגון מחדש של הזהות המקומית קבוצתית. נוכח אלה עלתה כפורחת קבוצה חדשה יחסית שהביאה להתארגנות מחדש של כלל הפוליטיקה העירונית בבאר שבע – החרדים מרקע מזרחי.

חרדים מרקע מזרחי

הגרעין הקשה של הציבור החרדי-מזרחי בבאר שבע מונה, בהערכה גסה, כעשרת אלפים איש ואישה,⁶⁴ שהם כחמישה אחוזים מאוכלוסיית העיר. מאז שנות השמונים של המאה העשרים תופסים החרדים-מזרחיים נתח גדל והולך של השפעה. מדובר בקבוצה מגובשת מאוד שהרוב המכריע של חבריה תומך ברשימת ש"ס לכנסת ולרשות המקומית ואשר מנהלת סגנון חרדי אדוק באורח חייה (תמיכה ברשימת ש"ס לכנסת או לרשות המקומית איננה אינדיקציה להיקף האוכלוסייה החרדית-מזרחית בעיר, שכן חלק ניכר מתומכי ש"ס הם ברובם מסורתיים⁶⁵ ואינם מנהלים אורח חיים חרדי, ועל כן אינם מושא הדין בפרק זה).

באופן כללי, החרדים-מזרחיים מהווים קבוצה חלשה בהשוואה למרבית המגזרים בעיר ואף בהשוואה למסורתיות-מזרחיים. כך למשל, על פי סקר שבדק את פרופיל רוכשי הדירות בעיר בשנת 2007, כרבע מבין רוכשי הדירות 'החרדים' (שבבאר שבע מרביתם ממוצא מזרחי) הגדירו את הכנסתם כ"הרבה מתחת לממוצע" (בהשוואה לחילונים והמסורתיים שרק כ-10% הגדיר את הכנסתם באופן דומה).⁶⁶ כמו כן, על פי הסקר, שיעור 'הלא-עובדים' במגזר זה עמד על 25% (בהשוואה ל-19% בקרב החילונים והמסורתיים ו-12% בקרב העולים).⁶⁷

מהבחינה התרבותית-פוליטית, החרדים-מזרחיים מצטיינים במכלול תכונות ייחודי שבמקום אחר הגדרתי כ-'פורשים-משתלבים' (דהן, 2008). כותרת זו מאגדת כמה מאפיינים: ביחס לקולקטיב הרחב – העם היהודי – הקבוצה מתאפיינת ברמה גבוהה מאוד של הזהות ("קולקטיב" זה שפעילים חילונים נוהגים לכנות "תושבים" הוא בפי פעילי ש"ס – "עם ישראל"). ברמה הפנים-קבוצתית, חברי הקבוצה מתאפיינים בכפיפות רבה כלפי הסדר

⁶⁴ ריאיון, סבן יצחק.

⁶⁵ לפי תוצאות הבחירות לכנסת ה-18 (פברואר 2009), כ-11% מכלל המצביעים בבאר שבע תמכו ברשימת ש"ס. מתוך: אתר 'הארץ' בחירות 2009 תוצאות הבחירות לכנסת ה-18 לפי שמות הישובים.

⁶⁶ רינה ואבי דגני (2008) עורכים: מאפייני שוק המגורים בבאר שבע והמלצות למדיניות שיווק **קרקעות ביישוב**. משרד הבינוי והשיכון ומכון גאוקרטוגרפיה.
⁶⁷ שם.

החברתי הפנים-קבוצתי (היררכיה פנימית). מבחינת הגבולות והיחסים כלפי מגזרים אחרים, הציבור החרדי-מזרחי רחוק מאוד מהצמרת החברתית ומהאליטות החילונית. יתר על כן, המנהיגים ופעילי השטח של הקבוצה (בפרט הארגונים לחזרה בתשובה) רואים באליטות החילוניות ובאורח חייהן גילום של ההידרדרות המוסרית והחברתית ומתוך כך נוטים לריחוק מהן. זהו הבסיס לנטיה הברורה של פעילי ש"ס להתייצב בעמדה חיצונית, פורשת, כלפי החברה הכללית תוך הצבת אלטרנטיבה לאורח החיים המסורתי מזה והחילוני מזה. זהו הצד הפורש. הגיבוי והסיוע לציבור המסורתי החלש נעשה בדרך של מיזוג ושילוב ערוצים אזרחיים (עמותות לסיוע חומרי ורוחני) ושלטוניים. במסגרת זו פועלים אנשי ש"ס במרץ רב, מתוך רצון עז להשפיע על הסביבה הרחבה, רצון המכוון בראש ובראשונה כלפי הציבור המסורתי המזרחי. זהו הצד המשתלב בקבוצה.

בין החרדים-מזרחיים למסורתיים-מזרחיים מתקיימים קשרים מיוחדים. הראשונים אינם מתייצבים בעמדה ביקורתית כלפי הציבור הספרדי הרחב אך רואים בו מושא להשפעה. האחריות החברתית והרצון להשפיע יורדים עמוק לשורשי ההיסטוריה החרדית-ליטאית-מזרחית – היסטוריה שממנה התגבש "אתוס ההצלה" (לופ, 2004) בשנות הארבעים והחמישים של המאה העשרים: בפרק היסטורי זה התפתחה בקרב הפעילים החרדים מזרחיים (שמתו מעט מהם למדו בשיבות ליטאיות) ההכרה והצורך לשלב ולהחזיר כמה שיותר מבני עדות המזרח המסורתיים לחיק היהדות החרדית (ומאוחר יותר לחיקה של תנועת ש"ס), מאחר שראו בכך מעשה הצלה מפני הממסד החילוני-שמאלני (לופ, שם). באופן מעשי, היומרה להשפיע על הציבור המסורתי הרחב מתבצעת מתוך סגנון ואסטרטגיה ייחודיים לפעילי ש"ס: **עממיות והמוניות** – המהווים מרכיב מפתח בתרבות הפוליטית של התנועה ומכפיל כוח חשוב (לאון, 2003; דהן, 2008). הקשר בין החטיבה החרדית למסורתית מושגת גם ובעיקר על הרקע ההיסטורי והמעמדי המשותף: עד שנות השמונים שתי הקבוצות חלקו מאפיינים דומים: מעמד נמוך, מגורים בשכונות מצוקה (או עיירות פיתוח) וכן רפרטואר תרבותי משותף המקפל בתוכו זיקה חיובית לעולם המסורתי על גיבוריו (רבנים, פייטנים ומורי הלכה).

הקבוצה החרדית-מזרחית בבאר שבע משקפת את המכלול האמור ועם זאת מייצגת גוון ייחודי. לתושבים ולפעילים החרדים-מזרחיים בבאר שבע היסטוריה מיוחדת, הם פועלים עם קבוצות מקומיות שלהן היסטוריה מיוחדת (להלן) ומתכנסים סביב גיבורים מקומיים. יתר על כן: כפי שאראה, כוחה ועוצמתה של ש"ס בדרג הלאומי, יונק באופן ברור משילוב כוחות שבין המרכז החרדי-ספרדי-ליטאי ובין הכוחות המקומיים, בבאר שבע ובדרום.

פרק מרכזי בהתהוות ובגיבוש הסוציו-פוליטי של הקבוצה נעוץ בשלהי שנות השבעים של המאה העשרים. באותם ימים פקדו את האוכלוסייה המזרחית בבאר שבע ובדרום רבנים מזרחיים כריזמטיים שהגיעו מירושלים ומבני-ברק, דוגמת הרב ראובן אלבז והרב אמנון יצחק, ואלה השכילו לדבר בלשונם של המקומיים. פעילותם התקבלה בברכה מפני

שהציבור המסורתי שבע אכזבות מן המצאי התרבותי והרוחני שהציעו האליטות האשכנזיות בבאר שבע (חילונים ממעמד בינוני ודתיים לאומיים, להלן). הרב יצחק סבן, תושב באר שבע חוזר בתשובה, לימים סגן ראש העיר וחבר כנסת מטעם ש"ס, מעיד על האווירה והמניע להתגבשות התרבותית של הקבוצה:

זה היה בראשית שנות השמונים. היינו הולכים למסיבות, מועדונים. רוקדים כל הלילה ויום למחרת אתה מרגיש שזהו, נגמר. וככה ממסיבה למסיבה. ריקנות תרבותית. כלום. הנשמה לא קיבלה כלום. אחרי שחזרנו בתשובה אתה מגלה שסם החיים תופש אותך. הוא לא מתפוגג כעבור זמן קצר. פתאום אתה מגלה שיש תוכן לחיים. אתה יודע מה זה ללמוד שעה וחצי סוגיה בגמרא? אושר צרוף. אתה מגלה איזו חוכמה אדירה הייתה לרבותינו לפני 2000 שנה. הנה עכשיו אנחנו יושבים בבית המדרש חודשיים וחצי על סוגיה...⁶⁸

סבן (ממוצא תורכי, שבניגוד לציבור המסורתי גדל בבית חילוני לחלוטין), תולה את התפתחותה של ש"ס בשוליות רוחנית: הסבר זה נכון בחלקו. הצימאון לממד רוחני-מטפיזי היה מנת חלקם של רבים מהספרדים בימים ההם. אולם הכמיהה אל המסורת והדת נעוצה גם בשוליות התרבותית והמצוקה המעמדית שהייתה מנת חלקם של רבים מיוצאי המזרח, והיא גם פועל יוצא של פעילות אינטנסיבית רציפה של סוכני שינוי שפעלו בצד החומרי והרוחני. בשנות התשעים והאלפיים המשיכו לפקוד את בתי הכנסת הספרדיים בבאר שבע רבנים מחזירים בתשובה כריזמטיים דוגמת הרב מיכאל לסרי מבני ברק וכן חוזרים בתשובה ו'מתחזקים' דוגמת שחקן הקולנוע בעבר יהודה ברקן – דמות מוכרת היטב לציבור העממי בבאר שבע. כמו קודמיהם, גם אלה השכילו לדבר אל לב הציבור בשפה מוכרת, פשוטה וקונקרטי. בהקשר זה ראוי לציין מרכיב מרכזי בהווי החיים ובזיכרון הקולקטיבי של החוזרים בתשובה (רוב מניינם של החרדים-מזרחיים בבאר שבע), והוא מופעי החזרה בתשובה ההמוניים שבהם מופיעים מסרים המכוונים לדה-לגיטימציה של השכלה חילונית-אקדמית (לאון, 2003), ודיאלוג מוחשי הנושא מסר סמוי של התרחקות מהפשטה – מכלול שבוודאי תורם לפיחות בפוטנציאל המוביליות, הן של החוזרים בתשובה והן של המסורתיים הסמוכים על שולחנם הרוחני.

עוד גיבור מקומי, כריזמטי במיוחד, הוא הרב המקובל בנימין בצרי. מאז שנות התשעים של המאה העשרים יזם הרב בצרי (שמעמדו הרם נובע בין השאר ובעיקר מייחוסו המשפחתי), מפעלים רבים מאוד בעלי אופי עממי והמוני. ביטוי מובהק לכך ניתן למצוא ב'מעמד הסליחות' – ריטואל דתי הנוהג בבאר שבע מאז סוף שנות התשעים של המאה העשרים. מידי שנה בחודש אלול מתכנסים כעשרת אלפים תושבים באצטדיון העירוני ע"ש וסרמיל ומשננים אמירת סליחות. כמעט כל המתכנסים באצטדיון (המהווה סמל רב משמעות במבנה הזיכרון של הציבור המזרחי עממי בבאר שבע) נמנים עם הציבור המסורתי-מזרחי וחלק ניכר

⁶⁸ ריאיון, סבן יצחק.

מהם אינו חובש כיפה באורח קבע. הרב בצרי או מי משלוחיו, נוהג להקריא פסוק מתוך מחזור הסליחות והקהל עונה אחריו בקול רם. הטקסטים המהדהדים באמצעות מגברים רבי עוצמה נקראים בטעמים ובניגון הספרדי המוכר בציבור זה. חשוב להדגיש: סגנון פעולה זה – עממי והמוני – עומד בניגוד חד ובלט לסגנון הפעולה של קבוצות אחרות בעיר, בעיקר הדתיים הלאומיים (להלן) והחילונים ממעמד בינוני, שבדומה לפעילי ש"ס אף הן פונות אל הציבור הרחב והחלש אך בשונה מהם נוטות לאלטיזם.

בראשית שנות התשעים חש הרב סבן בתנועות סחף הפועלות בכיוון המחנה החילוני. הוא הגיע להכרה שללא פעילות משלימה, בצד החומרי והפוליטי, עלול מפעל חייו לקרוס. הוא נטל יוזמה והחל בבניית הקרייה החרדית בבאר שבע מתוך שאיפה לעצור את הסחף. בקרייה, הממוקמת בשכונה ר"ו בפאתי שכונה דל"ת בבאר שבע, מתגוררות כמאה ועשרים משפחות ובה ריכוז גבוה של מוסדות ציבור, כגון: בתי כנסת, בתי ספר, ישיבות ותלמודי תורה (להלן). מכלול זה כשלעצמו מהווה מרכיב מרכזי המייחד את הקבוצה. בניגוד מהותי לפעילים המסורתיים-מזרחיים (שכאמור נוטים להתכנס בבתי-קפה ובסניפי מפלגה), המרכז הגאוגרפי-סימבולי של החרדים-מזרחיים הוא בתי הכנסת ומוסדות החינוך.⁶⁹ הרב סבן מדגיש כי בניגוד לדעה הרווחת הם לא חיים בגטו:

אנחנו לא חיים בגטו. נכון אני גר בקריה החרדית אבל כל הזמן אנחנו יוצאים להביא עוד ועוד אנשים לבית הכנסת, עוד יהודים לבית המדרש. להגיע לעם ישראל. כל הזמן.⁷⁰

ההתגבשות של תנועת ש"ס בדרום לממדים האמורים היא פועל יוצא של האינטראקציות ושל המבנה הסוציו-תרבותי המיוחד לבאר שבע. בצד זה לקבוצה החילונית אשכנזית מן המעמד הבינוני נמצא תפקיד חשוב בהבניה הפוליטית האמורה. הרב סבן מעיד כי הנהירה לש"ס בדרום נבעה בין השאר ובעיקר מהיחס המנוכר שהפגינה המנהיגות האקדמית באוניברסיטת בן גוריון כלפי הציבור הספרדי:

בשנות השבעים והשמונים הם הפעילו גטו ואנחנו כל הזמן היינו בחוץ [בפעילות חברתית ותורנית מול השכבות העממיות, י.ד.]. אגב למזלנו, כי אנחנו הרווחנו מכך. אם היינו צריכים להתמודד מולם הייתה לנו בעיה. מי היה צריך להיות מעורב כדי להוציא את 'עמך ישראל' מהבעיה?! הם, האוניברסיטה. הם לא נתנו מענה. אתה יודע...מענה בכפית קטנה, אפילו לא. מה נתנו? שיעורי עזר לילדים[...]. חוץ מזה נגיד לך את האמת (בחיוך): הם עוכרי ישראל. הפרופסור הוא מייצג את האנטי שלי: הוא יעשה הכל לגרום לכך שלא נצליח. הנה דוגמה (מסוף שנות השמונים): היה בחור מעומר, ממש חמד של בחור, שחזר בתשובה להורים מאוד

⁶⁹ ביטוי לכך ניתן למצוא בנתון הבא: שיעור החרדים העוסקים בתחום ההוראה והחינוך בעיר בשנת 2008 עמד על 19% בקרוב בהשוואה לחילונים ומסורתיים שם עומד השיעור על פחות מ-10%. בתוך: דגני אבי ורינה (2008).

⁷⁰ ריאיון, סבן יצחק.

מאוד משכילים מהאוניברסיטה. עכשיו תגיד לי: לעשות מעשה כמו להדליק נרות נשמה כאילו
הבן מת?! או להקים עמותה נגד כפייה דתית?!⁷¹

עוד קבוצה שבעקפיין הביאה להטיית הסחף לטובת ש"ס היא זו של הציבור הדתי לאומי. כנתון
רקע יש לציין כי בשנות השבעים והשמונים רבים מבני ומבנות הציבור המסורתי מזרחי בבאר
שבע באו בשערי החינוך הממלכתי-דתי שהנהגתו נשלטה על ידי הקהילה הדתית-לאומית
האשכנזית. על אף זאת, הציבור הספרדי לא ראה בקהילה זו בית תרבותי ומקור להשראה.
מבנה יחסים זה נבע הן משום האוריינטציה האליטיסטית הדומיננטית בקהילה הדתית-לאומית
והן משום המאפיינים הייחודיים לקהילה החרדית-מזרחית: רמה גבוהה של כפיפות והתבטלות
עצמית בפני הממסד הרבני (שאפיינה את הרבדים החלשים בציבור המזרחי ואשר התחזקה
והתגבשה מחדש מכוח הפעילות של המרכז החרדי-מזרחי שמעיינותו השופעים ממוקמים בבני
ברק ובירושלים). הרב סבן מסביר:

אנחנו מקבלים אמונת חכמים. בניגוד למזרחניקים.⁷² הם עדיין מפעילים את השכל שלהם.
אל תכניס אותי עכשיו לכל מיני התחכמויות. לא! אצלנו יש התבטלות מוחלטת. שורה
תחתונה: אני לא יותר חכם מהרב עובדיה יוסף!⁷³

תהליכי הסוציאליזציה של הצעירים החרדים-מזרחיים מצטיינים בשילוב מיוחד. כל בת
הספר המזוהים עם תנועת ש"ס בבאר שבע מוגדרים פורמלית כחינוך מוכר שאינו רשמי.
מתוקף מעמד זה נהנים מוסדותיה מתקציבי המדינה ובו בזמן משוחררים מפיקוח של
משרד החינוך. באופן כללי, החינוך החרדי מושגת על דגם מסורתי החותר להציב בפני
הדור הצעיר כיוון ודרך ברורים (דה מלאך-שחק, 2007). כמו כן, המחנכים מתערבים בתהליך
החינוכי בשאיפה לבסס אצל החניכים יכולת איפוק, ריסון והתחשבות (דה מלאך-שחק,
2007). בקודקוד פירמידת המעמד והיוקרה של הציבור החרדי נמצא 'התלמיד חכם', היחיד
המקדיש את רוב עתותיו ללימוד תורה כתכלית בפני עצמה ומתעלה לרמה גבוהה של
בקיאות ופלפול המקובלים בעולם החרדי-ליטאי. הכל מתחנכים על אידאה זו ובשלבם
מוקדמים של הסוציאליזציה החינוכית הכל שואפים ללמוד במוסדות הנהנים ממוניטין
ויוקרה, דוגמת ישיבת 'חברון' בירושלים ופוניבז' בבני ברק. בבאר שבע מקבל מבנה פדגוגי
וסוציולוגי זה גוון מיוחד.

מאפיין ייחודי של המגזר החרדי בבאר שבע הוא השוליות הכפולה והמכופלת של מוסדות
החינוך החרדי-מזרחי. שוליות זו נובעת ממאפיינים הטבועים בהיררכיה של העולם החרדי.
כשבעים אחוזים מבני באר שבע החרדים לומדים בישיבות שמחוץ לעיר;⁷⁴ היתר לומדים

⁷¹ ריאיון, סבן יצחק.

⁷² כינוי גנאי לדתיים-לאומיים הרווח בז'רגון החרדי.

⁷³ ריאיון, סבן יצחק.

⁷⁴ ריאיון, סבן יצחק.

בישיבות מקומיות הסובלות מדימוי נחות. אחת מהן היא ישיבת 'באר יצחק' בראשות הרב ששון.

ישיבת 'באר-יצחק' ממוקמת בקרייה החרדית ותלמידיה מגיעים "מבתים קשים"⁷⁵. את מבני הלימוד (קראוונים) וחצר הישיבה מקיפה רצועת ברזנט החוצצת בין המוסד לרחוב (כנראה בשאיפה שהמולת הרחוב לא תסיח את דעת התלמידים). המוסד פועל כשיבה קטנה שבה כשבעים נערים בגילאי כיתות ח' עד י', רובם המכריע תושבי באר שבע ומיעוטם מנתיבות ואופקים. כל התלמידים ממוצא מזרחי. השיעורים מתקיימים מהשעה שמונה בבוקר עד תשע בלילה. התלמידים זוכים לארוחת בוקר, צהריים וערב ובסופו של יום שבים לבתיהם. תוכנית הלימודים מורכבת משיעורי גמרא בלבד ומעט שיעורי הלכה. באופן כללי, האוריינטציה הלימודית דומה למוסדות החינוך הישיבתיים-ליטאיים בדגש על שיון. תלמיד הישיבה, בחור כבן שש-עשרה, מעיד על מתכונת הלימודים ועל האווירה במוסד:

אנחנו לומדים עכשיו את מסכת קידושין. שמונים ושתיים דף. עד סוף השנה צריך ללמוד את הגמרא בעל פה. יש אצלנו מה שנקרא 'מבחן סיכה': הבוחן אומר לך עמוד, נניח דף ה' עמוד אלף. מניח סיכה על הכריכה של הגמרא ואתה צריך לומר את הסוגיה ולומר אותה בעל פה. [...] צריך להשקיע. אבל אחר כך יש את הכיף הזה שאתה יודע את הגמרא בעל פה. גם הראש ישיבה מצ'ר אותנו. הוא חברה'מן: לפעמים אנחנו מקבלים בריכת שחייה, טיולים לצפון, קברי צדיקים או טיול ג'פים.

במהלך התצפית שערכתי במוסד התגודדו סביבי כעשרים נערים שהתעניינו במעשיי. כאשר הסברתי כי אני חוקר מהאוניברסיטה המתעניין בקבוצות בנגב ובמערכת החינוך, ביקשו הנערים לנצל את ההזדמנות לומר את אשר על ליבם:

מה יש להם, לחילונים האלה? רצת, סמים ואלכוהול. איזה חינוך יש להם? חינוך מעוות! שמאלנים. הנה תראה: מה עשה אולמרט והירשזון, ולא עשו להם כלום. לעומת זאת תראה מה עושים לבניזרי. קיפוח. ברור, שקוף. בתקשורת מתייחסים אלינו כאילו אנחנו גרועים מערבים.

התוכן והצורה שבה נאמרו הדברים משקפים תחושות של רדיפה, הדרה וקיפוח, לצד ראייה סטריאוטיפית ודיכוטומית של הסביבה הכללית. מכלול זה, בשילוב הטון המריר, מגלה דמיון ברור למחזור הסיסמאות, הנרטיבים ומטבעות הלשון הביקורתיים-עוקצניים של דור המחזירים בתשובה המפורסמים משנות השמונים והתשעים של המאה העשרים, והוא משקף מרכיב מרכזי ביותר בזיכרון הקולקטיבי של הציבור המסורתי-מזרחי מן המעמד הנמוך בשכונות מצוקה ובערי הפיתוח (דהן, 2008; לאון, 2003). העובדה שהתוכן והטון שבים וחוזרים בישראל בשנת 2010 מסגירה יסוד מרכזי בפדגוגיה החרדית-מזרחית המתאפיינת בגישה א-היסטורית וא-גאוגרפית.

---

⁷⁵ ריאיון, סבן יצחק.

בחינת טיבו ואופיו של חינוך הבנות במגזר החרדי-מזרחי בבאר שבע נעשתה באמצעות תצפית בבית הספר 'אוצר החיים' הממוקם אף הוא בקרייה החרדית, מטרים ספורים מישיבת 'באר יצחק'. בית הספר נוסד בשנת 1996 ובשנת הלימודים תש"ע למדו בו כמאתיים תלמידות מכיתה א' עד ח', כולן ממוצא מזרחי. מתוך התצפית עולה כי הדגש העיקרי בחינוך הבנות הוא על התחום המוסרי: בכניסה לבית הספר מופיע לוח קיר ארוך ובו משובצים טקסטים ממקורות דתיים על רקע תמונות נוף פסטורלי ואידילי (שמים כחולים ואדמה בצבעים עזים). הטקסטים משלבים מימרות ופתגמים מדברי חז"ל וממסורות חסידיות (ברסלב וכד'), כגון: "על מה חרב בית המקדש?" "הפנקס פתוח והיד רושמת"; "אל ייאוש"; "טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף", "המדבר לשון הרע – נענש בעניות". היסודות היוזואליים והטקסטואליים מצפינים ערך מרכזי נוסף – הציפייה לשמור ולשמר את ההיררכיה החברתית-דתית, להכיר בחשיבותה ולציית לכלליה. כך למשל, במסדרונות בית הספר מופיעים עוד לוחות קיר עליהם מתנוססות כותרות כמו: "חוליה בשרשרת" ו"לאורם נלך". הכותרות, על המסרים המוצפנים בהם, משוקעים בעולמות תוכן השואבים מהרקע התרבותי והעדתי של הבנות. כך למשל, בלוח קיר שכותרתו "לאורם נלך" – מופיע דיוקנו של 'הבבא-סאלי' (הרב ישראל אבוחצירה) ולצדו תיאור ארוך ומפורט של מעשי הנסים של הצדיק. הרוב המוחלט של הלומדות ב'אוצר החיים' מגיע ממעמד נמוך. נושאי השיחה בקרב הבנות נסבים על תוכניות טלוויזיה פופולריות, דהיינו שואבים מעולמות תוכן שמשלבים בחברה הכללית (ולא פורשים), ולמעשה עומדים בסתירה לאופיו של המוסד שמעיקרו חותר להיבדלות מהחברה הכללית.

לוח 4 מסכם את הפרופיל התרבותי-פוליטי של החרדים מרקע מזרחי בבאר שבע בדגש על ההשתמעויות הכלכליות הנובעות ממנו.

לוח 4

הפרופיל התרבותי-פוליטי של החרדים המזרחיים ותרגומו הכלכלי

פוטנציאל מוביליות ופיתוח כלכלי	דגם סוציאליזציה חינוכית ואוריינטציות ההון האנושי	אסטרטגיית מעורבות וערוצי השפעה	ימרה לאחריות ומעורבות חברתית	דגם יחסים מרחביים ואוריינטציות ההון החברתי	מעמד סוציו-אקונומי
נמוך מאוד	דתי-מוסרי — לא-אקדמי ואנטי אקדמי	שלטוני — אזרחי — עממי והמוני — ממוסד למחצה	מעורבות גבוהה — יזום-משימתי	השתלבות בשאיפה להרחיב את ההיבדלות — הון חברתי מלכד	נמוך

כאמור, החרדים-מזרחיים מנהלים אורח חיים פורש מעיקרו; המערכת בה הם פועלים מנוהלת כמעט באורח אוטונומי, במעין מובלעת, ובתוכה מתקיים מבנה היררכי. למערכת תרבותית וקוסמולוגית זו השלכות ברורות על פוטנציאל הפיתוח. איכויות כוח האדם בקבוצה מתועלות לאפיקים דתיים תוך התנערות אידאולוגית מהמרכז וממערכת ההשכלה הכללית (נסיגה ברורה ברמת ההון האנושי). ההון החברתי של הקבוצה הוא בעל אופי מלכד, האופייני למיעוטים אתניים שבסיס זהותם נשען על מסורות ארץ המוצא. בשונה מהמסורתיות, שבמידה מסוימת עדיין משולבים בחברה הכללית, הממשקים החברתיים של החרדים מול קבוצות אחרות הולכים ומצטמצמים למינימום. הצד "המשתלב" בקבוצה החרדית-מזרחית עלול להטעות (והוא אכן מטעה רבים), שכן יש לפרש נכונה את המקף המחבר בין "פורשים" ו"משתלבים": ההשתלבות בסביבה הרחבה נושאת אופי אינסטרומנטלי ובמקרים רבים אף נועדה לשרת את הצד הפורש: להכיל עוד ועוד יהודים בדגם החרדי. המשמעות הכלכלית של מבנה זה היא כי הפוטנציאל הכלכלי הנמוך של קבוצה זו עלול בהחלט לזלוג לעבר קבוצות אחרות, בעיקר מסורתיות מרקע מזרחי. במונחי גרונדונה (Grondona, 2000) לפנינו קבוצה "בולמת פיתוח" ומוביליות.

דתיים-לאומיים

הדתיים-לאומיים בבאר שבע מהווים קבוצה קטנה יחסית, כשישה אחוזים מאוכלוסיית העיר. מהבחינה הפוליטית-מפלגתית, מדובר בקבוצה מגובשת שחבריה נוטים באופן מסורתי לתמוך כאיש אחד ברשימות בעלות אופי דתי-לאומי מובהק (כגון: 'המפד"ל', 'הבית היהודי' או 'האיחוד הלאומי'). על אף קוטנה, ניכר כי התכונות המייחדות את הקבוצה מייצרות מצב שבו לפעילותה נודע משקל סגולי בעיצוב המבנה החברתי של העיר.

באופן כללי, הציבור הדתי-לאומי מצטיין במכלול פילוסופי-פוליטי מיוחד (שגיאי ושוורץ, 2003): שילוב ומזיגה בין מסורת ומודרנה, תורה ועבודה, חדש עם ישן, פרגמטיזם ואוטופיה. כמו כן, האופק הפוליטי-קוסמולוגי שאליו מכוונים חברי הקבוצה נושא אופי דתי-מטפיזי בדגש לאומי חזק. עוד מאפיין מרכזי המובנה בתרבות הפוליטית של חטיבה זו הוא **הרצון העז להשפיע על הכלל** – והוא מהווה מרכיב יסודי המודרך על ידי **מוטיב הגאולה** המובנה במסורת של מבשרי הציונות הדתית. אם בקרב הפעילים החרדים-מזרחיים המניע העמוק להשפיע על הכלל שואב מאתוס 'ההצלה', הרי אצל הפעילים הדתיים-לאומיים הוא שואב מאתוס 'הגאולה'. הדיאלקטיקה הדתית מחד, והרצון להשפיע, לגאול, מאידך, ביססו בקבוצה הדתית-לאומית יסודות מהפכניים ובה בעת שמרניים (שגיאי ושוורץ, 2003).

ביחס למכלול רעיוני זה, הקהילה הדתית-לאומית בבאר שבע מופיעה כשלוחה מובהקת של המרכז הדתי-לאומי הקלאסי ובו בזמן כחטיבה מובחנת. רבים מהם נמנים עם מעמד הביניים, מהם מחנכים, מורים, עורכי דין, מהנדסים ואקדמאים. ואולם בצד זה יש הבדלים ניכרים בין העדות: לדתיים-לאומיים ממוצא אשכנזי ייצוג יתר במקצועות יוקרתיים

ובתפקידי מפתח ואילו לספרדים ייצוג חסר. כך למשל, כ-75% ממנהלי בתי הספר התיכוניים הממלכתיים-דתיים בעיר הם ממוצא אשכנזי.⁷⁶ כמו כן, כמעט כל אנשי האקדמיה הדתיים-לאומיים באוניברסיטה המקומית מגיעים מהקהילה הדתית-לאומית-אשכנזית. הבולטים שבהם: פרופסור שמעון גליק, פרופסור יעקב בלידשטיין (חתן פרס ישראל בחקר מחשבת ישראל וחבר באקדמיה הלאומית למדעים), פרופסור עמוס אלטשולר ופרופסור שאול קרקובר.

היסוד המייחד את הקהילה הדתית לאומית בבאר שבע, וכשלעצמו מהווה מרכיב מפתח בעיצוב ההבניה הכלל-עירונית, נעוץ בתמהיל אנושי ייחודי המצטיין באקטיביזם פוליטי וברצון עז להבנות ולעצב את חיי הפרהסיה. כפי שאראה, מפעל 'הגרעינים התורניים' בערי הפיתוח, המזוהה עם הציבור הדתי לאומי בכללו, הוא מבית היוצר של הקהילה הדתית לאומית בבאר שבע. כמו כן, היסוד המהפכני, החתירה לייצר שינויים מרחיקי לכת בדמותה של החברה, מקבל ביטוי מיוחד בקהילה המקומית. ביטוי מובהק לכך ניתן לזהות בקבוצת הצעירים של 'הגרעין הקשה' בקהילה הדתית-לאומית, שמרבית חבריו נמנים עם הציבור האשכנזי. החברים בחטיבה זו הם פעילים שנולדו וגדלו בבאר שבע, בנים ובנות לדור המייסדים (שבשנות הששים והשבעים הגיעו לדרום ממרכז הארץ). עם אלה נמנים אישי ציבור כמו: דני שוגרמן, איש חינוך מפורסם בבאר שבע, שמעיה ברקוביץ', מנהל רשת החינוך 'בית מוריה' ואבי וורצמן, מייסד תנועת 'הגרעינים התורניים' בישראל (וסגן ראש העיר באר שבע מאז 2009). בדומה לחרדים-מזרחיים, גם לפעילים אלה נטיה לשינויים ארוכי טווח, ואף הם משליכים ייבם על מערכת החינוך מתוך שאיפה להשפיע על סביבתם הרחבה. אולם חשוב לציין: בשונה מהחרדים-מזרחיים, הדתיים-לאומיים-אשכנזים נרתעים מגילויים של דת עממית והמונית ואף נוטים לאליטיזם מסוים ולמגזריות. בהשוואה לדור ההורים (שהצטיין במתינות דתית ובנטיה להשתלב בציבור הכללי), החוג הצעיר מתאפיין 'בעליית מדרגה' מבחינות רבות, המתבטאת בין השאר ברמה גבוהה של אדיקות דתית ובנטיה למימוש בפועל של החזון הציוני-דתי החותר לגאולה ולקוממיות. כמו כן, חטיבה זו מתייחדת בנטיה משימתית-חלוצית-קולקטיביסטית (רייכנר, 2009): רבים מהם נוטים להקריב משאבים אישיים לטובת הכלל, בעיקר לטובת קימום קהילות חלשות ונחשלות. צד זה מוצא ביטוי בולט במיוחד במפעל הגרעינים התורניים הרווח מאוד בבאר שבע ובערי הפיתוח (רייכנר, שם).

מכלול זה משתקף באופן מובהק במוסדות עמותת החינוך 'בית-מוריה' בבאר שבע. המרכז הגאוגרפי של העמותה בנוי כקומפלקס מבנים המשמש מרכז רוחני, אדמיניסטרטיבי ולוגיסטי של כמה מוסדות: "רשת תלמודי תורה", "מרכז השתלמויות מורים"; "מכוני בר מצווה לעולים" ו"מרכז להעמקת היהדות". מלבד זאת, בית-מוריה לוקחת תחת חסותה

⁷⁶ ריאיון, מרציאנו יצחק.

שישה עשר "גני ילדים תורניים" ושלושה בתי ספר יסודיים "תורניים"⁷⁷ המאכלסים כ-1300 תלמידים.⁷⁸ התפאורה של המרכז עשויה לשקף נאמנה את הנטיות הערכיות של הקבוצה. בחדר ההמתנה למשרדים מתנוסס דיוקנו של הרב מרדכי אליהו – בעבר 'הראשון לציון' ודמות מוכרת וידועה בדעותיה הלאומיות-ימניות קיצוניות. בסמוך למשרד מנכ"ל העמותה מופיע תצלום ענק של הר הבית (כשברקע מסגד אל אקצה) המכסה כמחצית שטח הקיר. מוסד חשוב נוסף הפועל במרכז בית מוריה הוא בית המדרש המכשיר "תלמידי חכמים למנהיגות קהילתית". מוסד זה שאותו פוקדים מידי יום בחורים עטורי זקנים הלומדים בהתלהבות הוא האולפנא ובית היוצר לפעילים של 'הגרעינים התורניים' בפריפריה מיסודו של אבי וורצמן, והוא משקף באופן מובהק את היומרה של האליטה הדתית-לאומית להשפיע על ולהוביל את הציבור הכללי הרחב. לרוב, "הציבור הרחב" מקודד על ידי הדתיים-לאומיים-אשכנזים כציבור מסורתי, שאיננו אדוק בדתו, לרוב: יוצאי צפון אפריקה, הודים, אתיופים, קווקזים ובוכרים.

מנכ"ל עמותת בית מוריה, שמעיה ברקוביץ', מצביע על המקורות ההיסטוריים שהניעו את ההתפתחות התרבותית-פוליטית מקומית לכיוון משימתי-חלוצי-תורני המוטה לטובת קבוצות השוליים בדרום:

אנחנו גדלנו בסביבה איכותית. אבל בסוף שנות השמונים כמעט כל החברים שלי עזבו את באר שבע, להתנחלויות או למרכז הארץ. אנחנו החלטנו לעצור את הסחף. בדחיפה ובעידוד של דור ההורים – אנשים כמו פרופ' בלידשטיין, אריה בודנהיימר, דני שוגרמן ורבים וטובים אחרים – החלטנו להפוך את הגלגל, ולהפוך את בתי הספר הממלכתיים-דתיים לכוח משיכה עבור הציבור הרחב. אתה יודע לבאר שבע קוראים עיר האבות.. אנחנו החלטנו להפוך את באר שבע לעיר הבנים.⁷⁹

ברקוביץ', צעיר כבן ארבעים, מעיד כי הלך הרוח החלוצי-משימתי רווח גם בקרב שכבת הגיל הצעירה ממנו:

---

⁷⁷ לתואר 'תורני' מעמד רשמי למחצה שנוצר בשנים האחרונות ומבחין בין מוסדות החינוך הממלכתיים-דתיים למוסדות ממלכתיים-אולטרא דתיים (המזוהים כחדר"ל – חרדי-לאומי). כמו כן, בקהילה הדתית לאומית התואר תורני הוא שם קוד למסגרת חינוך אדוקה יותר אך גם 'איכותית' יותר. לרוב, אוכלוסייה שמשתלבת במסגרת התורנית היא זו שנוטה יותר להיבדלות. אינדקציה לכך ניתן לראות בתופעה שבה מוסדות חינוך "תורניים" מסרבים, במקומות מסוימים, לקבל ילדים שבביתם יש טלוויזיה, וזאת כאשר היתר ועידוד לכך ניתנים על ידי רבנים בכירים בקהילה הדתית חרד"לית (כמו הרב שלמה אבינר). ראו למשל: "שר"ת סלור", **עולם קטן**, גיליון מס' 238, עמ' 1.

⁷⁸ ריאיון, ברקוביץ' שמעיה.

⁷⁹ ריאיון, ברקוביץ' שמעיה.

רק בשבוע שעבר באה אלינו קבוצה של זוגות דתיים-לאומיים, צעירים מאוד, ואמרו לי: 'תנו לנו 'גבעה' ליישב. אנחנו רוצים משימות.⁸⁰

בצד הנטיה החזקה להתרחב, לכבוש ולהשפיע, החטיבה המגובשת והמבוססת בקהילה הדתית-לאומית מצטיינת בנטיה להפרדה, המכוונת להתכנסות כלפי פנים. אופי זה מתבטא ברישות החברתי ובגאוגרפיה של המגורים: הרוב המכריע של הפעילים הדתיים לאומיים חולקים מערכת זיכרונות הנובעת מרקע מעמדי משותף אבל גם ממסורות דתיות ארוכות שנים, בעיקר מסורת התפילה במניין המחולקת למניין ספרדי ואשכנזי. מבחינת תפוסת המגורים, הרוב המכריע של ציבור זה פרוס בכל שכונות העיר אם כי חלק ממנו נוטה להתרכז בשכונה ה"א. החלקים האליטיסטיים-חרד"ליים בציבור הדתי-לאומי (אשכנזים וספרדים) מתגוררים בריכוזים מובחנים שהבולט בהם הוא השכונה הדתית-לאומית – 'נאות אברהם' – הממוקמת בפאתיה הדרום-מערביים של שכונת נווה-זאב. את הקמת השכונה (הבנויה כולה בתים צמודי קרקע) יזם אבי וורצמן בשלהי שנות התשעים,⁸¹ והיא החלה להתאכלס בשנת 2005. בראשית 2010 נמנו בה כמאה משפחות ויש בה בית ספר יסודי ממלכתי-דתי הקרוי 'נאות אברהם' (על שם הרב אברהם קוק). גם שמות הרחובות של השכונה, שבשעתו נקבעו על ידי אנשי הגרעין המייסד,⁸² מגלים זיקה ישירה לרפרטואר הדתי-לאומי-אשכנזי, כגון: "אורות ישראל",⁸³ "התורה הגואלת", "קול מבשר" ו"ארץ חמדה". סגנון החיים בשכונה מזכיר קהילה המתנהלת במעין גמיינשפט (*Gemeinschaft*): החברים המכירים איש את רעהו (מרביתם אנשי חינוך), נהנים מסולידריות ומבקשים לגונן על חברי הקהילה מההשפעות המזיקות של הסביבה הרחבה ובמיוחד ההשפעות השליליות של תרבות כלכלת השוק האגרסיבית.

הנטיה להוביל, להשפיע על הציבור הרחב איננה מתנהלת בחלל ריק. כאמור, בבאר שבע מופיעות קבוצות נוספות המצטיינות בדחף חזק להוביל ולשנות, בכלל זה החילונים מהמעמד הבינוני. פעילי המחנה הדתי-לאומי ערים לכך ומבטאים חשש וריחוק כלפי קבוצות אלו, ובעיקר כלפי חילונים בעלי זיקה רדיקלית. מנכ"ל בית מוריה, שמעיה ברקוביץ', בוגר אוניברסיטת בן גוריון משנות התשעים של המאה העשרים (1994-1997) – מסביר בריאיון המתקיים במאה העשרים ואחת:

בשבילנו, האוניברסיטה היא אקס-טריטוריה. גם עם ארגונים מסוימים אנחנו לא ממש... השתתפנו ב'פורום להעצמת עמיתים' (היינו חייבים להיות שם כי זה חלק מהתנאים של קרן אמריקאית שמקצה את הכספים). בשת"ל היו...אתה יודע 'בני דודים'. בשלב מסוים היה ברור לנו שהם לא יעזרו לנו אלא יעדיפו את הבני דודים דרך 'הקרן החדשה לישראל'. זה ברור להם

⁸⁰ ריאיון, ברקוביץ' שמעיה.

⁸¹ ריאיון, גרדוס יהודה.

⁸² ריאיון, גרדוס יהודה.

⁸³ כשם כותרת ספרו הנודע של הרב קוק – 'אורות ישראל'.

שהצלחה שלנו תבוא על חשבון הבדואים ובבחירה בין השניים ברור לנו שהם מעדיפים אותם.⁸⁴

דברים ברוח דומה, בסגנון מעט שונה, יוצאים מפיו של הרב גדי מזוז, מחנך בישיבה התיכונית 'אוהל שלמה' – מוסד החינוך המרכזי והיוקרתי של הציבור הדתי לאומי בדרום:

הם [האוניברסיטה, י.ד.] נותנים כתף לבדואים. שמאלנים ואנטי דתיים. אגב, גם רוב המרצים שם בחוג לתלמוד הם כאלה. בגלל זה אנחנו לא לומדים שם. לומדים במקום אחר. כולם אנטי. חוץ מהרופאים [בית הספר לרפואה של אוניברסיטת בן גוריון, י.ד.]. הם מסייעים לבדואים, למשתפ"ם, כולם חוץ מאשר לעם ישראל.⁸⁵

הזיקה ההיררכית-לאומית-ימנית של הקהילה הדתית-לאומית מתנגשת בנטיה השוויונית הרווחת בקרב פעילים ביקורתיים-רדיקליים. זו מעיקרה חותרת למיתון ואף להשטחה של היררכיות לאומיות ועדתיות ואשר ליבה התרבותי והאינטלקטואלי פועם באגפי מדעי החברה והרוח של האוניברסיטה המקומית. הרתיעה של צעירים דתיים-לאומיים מהאקדמיה איננה נובעת רק מההגמוניה החילונית-שמאלנית. באופן עמוק, היא נעוצה גם בשורשי תפישת העולם החינוכית ובתהליכי הסוציאליזציה הרווחים בקהילה הדתית-לאומית, שמעיקרם נושאים אופי אידאליסטי ושמרני. ביטוי מסוים לכך ניתן לזהות בתוכנית הלימודים של הישיבה התיכונית 'אהל שלמה' בבאר שבע – ספינת הדגל של מערכת החינוך הדתי-לאומי בדרום. תוכנית הלימודים של מוסד יוקרתי זה, סוציולוגיית הידע, בנויה כך שכמחצית מכלל שעות ההוראה מוקדשים ללימודי קודש (בעיקר תלמוד), יתרת השעות מוקדשת למקצועות ריאליים ולמיומנויות (בעיקר אנגלית, מתמטיקה ופיזיקה). במוסד זה אין כמעט מקום למדעי הרוח והחברה המכוונים לדה-קונסטרוקציה של המבנה חברתי (היינו לערעור של ההיררכיות הרווחות), כגון: קולנוע, אמנות, תקשורת וסוציולוגיה. משלח היד של בוגרי המוסד משקף נטיה זו, ולמרבית הבוגרים ייצוג יתר בתחומים כמו⁸⁶ עריכת דין, הנדסה, היי-טק וחינוך. צד זה בתרבות הפוליטית – השמרנות, האידאליזם והנטיה לקהילתיות – מגלה דמיון למודל שחסון (Hasson, 1985) מכנה "פדגוגיה הומניסטית": זוהי פדגוגיה שמרנית מעיקרה, שבה אוריינטציה ברורה להרמוניה ולקונצנזוס; נשאייה נוטים לייצר פסיכולוגיזציה של הבעיות החברתיות (החומריות והמעמדיות) ונוטים להדגיש יסודות סובייקטיביים – ערכים, תפישות, רגשות – כאמצעים לפתרון בעיות.

לוח 5 מסכם את הפרופיל התרבותי-פוליטי של הדתיים-לאומיים בבאר שבע על השתמעויות הכלכליות הנובעות ממנו.

⁸⁴ ריאיון, ברקוביץ' שמעיה.

⁸⁵ ריאיון, ברקוביץ' שמעיה.

⁸⁶ ריאיון, ליפשיץ ישראל.

לוח 5

הפרופיל התרבותי-פוליטי של הדתיים-לאומיים ותרגומו הכלכלי

פוטנציאל מובילות ופיתוח כלכלי	דגם סוציאליזציה חינוכית ואוריינטציית ההון האנושי	אסטרטגיית מעורבות וערוצי השפעה	ימרה לאחריות ומעורבות חברתית	דגם יחסים מרחביים ואוריינטציית ההון החברתי	מעמד סוציו-אקונומי
בינוני-גבוה	שמרני ומהפכני — אקדמי, מדעי-ריאלי	שלטוני — אזרחי — אליטיסטי	מעורבות גבוהה — יזום-משימתי	השתלבות והיבדלות — הון חברתי מלכד ומגשר	בינוני-גבוה

באופן כללי, הדתיים-לאומיים, ובעיקר הצעירים שבהם, מצטיינים במגמת הסתגרות ובו-בזמן התפשטות (הצד המסתגר איננו זהה ואף לא דומה לזה הרווח בקרב החרדים-מזרחיים). התכנסות לעבר ערכים ונטיות פרטיקולריות ('התחרדות' בעגה המקומית) מהווה אות מבשר רעות בעידן של כלכלה גלובלית התובעת גמישות פוליטית, ובכך עלולה להביא לפיחות ברמת ההון האנושי. אם מגמה זו תמשיך ותקצין יש לצפות לתהליכי פרישה ויצירת מערכות נבדלות ואלטרנטיביות להכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים – לפחות בתחומי מדעי החברה והרוח. מגמה זו, בשילוב העוינות המסתמנת והולכת בין הדתיים-לאומיים לחילונים מן האגפים השמאליים-רדיקליים, תביא גם לדלדול ברמת ההון החברתי (שהמאגר העשיר והפורה שלו מתפתח בין כתלי אוניברסיטת בן גוריון). לבד מכך, כאמור, הקבוצה הדתית-לאומית מצוידת במקורות אנרגיה פנימיים ובעוצמות המתועלות לטובת קידום אוכלוסיות חלשות במגזר היהודי המסורתי. זוהי בשורה טובה לקבוצות החלשות אך לפתחה חטאת רובץ: הפסיכולוגיה החברתית שבה מצוידת הקבוצה – ההתעלמות ממתחים מעמדיים וחומריים, פנים-קבוצתיים ובין-קבוצתיים, תוביל להדחקה ולביטול שאלות וסוגיות הנוגעות לזכויות ולצדק החברתי. ההשלכות השליליות של מגמה זו יתנו אותותיהן בעיקר על מושא השפעתם של הדתיים לאומיים, ובפרט מסורתיים ואתיופים.

הקהילה הרוסית

בשנת 2006 התגוררו בבאר שבע 57,617 תושבים שמוצאם ממדינות חבר העמים דוברי השפה הרוסית.⁸⁷ פרק זה דן רק בחלק האירופי של הקבוצה, קרי יוצאי רוסיה, בלרוסיה,

⁸⁷ לשכה מרכזית לסטטיסטיקה.

ליטא, לטביה ואוקראינה (להלן דוברי רוסית), ואינו מתייחס למי שמוצאם ברפובליקות המוסלמיות והאסיאתיות (גיאורגים, קווקזים, בוכרים) המובחנים באורח עמוק ומהותי משכניהם האירופיים (ברם, 1999; אליאס וחבורוסיאנוב, 2008). החלק האירופי של יוצאי חבר העמים בבאר שבע מהווה כשני שלישי מכלל יוצאי חבר העמים (לדורותיהם) ובסך הכל כ-42,000 תושבים,⁸⁸ שהם כרבע מאוכלוסיית העיר.

בראשית שנות התשעים של המאה העשרים התאפיינו העולים דוברי הרוסית במערך מעמדי בלתי מאוזן: שיעור גבוה מהם היה בעלי רמה גבוהה של הון השכלתי וחסר הון כלכלי (Gorodzeisky and Semyonov, 2010) וחלק ניכר מהם הועסק במשלחי יד בעלי סטטוס נחות. מאז ניתן לזהות מגמה מתונה וצנועה של עלייה במעמד הכלכלי-חברתי של העולים (Gorodzeisky and Semyonov, 2010).⁸⁹

בראשית העשור השני של שנות האלפיים נראה כי חלק מהעולים שהתיישבו בבאר שבע נמנה עם מעמד הביניים (לצד שיעור לא מבוטל של שוליים הסובלים מסטגנציה כלכלית וניכור). כך למשל, מאז ראשית שנות התשעים נקלטו בבית החולים 'סורוקה' מאות רופאים עולים (גרדוס, 2008). על פי הערכה לא רשמית,⁹⁰ כשליש מהרופאים בבית החולים 'סורוקה' וכמחצית מהאחיות במוסד הן ממוצא רוסי. כמו כן, לפחות 30% מסגל המרצים במכללות הטכנולוגיות של באר שבע הם ממוצא רוסי, מרביתם עולים. באופן כללי, החלק האירופי של עולי חבר העמים מתאפיין במכלול תרבותי שאיננו נופל לשום קטגוריה מוכרת או דומה בפסיפס הזהויות הישראלית. קבוצה זו מתאפיינת בהשתלבות תוך שמירה על מסורות ועל מידה מסוימת של סגרגציה המכוונת לשם הבלטה וסימון העליונות והגאווה בארץ המוצא (אליאס וחבורוסיאנוב, 2008; הורוביץ, 2001; זילברג ולשם, 1999). בניגוד בולט לישראלים הוותיקים, שרובם המכריע (כשני שלישי) נוטה לאורח חיים מסורתי, הרוב המכריע של העולים (כשני שלישי) רואה עצמו חילוני, ורק מיעוט קטן ושולי מגדיר עצמו דתי (לשם, 2001). אולם בשונה מחלק ניכר של הישראלים החילונים-ותיקים, אצל העולים החילוניות האמורה איננה מהווה סמן של תפישת עולם שמאלית כי אם להיפך.⁹¹

⁸⁸ הערכה על פי ריאיון, שכטמן ילנה.

⁸⁹ חשוב לציין כי המוביליות היחסית רווחת בעיקר בקרב העולים מהשנים 1990-1991, ובעיקר בפרמטר משלח היד והסטטוס התעסוקתי (ופחות במדד רמת השכר). כמו כן, המוביליות כלפי מעלה של חטיבה זו ניכרת בהשוואה ליוצאי אפריקה ואסיה אך לא בהשוואה ליוצאי אירופה ואמריקה. ראו:

Gorodzeisky Anastasia and Moshe Semyonov "Two Dimensions to Immigrants' Economic Incorporation: Soviet Immigrants in the Israeli Labour Market", *Journal of Ethnic and Migration Studies* (forthcoming 2010).

⁹⁰ ריאיון, שכטמן ילנה.

⁹¹ הרוב המכריע של העולים (ובפרט הגרעין הוותיק של עולי שנות השבעים) מזוהה ומזדהה עם מפלגות הימין החילונית. בבאר שבע כשמונים אחוזים מהקהילה הרוסית נוטים לתמוך ברשימות

ההשתלבות וההיבדלות של הקהילה הרוסית בבאר שבע נושאות אופי מיוחד ונובעות מרקע מיוחד.

לקהילה הרוסית בבאר שבע אופי מאוד מגובש. ביטוי מובהק לכך ניתן למצוא בעובדה כי בשנת 2006 הופיעו בבאר שבע תשעה מקומונים בשפה הרוסית (כספי, 2008), נתון שאין לו אח ורע בשום מגזר בעיר. האופי הקהילתי-ייחודי ניכר בדגם צריכת התרבות. יוצאי רוסיה בבאר שבע, האמונים על "תרבות האות המודפסת ועל כתיבה איכותית" (כספי, 2008), נוטים לצריכת תרבות "גבוהה", ספרות, תיאטרון וקונצרטים, וזאת בדיס-פרופורציה למגזרים אחרים באוכלוסייה (אליאס וחבורוטיאנוב, 2008). מאז ראשית שנות התשעים עלה שיעור מופעי התיאטרון והקונצרטים המתקיימים בבאר שבע (הן הפקות מקור והן ייבוא של מופעים הישר מרוסיה) באורח ניכר הודות לגל העולים. למופעים אלו מגיעים תושבי באר שבע יוצאי רוסיה בגילאי 40-70. אליאס וחבורוטיאנוב (2008) מציינות באופן מיוחד את השיעור הגבוה של קוראי ספרים מבין העולים. אינדיקציה ישירה לכך הן מוצאות בשלל חנויות הספרים והספריות הקיימות בעיר ובתרבות המפותחת המתקיימת סביב עולם הספר: בשנת 2007 נמנו בעיר שבע ספריות ציבוריות (רק לקהל הרוסי) ואחת-עשרה חנויות ספרים "רוסיות" (בדיס-פרופורציה לכל קהילה אחרת בעיר). הפעילות בספריות העירוניות הרוסיות היא אינטנסיבית, מתעניינת ושוקקת חיים (נתון המעיד על אוכלוסייה בעלת נטיה עיונית וכן: כספי, 2008) זאת ועוד. הספריות 'הרוסיות' בבאר שבע שונות מאלה שבתרבות ארץ המקור: ברוסיה הספריות הגדולות תיפקדו כאולמות קריאה בלבד ואילו בבאר שבע הן מתפקדות למעשה כ"מרכזים קהילתיים תוססים", שבהם נרקמות חברויות, קשרים וחילופי מידע על מופעים המתקיימים בעיר, תעסוקה ועוד (אליאס וחבורוטיאנוב, 2008).

הנטיה להערכת יתר של תכנים ספרותיים שואבת ממסורת ומהיסטוריה ייחודית שבבסיסם הצורך בלימוד ובאקדמיזציה. צורך וערך זה נטועים בנורמות ובפרקטיקות רווחות בקהילה. ילנה שכטמן – דמות מובילה בקהילה הרוסית בעיר, ובזמנו מנהלת מינהלת קליטת העולים בבאר שבע של שנות התשעים – מציינת כדוגמה פתגם שגור בקהילה הרוסית: 'אוצ'ינה – סביט, נאוצ'ינה – טמה', שפירושו: לימוד הוא אור, בערות – חושך. שכטמן מבארת את הפרשנות הרווחת בקהילה לפתגם באופן הבא:

כלום זה ברור. אין אצלנו בכלל צורך לעודד ללימודים כי זה מובן מאליו. בלי תואר פורמלי לא יהיה לך כלום: לא עבודה, לא תיאטרון, לא אופרה, לא אמנות ולא משכורת.⁹²

ימניות, בעיקר בליכוד וברשימת ישראל ביתנו. בבחירות לכנסת ה-18 שהתקיימו ב-2009 שיעור התמיכה של כלל המצביעים בבאר שבע במפלגת העולים הימנית 'ישראל ביתנו' עמד על 25% (תוצאות הבחירות לכנסת).

⁹² ריאיון, שכטמן ילנה.

דגמי הצריכה הייחודיים לקהילה הרוסית משפיעים על אופי הרישות החברתי ועל טיב הממשקים הבין-קבוצתיים: הם יוצרים זירות מפגש וגשרים של הקבוצה למגזרים אחדים, ומנגד מייצרים ריחוק של הקהילה מאחרים. כך למשל, העולים והחילונים מן המעמד הבינוני (לעיל), החולקים תרבות חילונית משותפת, מתכנסים יחדיו במופעי תיאטרון המתקיימים בעיר (גרדוס, 2008). עוד צומת מפגש הוא מקום העבודה: כאמור, ליוצאי רוסיה ייצוג משמעותי באקדמיה ובפונקציות עירוניות המצריכות כוח עבודה מדעי ומשכיל.

לעומת הקרבה (המסויגת) של דוברי הרוסית כלפי החילונים מן המעמד הבינוני, הקשרים עם הציבור המסורתי-מזרחי נושאים אופי של ריחוק, מתח מסוים ורתיעה. אלו נובעים, בין השאר, מהרתיעה הכללית של העולים הרוסים "מהאלמנטים הדתיים-מסורתיים-מזרחיים" הרווחים בקבוצה המסורתית (ליסיצ'ה ופרס, 2000). אף על פי כן, מתח זה יונק ושואב באופן ברור גם מההיסטוריה המקומית שפערה תהום בין הקבוצות והעיבה על היחסים ביניהן. ילנה שכטמן מעידה כי אף שבאר שבע מעולם לא סערה על רקע מאבקי עולים-רוסים ותיקים-מזרחיים, המתח קיים. בעיר התפתחה דינמיקה הנעוצה, בראש ובראשונה, בחוויות הראשוניות של המפגש בין הרוסים לבין הרוב הצפון אפריקאי שנצרב בתודעה הקולקטיבית כאירועים מכוננים. שכטמן מעידה כי בראשית שנות התשעים של המאה העשרים נמצאו נשים רבות מבנות הקהילה הרוסית משתלבות בתחתית סולם משלחי היד, בעיקר בענף הניקיון והתחזוקה בעיר. באותה תקופה נשלט ענף זה על ידי גברים, ובעיקר נשים, ממוצא צפון אפריקאי. המפגש בין חטיבות אלה היה טראומטי. כאחראית על העולים בזמנו, שכטמן מעידה כי הרוסיות היו מגיעות אליה "מושפלות על ידי המרוקאיות"⁹³. אירועים אלה השתלבו על רקע דימויים וסטריאוטיפים שרווחו בשתי הקבוצות. שכטמן מעידה: "הם (הגברים המזרחיים) תמיד התחילו עם הרוסיות כי ממילא, כך חשבו, כולן זונות."⁹⁴ שילוב זה של דימויים, פרה-קונספציות, אירועים ופרשנויות (שנראה כייחודיים בעוצמתם בבאר שבע), ביסס דפוסים של ריחוק ורתיעה חזקה מפני קבוצת הרוב ואשר התקבעו בתודעת הקולקטיב הרוסי. ביטוי תמציתי לכך הוא הפתגם הרווח בקרב הקהילה – "איז-גריאזי – ו-קנייאזי". (iz grayzi – v knyazi).⁹⁵ פירוש הביטוי הוא: האיש שהגיע מהתחתית (איז-גריאזי = אשפה) נעשה למעין מלך קטן (קנייאזי – דרגת אצולה, מעין רוזן).⁹⁶ הפתגם מצפין היררכיה מקומית, מנוגדת לזו הרווחת בסביבה הכללית, ולפיה המקומיים המזרחיים מקודדים באופן שלילי ואילו הרוסים באופן חיובי, שכן על פי הפרמטרים התרבותיים-רוסיים המזרחיים המקומיים הם

⁹³ ריאיון, שכטמן ילנה.

⁹⁴ ריאיון, שכטמן ילנה.

⁹⁵ ריאיון, שכטמן ילנה.

⁹⁶ ריאיון, שכטמן ילנה.

נחותי מעמד משום שהם נעדרים השכלה רחבה (ורק הודות לנסיבות התקדמו בסולם המעמדי), ואילו הנשים הכפופות להם משכילות ואינטליגנטיות.

עוד מאפיין ייחודי לקהילה הרוסית, בפרט שלוחתה המקומית, הוא החתירה למצינות בתחומי המדעים והמקצועות הריאליים והטכנולוגיים. אוריינטציה מדעית וטיפוח חשיבה מדעית היא מרכזית בתרבות היהודית-רוסית (Adler, 2007), ומוטמעת דרך ערוצים פורמליים ולא-פורמליים. לדברי מנהלת מינהלת הקליטה בעיריית באר שבע, בראשית שנות התשעים מצאו העולים במערכת החינוך שבעיר שוד ושבר: בתי הספר התיכוניים נראו בעיניהם ככושלים בגלל האיכויות הירודות של הוראת מקצועות המתמטיקה, הפיזיקה והכימיה. לנוכח מציאות זו התארגנו ארגוני המורים הרוסיים "והפעילו שרירים" כדי לתגבר את הלימודים הריאליים על ידי הקמת מסלולי 5 יחידות לפיזיקה ומתמטיקה.⁹⁷ וכך אמנם היה.

לוח 6 מסכם את הפרופיל התרבותי-פוליטי של חברי הקהילה הרוסית ואת המשתמע ממנו מבחינה כלכלית.

לוח 6

הפרופיל התרבותי פוליטי של הקהילה הרוסית ותרגומו הכלכלי

פוטנציאל מובילות ופיתוח כלכלי	דגם סוציאליזציה חינוכית ואוריינטציות ההון האנושי	דגם סוציאליזציה פוליטית, אסטרטגיית מעורבות וערוצי השפעה	ימרה לאחריות ומעורבות חברתית	דגם יחסים מרחביים ואוריינטציות ההון החברתי	מעמד סוציו-אקונומי
בינוני-גבוה	אקדמי-טכנולוגי-מדעי	שלטוני — אזרחי	השתלבות והיבדלות	השתלבות — הון חברתי מלכד ומגשר	בינוני-נמוך

מבחינת פוטנציאל הפיתוח הכלכלי, המכלול התרבותי-פוליטי האופייני לקהילה הרוסית מסב לה יתרון ברור. בעידן הגלובלי, האוריינטציה הריאלית-מדעית מהווה יתרון מובהק. גם הנטייה להעדיף תכנים ספרותיים תעניק לקבוצה יתרון מפרספקטיבה של מובילות: האוריינטציה העיונית, העובדה כי מדובר באוכלוסייה האמונה על "תרבות האות המודפסת וכתובה איכותית", יבססו, סביר להניח, רמה גבוהה של הפשטה על כל המשתמע מכך: ניתוח נכון ומיצוי יעיל של המרחב, תכנון ארוך טווח וכדומה. אולם חשוב להדגיש: בשל

⁹⁷ ריאיון, שכטמן ילנה.

טיבם של הממשקים הבין-קבוצתיים, נראה כי לא בקלות יחלחו יתרונות ואיכויות אלו לקבוצות אחרות.

הקהילה האתיופית

יוצאי אתיופיה בבאר שבע מהווים קבוצה קטנה מאוד וחלשה מאוד. בסוף שנת 2008 נמנו בעיר כ-6,300 אתיופים שהם כשלושה אחוזים מכלל אוכלוסיית העיר.⁹⁸ מלבד זאת, כאלפיים עולים אתיופים מתגוררים במרכזי הקליטה של באר שבע (נכון לשנת 2008).⁹⁹

האתיופים מתאפיינים בשוליות קשה מבחינות רבות. בשנת 2008 עמד שיעור הזכאים לתעודת בגרות ממוצא אתיופי – מבין כל תלמידי י"ב בכל הארץ – על 36%,¹⁰⁰ שיעור נמוך בהרבה מהממוצע הארצי (שבאותה שנה עמד על 55%).¹⁰¹ מצד המעמד הדיורי, בני העדה בבאר שבע נחלקים בהתאם להקשר הדורי: מצבם של המבוגרים (אלו שעלו ארצה בשנות השמונים והתשעים) הוא טוב: רובם התגוררו בדיור ציבורי ולימים רכשו את הדירות כזכאים (כ-90% מהם).¹⁰² לעומתם, מצב הצעירים חמור מאוד: כמי שנולדו בארץ הם אינם זכאים לסבסוד כלשהו, ולדברי מנהיג העדה בעיר מצבם הדיורי הוא בגדר "סיוט מתמשך".¹⁰³

הקהילה היהודית באתיופיה התאפיינה באורח חיים מסורת-היררכי ופטריארכלי (צור ואשל, 2003). המבנה החברתי של הקהילה נודע בקווי גבול ברורים מאוד. הציפייה מבעלי הסמכות הייתה לכפיפות גבוהה של בני הקהילה לתפקיד החברתי על כל המשתמע מכך. הדור המבוגר ציפה מהדור הצעיר להתנהגות כנועה, כיבוד המבוגר ושמירה על כבוד המשפחה. צניעות וביישנות היוו, ועודם מהווים, ערכים מרכזיים במערכת היחסים בין יחידים בקהילה. תכונות שמוערכות בחברה המערבית כמו נקיטת יוזמה, הבעת דעה עצמאית וסקרנות – נחשבות בתרבות האתיופית התנהגות בלתי הולמת (צור ואשל, שם).

בעקבות העלייה לישראל והחיים בתנאי מעבר בין-תרבותי, נוצרו שינויים מרחיקי לכת במערך המעמדי של בעלי תפקידים בקהילה ובמשפחה. המסורת המקומית נשחקה והתפתחו תופעות של סטיה חברתית הלובשות צורות שונות. דפוסים חברתיים מארץ המוצא התגלגלו ארצה וחושפים מן הישן ומן החדש: חלק ניכר מבני הקהילה נוהג ביחסו כלפי הסביבה הרחבה באורח פסיבי וכן המבוגרים שבהם נוטים לדפוסים של "התבטלות

⁹⁸ לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, הודעה לעיתונות, 15 בנובמבר, 2009.

⁹⁹ ריאיון, מזור בהיינה.

¹⁰⁰ לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, הודעה לעיתונות, 15 בנובמבר, 2009.

¹⁰¹ שם.

¹⁰² ריאיון, מזור בהיינה.

¹⁰³ ריאיון, מזור בהיינה.

עצמית" ביחסם כלפי נציגי הממסד (צור ואשל, 2003).¹⁰⁴ על אף האמור, לא ניתן למצות את התרבות הפוליטית של הקהילה האתיופית בישראל בתואר 'חברה מסורתית הנתונה בתהליכי מודרניזציה', שכן מסורתיות זו אינה זהה, ואף לא דומה, לזו הרווחת בקהילות אחרות. פן מרכזי המייחד קהילה זו בישראל הוא המעמד הפוליטי הנחות וההדרה הקשה ממנה סובלים חברי הקהילה. בפועל, היחס כלפי האתיופים מצד החברה הכללית נוטה לאפליה, הדרה וסטריאוטיפיזציה: מעסיקים רבים נוטים להדיר מועמדים ממוצא אתיופי משוק העבודה. חלק גדול מאוכלוסיית הוותיקים נוהג כלפי האתיופים ביחס מפלה ורבים מהם, כולל בעלי תפקידים בתחום החינוך, נוטים לתייג אותם באורח סטריאוטיפי (מאנע, אור ומאנע, 2007; צור ואשל, 2003). מרכיב מרכזי בנחיתות זו נעוץ ביחסו של הממסד הדתי והרבני כלפי הקהילה. באופן כללי, הממסד הדתי נוטה לשלול את המטען התרבותי-דתי של יוצאי אתיופיה. המסורת הנהוגה בקרב יהודי אתיופיה – 'ביתא ישראל' – נשתמרה על ידי כהני הדת של בני העדה – הקסים – ואולם חלקים מרכזיים במסורת זו, כמו הלכות שחיטה וקבורת המת, אינם מקובלים על ידי כל הזרמים ביהדות האורתודוקסית השלטת בישראל.¹⁰⁵ חמור מכך, מסורות אלו אינן מקובלות אפילו על ידי רבנים צעירים אתיופיים (שעברו הכשרה חינוכית במסגרת ישיבתית – דתית-לאומי או חרדית).¹⁰⁶ כמו כן, בבתי הכנסת האתיופיים בישראל כמעט שאין זכר למסורת המקומית.¹⁰⁷ רוצה לומר: בניגוד גמור לציבור הספרדי המסורתי (שמאז שנות התשעים של המאה העשרים מייצר ומטפח מודלים עצמאיים להזדהות ולגאווה מקומית, תוך שהוא דולה מתוך מטען תרבותי-דתי עשיר וזוכה להכרה, לפחות חלקית, מצד הממסד), בקהילה האתיופית המצב שונה בתכלית, ומעיקרו איננו מטיב עם הקבוצה.

קהילת יוצאי אתיופיה בבאר שבע מגלה דמיון רב למכלול תרבותי זה, ועם זאת מדובר בקהילה מובחנת. בני הקהילה מתרכזים בשכונות דל"ת ו-ו"ו. המרכז התרבותי והרוחני של העדה ממוקם בקרן הרחובות שאול המלך-מבצע עובדה והוא בנוי כקומפלקס המכיל אולם אירועים לבני העדה, גני ילדים ובית-כנסת מרשים במיוחד המעוצב כדוגמת בית אתיופי

---

¹⁰⁴ היסטוריית המפגש בין הממסד הישראלי לקהילה האתיופית בישראל רצופה קשיים וחשש. יש בה אירועים שונים וטעונוים שהטראומטי והמפורסם שבהם היה פרשיית תרומות הדם: בשנת 1996 פורסם בעיתונות כי תרומות דם שנתנו יהודי אתיופיה הושמדו בשל חשש כי הן נגועות באיידס. חשיפת הפרשה הסעירה את בני העדה והותירה צלקות. כתוצאה פיתחו חלק ממנהיגי העדה האתיופית תחושה של ניכור שראתה בגזענות את התשתית ואת המניע לתהליך הידרדרות הנוער (ענתבי-ימיני, 2003, בתוך: מאנע, אור ומאנע, 2007).

¹⁰⁵ בתוך: ארנון סגל, "נאבק בגלות", ריאיון עם הרב אלעד סנבטו, **עולם קטן**, שבועון דתי-לאומי, 20 לנובמבר 2009.

¹⁰⁶ שם.

¹⁰⁷ למשל, שלב הקריאה בתורה בבתי הכנסת של העדה אינו מלווה בסגנון אתיופי ייחודי. הקוראים בתורה, לרוב צעירים אתיופים, עושים זאת בטעמים בנוסח מרוקאי או ירושלמי.

מסורתית. מנהיג העדה האתיופית בבאר שבע, הרב מזור בהיינה, מגלם אישיות מיוחדת בעלת תפישה חברתית ופוליטית ייחודית: הוא צעיר (יליד 1972), בוגר ישיבת 'פורת יוסף' שבירושלים, שבין השנים 2003–2006 שימש כחבר כנסת מטעם ש"ס. למרות זיקתו הפוליטית-מפלגתית, הרב בהיינה הוא דמות מקובלת על כל בני העדה האתיופית בבאר שבע וברחבי הארץ. בעניין זה חשוב לציין: בקהילה האתיופית, לפחות בבאר-שבע, המושג "זיקה פוליטית" איננו רווי מטען שלילי או חיובי. בשונה ממגזרי מיעוטים בעיר (בעיקר חרדים מזרחיים ודתיים-לאומיים), שעבורם התשבץ החברתי בנוי בהתאם לקווי גבול חדים ומתאפיין באנטגוניזם פוליטי-אידאולוגי, הקהילה האתיופית והעומד בראשה נוטים לתפישה רכה ומתונה ורחוקה מעוינות. טון הדיבור של בהיינה ממורמר מעט, ועם זאת איננו רווי ביקורת, איננו לוחמני ותפישתו נוטה להרמוניזציה. עיקר פועלו מכוון לראיית השלם ולערך המוסף של תרומת העדה לבניין העם והארץ. ברקע פועלו מופיע הקולקטיב הלאומי כאופק רעיוני, 'עמוד ענן', שאליו יש לחתור ואותו יש לבסס:

הכי חשוב לי שצעירי העדה האתיופים יבנו את העם, המדינה והמולדת. זו המולדת שלנו [...]. אני לא חי את הפרט. בתוך עמי אני יושב. אני מרגיש שייך לקהילה כמו אחד החלקים שאיננו נפרד. יש גזענות וזה מחפיר. אבל אני לא חי את הסרט הזה.¹⁰⁸

הרב בהיינה איננו מוצא במערך הכוחות החברתיים והאזרחיים הפועלים בבאר שבע גורם התפורר למידות ולצרכים של הקהילה, אולם בכך אינו רואה בעיה. כאדם דתי הוא רותם את המסורת היהודית שעליה הוא אמון לטובת תפישת עולם מעניינת, פרגמטית מעיקרה:

יש הרבה ארגונים שמנסים לעזור לנו. לא כולם מפעילים תוכניות שמתאימות למסורת שלנו. אבל אתה יודע, בחז"ל כתוב: 'רבי מאיר – רימון מצא. תוכו אכל קליפתו זרק'. אנחנו לוקחים את החלק הטוב.¹⁰⁹

מאפיין חשוב, בעל השלכות ישירות לרמה ולאופי הפיתוח, נעוץ בתפישה המרחבית, המנטלית, של הקבוצה. הרב בהיינה מעיד כי הציבור האתיופי הרחב, ובכלל זה אף הוא עצמו, אינם מודעים לתוכניות הפיתוח ומדיניות השלטון המרכזי. בהיינה, ששימש חבר כנסת ואיננו תלוש מחיי הריאליה, שואל-תוהה:

פיתוח הנגב? אני לא יודע על מה אתה מדבר. אתה בטח ציני. מי אצלנו בכלל יודע על דבר כזה? בשבילנו אין שום שינוי. אני לא רואה שום שינוי חיובי. רובנו עובדים בעבודות ניקיון ושמירה.¹¹⁰

108 ריאיון, מזור בהיינה.

109 ריאיון, מזור בהיינה.

110 ריאיון, מזור בהיינה.

כאמור הקהילה האתיופית, בבאר שבע ובכלל, נושאת מאפיינים של קהילה מסורתית הפועלת בתנאים של מודרניזציה וגלובליזציה. דיאלקטיקה זו עלולה לערער את ולחתור תחת הערכים המקומיים. מכלול זה, בצירוף היחס המתנכר והשולל מצד החברה הכללית, משליכים באופן שלילי על בני הדור הצעיר ומשתקפים בתהליכי ארגון מחדש ובירור עולמם התרבותי וכן בתופעות של פירוק וסטיה חברתית. רבים מבין הצעירים, ובעיקר החילונים שבהם, מגלים סימנים ברורים של שינוי במוקדי הזהות ובראייתם העצמית. אלה חשים ניכור ביחס לסמלים הלאומיים, ומבדלים עצמם מאוכלוסיית הרוב באמצעות סגנון לבוש והתנהגות אפריקניים¹¹¹ שיש בהם הד ברור לתנועות מחאה של שחורים אמריקניים. דפוס התנהגות זה – שבעיני מזור בהיינה מבטא סטיה חברתית והתכחשות למוצא היהודי – מעיד על התפתחות תרבות-נגד של צעירים אתיופים שמוקד ההזדהות שלהם הוא טרנס-לאומי ומבקש להציג חלופה להגמוניה הישראלית הלבנה (ענתבי-ימיני, 2003). תופעה נוספת המזנבת בשוליים החלשים ביותר של העדה האתיופית, במיוחד בבאר שבע, היא נישואי התערובת. מנהיג הקהילה מעיד כי כעשרה אחוזים בקרוב מבנות העדה האתיופית מתרועעות עם צעירים בדואים, ולהערכתו כאחוז אחד מבנות העדה נישאות בסופו של דבר לצעירים בדואים.¹¹²

מכלול זה משקף דגם חברתי מיוחד בעל השלכות. נראה, לא אחת, כי מאחורי פרויקטים שונים לטיפוח בני העדה האתיופית מסתתרת ההנחה כי השוליות שלהם בישראל נעוצה במוצא האתני, בצבע העור, הוותק והמעמד. לאור הפרופיל המשורטט כאן חשוב להבהיר ולהאיר: החוליות החלשות של הקבוצה נעוצות גם בהיעדר מקורות לגאווה מקומית ובתופעה מתרחבת של ניכור מצד הנוער האתיופי. מאידך, יתרונה של הקבוצה – הגאווה היהודית והציונית – איננו משמש בפועל כדבק אפקטיבי וכמצע לחיזוק הסולידריות בתוך הקבוצה ובינה לסביבתה. את החוליה הזו יש לחזק.

לוח 7 מסכם את הפרופיל התרבותי-פוליטי של הקהילה האתיופית מהחטיבה הנבדקת בדגש על משמעויותיו הכלכליות.

---

¹¹¹ בתוך: ארנון סגל, "נאבק בגלות", ריאיון עם הרב אלעד סנבטו, **עולם קטן**, שבועון דתי-לאומי, גיליון 20 לנובמבר 2009.

¹¹² ריאיון, מזור בהיינה.

לוח 7

הפרופיל התרבותי-פוליטי של הקהילה האתיופית בבאר שבע ותרגומו הכלכלי

פוטנציאל מובילות ופיתוח כלכלי	דגם סוציאליזציה חינוכית ואוריינטציות ההון האנושי	דגם סוציאליזציה פוליטית, אסטרטגיית מעורבות וערוצי השפעה	יומרה לאחריות ומעורבות חברתית	דגם יחסים מרחביים ואוריינטציות ההון החברתי	מעמד סוציו-אקונומי
נמוך	מסורת-היררכי ונתון לתהליכי מודרניזציה	הרמוני — תלותי — פסיבי	נמוכה	השתלבות פנים-קהילתית — הון חברתי מלכד	נמוך

המכלול התרבותי-פוליטי המצוין בלוח 7 משקף קבוצה מאוד היררכית ותלותית-פסיבית. אולם, בשונה מקבוצות היררכיות אחרות, המטען התרבותי שנושאת הקבוצה איננו זוכה להכרה ועל כן הוא קשה למינוף פוליטי שיוביל בתורו לשינוי מעמדי. נתון זה, בשילוב סביבת עבודה עוינת ואף גזענית, מורידים את פוטנציאל הפיתוח והמובילות של הקבוצה לדרגה נמוכה במיוחד. תהליכי המודרניזציה והגלובליזציה, בשילוב העובדה כי הקהילה האתיופית נעדרת סמכות משמעותית, בעלת תוקף וכריזמה שתבלום את הסחף – מהווים שילוב הגורע מהפוטנציאל של הקהילה. להיעדר המנהיגות השלכות קשות על הדור הצעיר: מצד אחד, הכוחות המובילים בקרב הנוער האתיופי לא ימצאו מינוף תרבותי וסימבולי להשקעותיהם; מצד שני, מודרניזציה והיעדר מקור סמכות הם 'שילוב קטלני' במיוחד עבור השוליים הקשים של בני הנוער האתיופי, המהווים 'טרף קל' עבור תת-התרבות העבריינית.

מוסלמים ובדואים

על פי הערכה לא רשמית, בבאר שבע מתגוררים כשלושת אלפים מוסלמים,¹¹³ רובם ערבים מצפון הארץ שהשתקעו בעיר מסיבות מקצועיות, ומקצתם בדואים. מלבד זאת, בהינטרלנד הרחב סביב באר שבע מתגוררים כ-170,000 בדואים שלהם נוכחות ניכרת בעיר: מהם סטודנטים הלומדים באוניברסיטת בן גוריון,¹¹⁴ ומהם אלפי יוממים בדואים העוברים בעיר אם כעובדים ואם כמקבלי שירותים.¹¹⁵

¹¹³ ריאיון, ניר אילן.

¹¹⁴ באוניברסיטת בן-גוריון לומדים כ-900 בני מיעוטים (ערבים ובדואים) שהם כחמישה אחוזים מכלל הסטודנטים מקור: ריאיון: אל-סאנע סאלם.

¹¹⁵ שנתון סטטיסטי לנגב, 2007. עמ' 22.

הבדואים סובלים משוליות גאוגרפית, מעמדית ואתנו-לאומית. על פי המדדים המקובלים להערכת המעמד הסוציו-אקונומי, הבדואים בנגב מהווים באופן אובייקטיבי את האוכלוסייה החלשה ביותר בישראל. על פי נתוני 2006, כל הרשויות המקומיות הבדואיות בנגב – שגב שלום, כסייפה, רהט, תל שבע, ערערה בנגב, חורה ולקיה – הופיעו בתחתית הסולם של 'המדד המשולב' להערכת רמת הפיתוח והרווחה ברשויות המקומיות (בגבול התחתון של אשכול מספר 1 שהוא הנמוך מתוך 10 אשכולות המציינים רמות שונות של רווחה).¹¹⁶ על פי השנתון הסטטיסטי לנגב, בשנת 2007 עמד שיעור האבטלה ברשויות הבדואיות על 12% עד 17% מכלל האוכלוסייה בגיל העבודה – מהגבוהים בארץ.¹¹⁷

כ-3000 צעירים בדואים מסיימים מידי שנה את השכלתם התיכונית.¹¹⁸ מהם זכאים לתעודת בגרות (נתוני 2004–2005) בין 30% ל-70% (הנמוך בשגב שלום, הגבוה בלקיה).¹¹⁹ על פי המדד המקובל להערכת איכות תעודת הבגרות – 'דרישת תנאי הסף של האוניברסיטאות לקבלת מועמדים' – איכות התעודות של הזכאים במגזר הבדואי היא לרוב ירודה: בין 20% ל-35% מהזכאים מצוידים בתעודה המאפשרת להם קבלה לאוניברסיטה (לשם השוואה, בעומר, עמד השיעור על קרוב ל-80%).¹²⁰ בפועל, מתוך כלל בוגרי מערכת החינוך רק כ-250 מגיעים למוסדות אקדמיים (מכללות ואוניברסיטאות) מידי שנה.¹²¹

מבחינה פוליטית, סובלים הבדואים משוליות הן ברמה הכלל-לאומית הן ברמה העירונית-אזורית (מאיר, 2008).¹²² בניגוד לאוכלוסייה הערבית בישראל (שרובה מתגורר בצפון), הבדואים אינם נוטים להתארגן פוליטית על בסיס כלל-בדואי. היסטוריית היחסים של הבדואים עם הרוב היהודי רצופה חשש, חשד וחוסר אמון. מטען זה הוא פועל יוצא של

---

¹¹⁶ לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, "אפיון רשויות מקומיות וסיווגן לפי הרמה החברתית כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2006", הודעה לעיתונות.

¹¹⁷ **שנתון סטטיסטי לנגב, 2007** עמ' 36. על פי גורמים מקומיים, הנתון הרשמי איננו משקף את המצב האמיתי שלמעשה חמור הרבה יותר. ראש אגף הרווחה בעיריית רהט, סעיד אל-עובר, טוען כי שיעור האבטלה המקומי מגיע בהערכה גסה ל-45%. על פי ניתוחי, הפער בין הנתון הרשמי לאמיתי נובע מכך שרבים מהזכאים לדמי אבטלה, בעיקר נשים, אינם מתייצבים בלשכת התעסוקה בין השאר ובעיקר מסיבות תרבותיות (רתיעה, סטיגמה, חשש של ההורים מפני כבודה של האשה).

¹¹⁸ ריאיון, אל-סאנע סאלם.

¹¹⁹ **שנתון סטטיסטי לנגב, 2007**. עמ' 60.

¹²⁰ שם.

¹²¹ שם.

¹²² ביטוי בולט לכך, ברמת השלטון המקומי, ניתן לראות בעובדה כי המנהיגות בעיריית באר שבע מסרבת לספק שירותים ציבוריים בעלי אופי טעון ונפיץ לאוכלוסייה הבדואית בעיר וזאת מחשש פן ייוצר תקדים שעלול לערער את ההגמוניה הישראלית-יהודית בעיר. ראו: חסון, "אחרי חסון בק וסידנא עלי, נפתח המאבק על המסגד של באר שבע", **הארץ**, 2 למרס, 2004.

מאבקים מתמשכים בין הבדואים לרשויות המדינה וכוחות הביטחון בעיקר על רקע מאבקי זכויות ובעלויות על קרקעות. על-פי פורת (2009) ומאיר (2008), מאז הקמת המדינה סבלה האוכלוסייה הבדואית ממתח ומחשש וחדש כלפי מוסדות המדינה כאשר בשנות החמישים והששים הועצמו תחושות אלו על רקע הטלת הממשל הצבאי, על רקע הפקעת אדמות של בדואים (לצורכי ביטחון) ועל רקע מאבקים של גורמי הביטחון עם שבטים מסוימים שהזדהו עם מדינות אויב בזמנו. מאז סוף שנות הששים, בעקבות הקמת עיירות הקבע של הבדואים, סבלו האחרונים מהדרתם מתהליכי התכנון והביצוע של המעבר ליישובי הקבע (מאיר, 2008; פורת, 2009).

בבחינה של אסטרטגיות הפעולה מצד הבדואים כלפי המדינה וכלפי רשויות התכנון, ניתן לזהות שינויים על ציר הזמן. על פי רוב, הדור המבוגר מקרב המנהיגות המקומית נטה לשיתוף פעולה ולגישה פרגמטית עם גורמי הממסד, ואילו הדור הצעיר, בעיקר המשכילים שבהם, נוטה לדגם של מאבק-אזרחי מושכל ומובנה אסטרטגית (מאיר, 2008). כמו כן, מאז שנות התשעים של המאה העשרים ניתן לזהות עליית מדרגה ברמת המיליטנטיות: מנהיגות זו, שבשנים האחרונות זוכה לגיבוי מסיבי מצד ארגונים אזרחיים, החלה לאמץ עמדה עיקשת נגד הממסד התכנוני, נוטה לנקוט בצעדים מתריסים וכן מאמצת עמדות קונסטרקטיביות הבאות לידי ביטוי בגיבוש תוכניות פיתוח אלטרנטיביות לאלו של המדינה (מאיר, 2008).

צירי ההזדהות ומוקדי ההתייחסות של האוכלוסייה הבדואית-מסורתית נחלקים לשניים: המוקד הכלל-ערבי והמוקד המשפחתי-חמולתי. הגורם הראשון במעלה הוא המשפחה והחמולה (פורת, 2000: 147). בתרבות המקומית, מעמד השבטים השונים נקבע על פי שורה של קריטריונים שיוכיים כמו הוותק באזור, הבעלות על הקרקע והמוצא האתני,¹²³ שבסופו של דבר משקפים תרבות היררכית מאוד: קשרי נישואין בין השבטים והקבוצות השונות

---

¹²³ מבחינה זו ניתן לזהות ארבע קטגוריות (שיוקרתן נקבעת על פי הוותק והמוצא): (1) בדואים אותנטיים, או "טהורים" "מקוריים". מקורם של שבטים אלו, 'טראבין' ו'תיהא', הוא בערב הסעודית, והם מחזיקים בקרקעות שנרכשו עוד מימי התקופה העות'מנית. בהשוואה לקטגוריות אחרות, שבטים אלה מסורתיים יותר. (2) בדואים-פלאחים. מאוגדים במבנים דמויי-חמולה, מוצאם משולי הנגב, מירדן וממצרים. עד סוף שנות הששים של המאה העשרים (הקמת יישובי הקבע) נחשבו הפלאחים נחותי מעמד ובני חסות של פטרוניהם 'האותנטיים'. בשנים האחרונות, בעקבות המעבר לעיירות הפכו הבדואים פלאחים לבעלי קרקעות וכיום הם במצב של תחרות עם האותנטיים (אף על פי כן, ההבחנה בין הקבוצות נשמרת עד היום בקפידה). (3) עזתים. אלו בדואים סוחרים, בעלי הון שהשכילו לנצל שינויים בנסיבות הפוליטיות-היסטוריות לרכישת אדמות שנרשמו בטאבו והמדינה מכירה באדמותיהם. בשונה מהראשונים, העזתים יותר משכילים (4) "כושים". שבטי נוודים שהגיעו במאה השמונה עשרה והתשע-עשרה מאפריקה לסיני וצפון הנגב. העזתים, הפלאחים והאותנטיים קנו אותם כעבדים, ובאופן כללי מעמדם נחות.

נדירים מאוד. הנאמנות למשפחה ולחמולה ובכלל לקבוצת השייכות, מהווה ציר מרכזי ביותר שעליו נסבים חיי החברה, הכלכלה והפוליטיקה. האופי השבטי משליך באורח משמעותי על טיבו ואופיו של שוק העבודה. על פי גורמים מקומיים, ברשויות המקומיות הבדואיות בנגב יש מעט אזורי תעשייה, ומעסיקים בדואים, מעדיפים להעסיק קרובי משפחה.¹²⁴ כך גם בשירות הציבורי: על פי דיווח של פעיל מקומי, עובדים סוציאליים העושים מלאכתם במסגרת הרשות המקומית נוטים באופן ברור לקבל החלטות בהתאם ללחצים משפחתיים וחמולתיים¹²⁵ (נתון המציב אותם בעימות עם המדינה התובעת החלטות על פי קריטריונים אוניברסליים). בהקשר זה חשוב לציין כי לא בנקל ניתן לשנות את האוריינטציה החמולתית-שבטית, שכן זו שואבת ויונקת עמוק מתהליכי הסוציאליזציה של הדור הצעיר. בתהליכים אלו היחידים הבדואים מזוהים ומתויגים בראש ובראשונה על פי קריטריונים שבטיים, היררכיים ושיוכיים. באופן הזה ילידי המקום יודעים לזהות ולמייין בקלות יחסית את התושבים הבדואים לקבוצות, מעמד והיררכיה מקומית באמצעות: צבע העור, שפת הגוף, העגה ומשלח היד.¹²⁶

ציר ההזדהות השני בחשיבותו הוא המוקד הכלל-ערבי. זיקה זו נובעת מהעובדה שגם הבדואים הם מוסלמים, דוברי השפה הערבית. זיקה זו משליכה גם על מוקדי ההזדהות הפוליטיים המשתנים מעת לעת בהתאם לנסיבות. כך למשל, על פי פעיל מקומי, הרוב המכריע של אוכלוסיית העיר הבדואית רהט נוהג לצפות בשידורי אל-ג'אזירה ואל-מנאר.¹²⁷ בניגוד לאוכלוסייה היהודית, שמרכיב חשוב בזהותה הוא מקום המגורים, אצל האוכלוסייה הבדואית המקום (עיר, שכונה) כמעט שאיננו מהווה בסיס לסולידריות ולזהות. בעיירות הבדואיות אין ערוצי תקשורת מקומיים כמו מקומונים ותחנות רדיו אזוריות.¹²⁸

מגמה מדאיגה במיוחד במגזר הבדואי, וייחודית בעוצמתה, היא התגברות הולכת ומתרחבת של תופעות הסטיה בשוליים החברתיים. תופעה זו היא פועל יוצא של נסיבות מקרו-פוליטיות בשילוב נסיבות מקומיות. על פי פעיל מקומי, תופעות של גניבה ונזק לרכוש בקרב צעירים בדואים מוגבלת רק לטריטוריה שמחוץ לחמולה ואינן מבוצעות ביישוב הבדואי אלא רק באזורים שבהם מתגוררים או עובדים יהודים.¹²⁹ תופעה זו היא פועל יוצא של מבנים חברתיים חדשים שנוצרו בעקבות תהליכי מודרניזציה הנמצאים בעימות עם תהליכי סוציאליזציה מסורתיים. עימות זה הביא לערעור הפירמידה השבטית המסורתית ולרה-ארגון של ההיררכיה בה. כך למשל, על פי פעיל מקומי, ההשתלבות ההולכת וגוברת

124 ריאיון, אל-עוברה סעיד.

125 ריאיון, אל-עוברה סעיד.

126 ריאיון, אל-עוברה סעיד.

127 ריאיון, אל-עוברה סעיד.

128 ריאיון, אל-עוברה סעיד.

129 ריאיון, אל-עוברה סעיד.

של נשים בדואיות באקדמיה ובשוק העבודה הביאה ליתר אגרסיביות מצד הגברים "בגלל רגשי נחיתות שהתפתחו כתוצאה מכך".¹³⁰ כך, גורמים מתוך המגזר הבדואי מסבירים את התגברות הסטייה החברתית כנובעת בין השאר משילוב של חיים בתנאים של עוני ושוליות קיצונית לצד תופעות הנובעות מהתרבות המקומית, כגון פוליגמיה. מנהל מחלקת הרווחה בעיריית רהט מציין¹³¹ כי ילדים שגדלו בתנאים סוציו-אקונומיים קשים, בכפרים בלתי מוכרים, בלי מים ובלי חשמל ובו בזמן גדלו בצלו של אבי המשפחה הנוהג בנישואים פוליגמיים – הביא לערעור דמות האב, הסמכות הפטריארכלית, ולפירוק חברתי. ילדים שחוו מציאות מעין זו שבה נחשפו ישירות לפגיעה של רשויות המדינה והממסד (בהרס בתיים) הם הראשונים לתת פורקן לתסכול דרך אפיקים עברייניים.

מאז שנות התשעים של המאה העשרים פועלים כמה גופים וארגונים המבקשים לתת מענה לשחיקה במסורת המקומית ולהידרדרות החברתית במגזר הבדואי. מגמה זו באה לידי ביטוי בעלייה בחשיבותה ובמקומה של התנועה האסלמית. תנועה זו מבקשת למנוע את הסחף בקרב הצעירים לעבר החילון והמודרנה והיא מושפעת, בין השאר, ממגמת הנסיגה של המדינה מתחומי אחריות שונים, שאת מקומם תופסים ארגונים אזרחיים. פעיל מקומי מסביר:

מה שהמדינה לא נותנת, התנועה האסלאמית נותנת. מה יכולה לעשות אישה חד-הורית שמקבלת אלפיים שקלים בחודש?! בדרך כלל, מדובר באישה שלה שבעה ילדים. איך היא תסתדר עם ארנונה, מים, חשמל, חינוך, ילד רוצה מחשב?¹³²

חטיבה מרכזית ביותר, בעלת משקל מכריע בהבניה של הקבוצה, היא זו של בדואים משכילים. על פי מנהל היחידה לחקר הקהילה הבדואית באוניברסיטת בן גוריון, ד"ר אל סאנע סאלם, לסטודנטים הבדואים ייצוג יתר במקצועות תומכי קהילה, כגון חינוך ועבודה סוציאלית. מבחינת האוריינטציות הערכיות, הבדואים המשכילים אינם עשויים מקשה אחת ואף על פי כן הכל חולקים מרכיב מרכזי משותף: הם רואים את הלימודים הגבוהים כערך וכצורך למוביליות תעסוקתית ופוליטית. ד"ר אל-סאלם מזהה שלושה דגמים חברתיים הרווחים בקהילה הבדואית כיום: ערבים מוביליים שבעקבות ההשכלה והחילון נוטשים בהדרגה את המודל המסורתי-שבטי; ערבים מסורתיים הנצמדים למסורת באופן דוגמטי ולעומתם ערבים הנוטלים מזה ומזה. (על אלה ניתן להוסיף ולמנות קטגוריה רביעית: מוסלמים הרוכשים השכלה כאמצעי ומנוף לערעור ההיררכיה הלאומית ולהעצמת הבדלנות מהמדינה. ראו: רבינוביץ' ואבו-באקר, 2004). ד"ר אל-סאלם מבקש לקדם את הדגם האינטגרטיבי:

¹³⁰ ריאיון, אל-סאנע סאלם.

¹³¹ ריאיון, אל-עוברה סעיד.

¹³² ריאיון, אל-עוברה סעיד.

המודל שלי זה אינטגרציה: לימודים, השכלה וחזרה לכפר הבדואי תוך שימור המנהגים והמסורות. יש בדואים משכילים, תלויים ומנוכרים. לעומתם הערבים המסורתיים בעייתיים. המודל שלי הוא אינטגרציה, מסורת וקידמה. דרך אגב זה לא סותר. בניגוד לש"ס אצלכם, התנועה האסלמית מעודדת השתלבות של בנים ובנות המגזר הבדואי באקדמיה.¹³³

הפרופיל הקבוצתי של הבדואים מסגיר אפוא מכלול תכונות. מבין אלה, חשובה העובדה שהקבוצה רוויה מטען היסטורי קשה כלפי מוסדות המדינה, וזה אינו יונק מרגשות אנטי-ציוניים הרווחים בקרב האוכלוסייה הערבית בצפונה של ישראל. העובדה שהקבוצה מורכבת מחטיבות תרבותיות שונות צריכה להאיר את עיניהם של מעצבי המדיניות. לוח 8 מסכם את הפרופיל התרבותי-פוליטי של הקבוצה בדגש על ההשלכות הכלכליות הנובעות ממנו.

לוח 8

הפרופיל התרבותי-פוליטי של הבדואים ותרומתו הכלכלי

פוטנציאל מוביליות ופיתוח כלכלי	דגם סוציאליזציה חינוכית ואוריינטציות ההון האנושי	דגם סוציאליזציה פוליטית, אסטרטגיות מעורבות וערוצי השפעה	ימורה לאחריות ומעורבות חברתית	דגם יחסים מרחביים ואוריינטציות החברתי	מעמד סוציו-אקונומי
נמוך	בקרב המסורתיים: היררכי-שבטי — בקרב הצעירים: המוביליים: היררכי-שבטי בשילוב אקדמי במקצועות תומכי קהילה: עובדים סוציאליים, רופאים ומחנכים	כלפי פנים: סנקציות כלכליות וחברתיות — כלפי חוץ: הסתייעות בארגונים אזוריים	מחויבות גבוהה לקהילה על-פי קריטריונים שבטיים-שיוכיים	בקרב המסורתיים: סגרגציה-קהילתית (הון חברתי מלכד) — בקרב הצעירים: המוביליים: הון מלכד ומגשר	נמוך

מבין כלל הקבוצות הנחקרות הבדואים סובלים מפוטנציאל הפיתוח הנמוך ביותר. הערכה זו נובעת מהמעמד הפוליטי של הקבוצה (כקבוצת מיעוט לאומי), אך לא פחות מכך מהתכונות המובנות 'במנגנון הניווט הפנימי' שלה, היינו מהתרבות הפוליטית – האוריינטציה השבטית,

¹³³ ריאיון, אל-עוברה סעיד.

ההיררכית, המבקשת להשתית את מעמד הפרט על קריטריונים שיוכיים – שחותרת תחת מצוינות וחדשנות המהווים ערכים מרכזיים בכלכלה המודרנית. על אף זאת, קשה לדעת מה העתיד צופן בחובו, בין השאר מכיוון שקבוצה זו נמצאת בעיצומה של תמורה תרבותית. ניתן לדבר על כמה תסריטים. מגמות היבדלות והתגייסות לשורות התנועה האסלאמית, יחזקו את הדגם ההיררכי, יחזקו את העוינות מצד הרוב היהודי-ציוני, שעשוי להגדיר מחדש את הקריטריונים לצדק חלוקתי (ביטול מענקים והטבות). מגמות של מודרניזציה, היינו: אקדמיזציה, מוביליות וירידה בשיעורי הפריזון – בהחלט עשויות להביא את הקבוצה אל דרך המלך, מאידך הן עלולות להגביר את הניכור וההתפוררות בתוך הקבוצה. החוליה המשמעותית ביותר שבידיה להביא לאיזון נכון בין המגמות, בין הפרטיקולרי לאוניברסלי, היא חטיבת הבדואים המשכילים. חטיבה זו עשויה לשמש ראש גשר בין החטיבה המסורתית ההיררכית לבין רשויות השלטון, ואמצעי אפקטיבי להכלה של הבדואים. את החטיבה הזו יש לטפח, בתנאי שזו תשרת קו תרבותי שבצדו ערך מוסף ערכי וכלכלי.

סטודנטים

באר שבע היא עיר סטודנטית. בעיר ארבעה מוסדות אקדמיים: אוניברסיטת בן גוריון, המכללה לחינוך על שם קיי, מכללת 'סמי שמעון' להנדסה והמכללה הטכנולוגית. בשנת 2007 למדו במוסדות אלו קרוב ל-30,000 צעירים (מרביתם אינם מופיעים ברישומי העירייה כתושבים). מהם קרוב ל-20,000 למדו באוניברסיטת בן-גוריון;¹³⁴ כאלפיים וחמש מאות במכללת סמי שמעון להנדסה;¹³⁵ כאלפיים וחמש מאות במכללה הטכנולוגית ומספר דומה במכללת קיי.¹³⁶ הרוב המכריע של הסטודנטים הוא בעל אוריינטציה טכנולוגית: כשני שלישי מהסטודנטים במכללות לומדים מקצועות טכנולוגיים; כמו כן, מתוך כ-4,000 בוגרים המסיימים לימודיהם באוניברסיטת בן גוריון לתואר ראשון, מידי שנה, כ-2,500 מסיימים לימודיהם בתחומי ההנדסה והביו-טכנולוגיה.¹³⁷

לסטודנטים ולאוניברסיטה נודע משקל סגולי במכלול גורמי הפיתוח הכלכלי מקומי: לסטודנטים פוטנציאל רב במונחי הון אנושי, ובתור שכאלה הם עשויים להוות מנוף רב עוצמה שיקרין על כלל אוכלוסיית העיר. אולם הפוטנציאל הגלום בקבוצה אינו ממומש. על פי סקר של מכון גאוקרטוגרפיה הרוב המכריע של הבוגרים אינו נשאר בנגב אלא נוטה להשתלב בשוק העבודה במרכז הארץ.¹³⁸ הסטודנטים, על פי הסקר, מסבירים זאת במחסור

¹³⁴ 18,941 סטודנטים על פי: **שנתון סטטיסטי לנגב**, 2007, עמ' 60-61.

¹³⁵ בקמפוס באר שבע בלבד לומדים 2439 סטודנטים, על פי: **שנתון סטטיסטי לנגב**, 2007, עמ' 60-61.

¹³⁶ אתר המכללה להכשרת מורים על שם 'קיי'.

¹³⁷ מתוך: אתר הרשות לפיתוח הנגב.

¹³⁸ רינה ואבי דגני (2008) עורכים: **מאפייני שוק המגורים בבאר שבע והמלצות למדיניות שיווק**

רקעות ביישוב. משרד הבינוי והשיכון ומכון גאוקרטוגרפיה.

בהיצע תעסוקה ההולם את השכלתם וכישוריהם.¹³⁹ על פניו, ממצא זה משתלב בדינמיקת "הסלקציה השלילית של הון אנושי" המוכרת ביחסי מרכז-פריפריה, והוא מסביר כשל מרכזי בפיתוחה של באר שבע והנגב. אולם, הכשל אינו נובע רק מבעיות בהיצע התעסוקה אלא גם מהמאפיינים התרבותיים והמעמדיים של הקבוצה.¹⁴⁰ תת פרק זה יוקדש לביורר הדיוקן התרבותי והחברתי של הקבוצה בדגש על טיב הזיקה בינה לבין הקהילה המקומית – אוכלוסיית באר שבע והנגב. הדיון יוגבל לאפיון קבוצה אחת: הסטודנטים הלומדים במוסד האקדמי הבכיר בנגב – אוניברסיטת בן גוריון.

משקלול "התפלגות הסטודנטים לתואר ראשון הלומדים באוניברסיטת בן גוריון",¹⁴¹ לצד הערכה שנעשתה עם בעלי תפקידים באוניברסיטה, עולה כי החטיבה הסוציו-תרבותית הגדולה ביותר בקמפוס אוניברסיטת בן-גוריון היא זו של **צעירים חילונים ממעמד בינוני**.¹⁴² העובדה כי חטיבה זו מהווה רוב היא בגדר נתון רלוונטי ומשמעותי לצורך בחינת יחסי הכוח ואף על פי כן, זהו נתון מוגבל שאיננו ממצא את טיבה. מרכיב חשוב נעוץ בטיבה של המערכת הפרשנית והתרבותית של הקבוצה. המטרה היא אפוא לשרטט דיוקן של חטיבה סוציולוגית זו בהיבטים שונים: אחריות ומעורבות בקהילה, זיקת שייכות (על פי סגנון החיים, צריכת תרבות, היררכיות חברתיות), אופי היחסים המרחביים ואסטרטגיית פעולה עם הסביבה הקרובה והרחבה (קהילה מקומית, מדינה).

שאלת האחריות החברתית והמעורבות הקהילתית, הן מצד רשויות האוניברסיטה והן מצד הסטודנטים, היא נושא טעון. כפי שהראית, נציגים מרכזיים של מגזרים וקהילות בבאר שבע מאשימים את האוניברסיטה המקומית בניכור ואף בעוינות כלפי קבוצות מרכזיות בעיר. מן העבר השני, רשויות האוניברסיטה דוחות טענות אלה.¹⁴³ נשיאת האוניברסיטה, פרופסור רבקה כרמי (מאז 2006), טוענת כי היא "גאה בתרבות הארגונית שהתפתחה באוניברסיטה שבמרכזה חבורה של אנשי סגל ומינהלה המחויבים לקהילה ומעורבים

¹³⁹ ש.ם.

¹⁴⁰ סקר גאוקרטוגרפיה גם מצביע על כך אך מנסח זאת בתמצית. על פי הסקר באר שבע נתפסת בעיני הסטודנטים כעיר שמרנית בהשוואה לתל אביב הליברלית.

¹⁴¹ לשכה מרכזית לסטטיסטיקה. 2007. תכונות דמוגרפיות של מועמדים ללימודים, סטודנטים ומקבלי תארים במוסדות להשכלה גבוהה: תשס"ה-תשס"ו. פרסום מס' 1307 (לוח 13: סטודנטים לתואר ראשון באוניברסיטאות לפי מחוז מגורים) וכן ראיונות עם: אל-סנאע סאלם (מנהל היחידה לחקר הקהילה הבדואית באב"ג), קציר עמית (יושב ראש אגודת הסטודנטים באוניברסיטת בן גוריון) ובטי וולדמן (מרצה, עולה ממדינות חבר העמים).

¹⁴² על פי הערכה זו, קבוצות סטודנטים נוספות בולטות באוניברסיטה הן: מוסלמים ובדואים כחמישה אחוזים; יוצאי חבר העמים כתשעה אחוזים; בני באר שבע ועיירות הפיתוח בנגב כחמישה עשר אחוזים; דתיים-לאומיים כחמישה אחוזים.

¹⁴³ ריאיון, סרוסי ורד.

בה.¹⁴⁴ כמבוא לבירור אקדמי של נושא זה תתואר מסגרת הקשר הפורמלי בין רשויות האוניברסיטה לבין הסטודנטים בזיקה ישירה לעניין המעורבות בקהילה.

הסטודנטים בקמפוס באר שבע פועלים בתוך מוסד שלהלכה לפחות מחויב לשילוב ולמעורבות חברתית בקהילה. מחויבות זו מובנית במנדט שניתן בזמנו מצד המדינה ובו נקבע כי האוניברסיטה תהווה "זרוע, מנוף, לפיתוח באר שבע והנגב".¹⁴⁵ מחויבות זו מוצאת ביטוי בשורה ארוכה של מוסדות ופרויקטים שהוקמו כבר משחר ימיה של האוניברסיטה ופועלים עד היום. ביטוי מובהק לכך ניתן למצוא באופיו המיוחד של בית הספר לרפואה שהוקם בראשית שנות השבעים של המאה העשרים. במסגרת ההיערכות להקמתו, כונסה בפברואר 1970 ועדה משותפת לקופת חולים כללית (הבעלים והמייסדים של בית החולים על שם 'סורוקה') ו"למכון להשכלה גבוהה בנגב" (לימים אוניברסיטת בן גוריון). הוועדה פרסמה את המלצותיה וקבעה כי המוסד העתיד לקום יהא בעל אופי קהילתי מובהק. במסגרת זו נכתב בין השאר (שוורץ ודורון, 2008): "בהכשרת הסטודנט יושם דגש מיוחד על עבודה רפואית בקהילה; [...]. המרפאות האזוריות של קופת חולים ישמשו מרכזים להוראה בקהילה; שנה אחת מתקופת הסטאג' תוקדש להתנסות בקהילה ודגש מיוחד יושם במהלך הלימודים על הקשר בין רפואה, סביבה ומצב סוציו-אקונומי". זאת ועוד. פרופ' דוד פריבס, ששימש מנהלו הראשון של המוסד, כתב כי הסיסמה של המרכז הרפואי בנגב היא: "מי שמלמד – משרת (בקהילה כרופא), ואילו כל מי שמשרת – מלמד באופן שבו כל רופאי הנגב הם חברים פוטנציאליים של הפקולטה לרפואה העומדת לקום" (שוורץ ודורון, 2008) – מעמד שהיווה תמריץ לרופאים לעבור ממרכז הארץ לדרום (שוורץ ודורון, 2008). עוד מרכיב משמעותי בהבניית הקשר קהילה-אוניברסיטה-סטודנטים נמצא בשלל פרויקטים ומפעלים חברתיים הפועלים מטעם האוניברסיטה ובחסותה, כגון:¹⁴⁶ המרכז האוניברסיטאי ללימודי חוץ, המכון לחקר החברה הבדואית (שבראשה עומד אקדמאי בדואי); נוער שוחר מדע ומרכז אילן רמון לנוער שוחר פסיקה. בפרויקט פר"ח (שאינו מטעם האוניברסיטה), פרויקט חונכות אישית שבו הסטודנט מלווה תלמיד או תלמידה, משתתפים כארבעת אלפים סטודנטים מבן גוריון מדי שנה.¹⁴⁷ את גולת הכותרת של "המחויבות לקהילה" ניתן לראות ב"יחידה למעורבות חברתית" שעל פי אתר אוניברסיטת בן גוריון היא:

הזרוע העיקרית להגשמת חזונה של האוניברסיטה לפיתוח הנגב בכל הנוגע לקידום אוכלוסיותיו השונות ולפעילות חברתית בתחומי הרווחה וההשכלה. היחידה פועלת בכמה

¹⁴⁴ ריאיון, כרמי רבקה. עם זאת, כרמי מודה כי מחויבות זו איננה נחלתם של כל האגפים באוניברסיטה.

¹⁴⁵ ריאיון, כרמי רבקה.

¹⁴⁶ <http://web.bgu.ac.il/home>

¹⁴⁷ ריאיון, סרוסי ורד.

מישורים: צמצום פערים לימודיים וקידום הנגישות להשכלה בכלל ולהשכלה גבוהה בפרט, סיוע בקליטת עלייה וסיוע לאוכלוסיות בשיקום.¹⁴⁸

ביחידה למעורבות חברתית ותוכניות מספר, דוגמת 'קרן גרוס' שבה הסטודנטים משובצים לפעילויות בתוכניות שונות (בהיקף של 4 שעות שבועיות), וביניהן: מועדוניות צוותא, 'תוכנית הבוגרים' ו'פעילי ציבור – התוכנית למנהיגות' שמטרתה "להעניק כלים וידע על החברה הישראלית מתוך אמונה ביכולת של כל סטודנט להיות אכפתי ואקטיבי".¹⁴⁹ כמו כן, ביחידה פועלת 'קרן משה למנהיגות' שהסטודנטים הפעילים בה משתתפים בהרצאות המתקיימות מעת לעת, כמו בשבתות עיון (לרוב בבתי מלון), ובהן מתארחים מרצים המשווחחים עם הסטודנטים על הקשר שבין קהילה, צדק חברתי ומנהיגות. כל הסטודנטים, בכל התוכניות, מתקבלים לפרויקטים השונים רק לאחר שעמדו בסיון קפדני הכולל ריאיון וסדנאות מיון (ובחלק מהתוכניות ניתנת עדיפות לסטודנטים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך). בשנת הלימודים תש"ע נמנו ביחידה כשלוש מאות וחמישים סטודנטים פעילים,¹⁵⁰ ועל פי מנהלת היחידה הביקוש עולה בהרבה על ההיצע.¹⁵¹

כאמור, התוכניות הנזכרות הן פרי יוזמה של רשויות האוניברסיטה וכשלעצמם מהווים מרכיב חשוב בתהליכי הסוציאליזציה של הסטודנט ובגיבוש תפישת עולמו החברתית. אולם בעצם קיומן והפעלתן אין ערובה לקימום מודל של סטודנט מעורב ואחראי, שכן זה תלוי במרכיבים נוספים, בכללם מערכת הפרה-קונספציות התרבותיות של חברי הקבוצה. חילוף מרכיב מפתח זה ייעשה להלן באמצעות ראיונות וניתוח מוסדות חברתיים המשקפים את ההווי הסטודנטיאלי-מקומי. לצורך משימה זו נחקרו ונותחו עיתוני הסטודנטים המופצים בקמפוס: 'צ'ופצ'יק' (היוצא לאור מטעם אגודת הסטודנטים הכללית) ו'דבשת' (היוצא לאור מטעם אסר"ן – אגודת הסטודנטים לרפואה בנגב). עיתון צ'ופצ'יק נבדק באמצעות חמישה גיליונות שיצאו לאור מנובמבר 2009 עד ינואר 2010. העיתון 'דבשת' נותח דרך גיליון אחד שיצא לאור בינואר 2010. בגיליונות אלה נמנו כמאה ושתיים כתבות ומאמרים אשר נכתבו על ידי עשרים ושבעה כותבים-סטודנטים. על פי עורכת צ'ופצ'יק, מרבית הכותבים והמעורבים בהפקת העיתון הם אשכנזים, תושבי המרכז מן המעמד הבינוני.¹⁵² לצורך זיהוי ובירור האוריינטציות, ההיררכיות וזיקות השייכות של הקבוצה, מוינו הכתבות והמאמרים לחמש קטגוריות המציינות חמישה מעגלים של זיקה והזדהות חברתית: אני פרטי (הכולל גם יחסים בין בני זוג), קהילת הסטודנטים בקמפוס באר שבע,

<http://web.bgu.ac.il/units/cau> 148

<http://web.bgu.ac.il/units/cau> 149

ריאיון, סרוסי ורד. 150

ריאיון, סרוסי ורד. 151

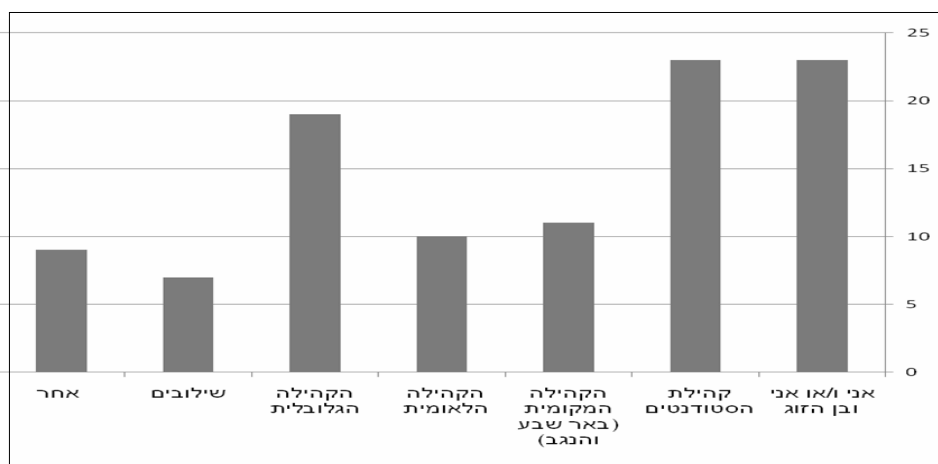
ריאיון, שטדלר מיטל. 152

קהילת תושבי באר שבע והנגב, הקהילה הלאומית והקהילה הגלובלית. תרשים 9 מציג את התפלגות נושאי העניין והכתיבה של הסטודנטים.

מתרשים 9 עולה כי נושאי הכתיבה המרכזיים הם: האני ו/או בן בת הזוג (23 כתבות) והקהילה הסטודנטאילית (23 כתבות). בקטגוריה הסטודנטאילית מופיעים סיפורים מהווי הקמפוס, תחרויות סטודנטים, 'טיפים' לקראת הכנה למבחנים, פוליטיקה בקמפוס וכן ביקורת ובקרה על איכויות השירותים בקמפוס (כגון רמת ההוראה של סגל המרצים). בקטגוריית 'האני' הופיעו מאמרים וכתבות שנכתבו בגוף ראשון יחיד ונושאים הם הסטודנט-הכותב. הכותבים חושפים את לבטיהם וקשייהם, בתחומים כגון תחומי הלימוד וקריירה אקדמית, ובכלל את מבוכת הזהות ואת חיפושי הדרך.¹⁵³ לעתים הכותב מרוכז מאוד בעצמו והעיסוק באני הפרטי נושא אופי כמעט אובססיבי. עובדה חשובה לציון: האופי האישי בא לידי ביטוי גם בכתבות מקטגוריות אחרות: כמעט כל הכתובים שהתפרסמו בעיתוני הסטודנטים שנבדקו, בכל הגיליונות, לא היו בגדר כתבות אובייקטיביות (ולא התיימרו לכך) אלא נכתבו מזווית אישית, סוגה מיוחדת המשלבת אינפורמציה ופרספקטיבה (News and views).

תרשים 9

נושאי העניין והכתיבה של הסטודנטים באוניברסיטת בן גוריון
על פי היקף הכתבות והמאמרים¹⁵⁴

¹⁵³ ראו למשל: **צ'ופצ'יק**, גליון 578, עמ' 12-13; עמ' 16-17.

¹⁵⁴ הגדרות: "שילובים": כתבות שנושאי הכתיבה נשזרים זה בזה כצירופים של מגוון הקטגוריות (אני, מקומי וגם גלובלי). "אחרים": אוכל, איכות סביבה וכד'.

הדגש הרב על עולמו של היחיד – הסטודנט-הכותב והכתיבה על נושאים כלליים מזווית אישית, מסגירים יסוד מאוד אינדיבידואליסטי בתרבות הפוליטית של הקבוצה. פן משלים של תרבות זו הוא השאיפה לגונן על הפרטי, האני, מפני פלישה וחדירה של הקולקטיב. ביטוי מובהק לכך ניתן למצוא במאמר שנושאו הוא הצעת חוק המאגר הביומטרי. יונתן גופר, סטודנט לרפואה, חרד מפני האפשרות שלרשויות המדינה תהיה שליטה על מאגרי הידע של הפרט, ומסביר:

החוק הזה נוגע לכולנו[...]. אני לא רוצה שיידעו איפה אני נמצא בכל רגע, אני לא רוצה שישתכלו לי בשיחות טלפון. אני לא רוצה שהמדינה תדע עלי כל הזמן[...]. החוק הזה ודומיו הם התחלה קטנה של תסריטי האימה...¹⁵⁵

מריאיון עם עורכת צ'ופצ'יק עולה כי עניין הפרט אינו עולה בקנה אחד עם הנורמות הרווחות בסביבה הכללית:

אני למשל גרה בשכונה דל"ת ברחוב אברהם אבינו. אצלי הדלת כל הזמן סגורה. הדלתות אצל השכנים כל הזמן פתוחות. אני לא רוצה להישמע אליטיסטית אבל עם כל ההבנה אני לא אגדל את הילדים שלי פה.¹⁵⁶

בקטגוריית 'האני' מופיעים גם מאמרים ומדורים המוקדשים לבירוך ולליבון היחסים והקשרים הרומנטיים בין סטודנטים וסטודנטיות. במסגרת זו נכתב על בגידות, סיפורים רומנטיים (אמיתיים ודמיוניים) ופגישות בינו לבינה שלרוב מתקיימות בפאבים ובמועדונים. הכתיבה במדורים אלה, ובכלל, נעשית על רקע תפאורה ייחודית שבמרכזה: סקס, סמים קלים, אלכוהול,¹⁵⁷ וכן על רקע אזכורים ואסוציאציות של חוויות מהטיול בהודו ובתאילנד. השילוב סקס ואלכוהול חוזר ונשנה (המון!), באופן גלוי או סמוי גם ברקע כתבות בקטגוריות אחרות. בתארם מופעים שונים וביטויים שונים של סקס, הכותבים נוקטים לעתים בלשון בוטה,¹⁵⁸ אם כי לא עממית-וולגרית. אזכורים של סקס ואלכוהול משובצים בטקסט בעל אופי ביקורתי ומודע המשווה לכתבה אופי מיוחד הממזג הדוניזם ואינטלקט.¹⁵⁹

עוד מוקד עניין וזהות הוא הקהילה הגלובלית: קרוב לעשרים אחוזים מהכתבות והמאמרים מתרכזים סביב נושאים על-מקומיים וכלליים. מיעוטם הוקדש לנושאים כגון טכנולוגיית-

¹⁵⁵ יונתן גופר "לא נוקפים אצבע", צ'ופצ'יק, 479 עמ' 20-21.

¹⁵⁶ ריאיון, שטדלר מיטל.

¹⁵⁷ ראו למשל: בועז פליישמן, "Don't call us we'll call you", צ'ופצ'יק, 478 עמ' 28;

"Tom Waits – closing time", צ'ופצ'יק, 478 עמ' 32; "תום מחפש מין", צ'ופצ'יק, 474 עמ' 13.

¹⁵⁸ ראו למשל: "Excuse me, where is Beit Hastudent?", צ'ופצ'יק, גיליון 478, עמ' 20-21;

"מצפון", צ'ופצ'יק, 478 עמ' 22.

¹⁵⁹ ראו למשל: בועז פליישמן, צ'ופצ'יק, 478 עמ' 28.

רפואה וטכנולוגיית מחשבים ורובם לביקורת תרבות, כמו סרטים ובעיקר להקות פופ ורוק אמריקאיות, בריטיות ואיריות (ההתייחסות למוסיקה ישראלית היא שולית וההתייחסות למוסיקה ים-תיכונית או מזרחית היא אפסית). נתון רלוונטי לציון בהקשר זה: בשלוש עשרה מתוך כמאה כתבות הופיעה כותרת המאמר, או כותרת המשנה, בשפה האנגלית.

כפי שניתן לראות מתרשים 9 הסטודנטים אינם מרבים לכתוב ישירות על הקהילה המקומית והלאומית. בקטגוריה הלאומית הופיעו כתבות שבמרכזן ריאיון של איש תקשורת או סופר ידוע ישראלי (כמו אתגר קרת,¹⁶⁰ או מיקי רוזנטל¹⁶¹). בקטגוריה המקומית הופיעו כתבות שבהן דווח על פרויקטים שונים שעניינם תרומה לקהילה, ובמיעוטן תצפית, מעין אנתרופולוגית, על אירוע או על אתר מקומי בבאר שבע מנקודת מבט סטודנטיאלית. מהמעט שנכתב אפשר ללמוד הרבה.

מניתוח עולם התפישות של הסטודנטים בנושא היחס כלפי המקום והלאום עולה כי בכל הכתבות מופיעה הקהילה הסטודנטיאלית כקבוצת השייכות וההזדהות של הכותב. לצד הזדהות זו ניתן לזהות שלושה דגמי יסוד של זיקה בין הסטודנטים-הכותבים לקהילה בבאר שבע והנגב: (1) התעלמות מהסביבה הכללית (או בוז ושלילה כלפיה); (2) ביקורת על הסביבה הכללית ו(3) קריאה לנטילת אחריות כלפי הסביבה הכללית.

בכתבות מהטיפוס המתעלם הכותבים מתייחסים לסביבתם כאילו היו עוברי אורח או תיירים. הם מאזכרים את המקום כבדרך אגב ומתעלמים מהמשמעויות הגלומות בו, ובכל אופן הם אינם מתיימרים להתייבב בעמדה ביקורתית. לרוב, הם משתמשים בפונקציות מקומיות באופן אינסטרומנטלי, או משתפים פעולה עם המקומי באופן נקודתי. כך למשל, בדצמבר 2009 פרסמה הסטודנטית חן נבון כתבה על השוק העירוני בבאר שבע; היא מסבה את תשומת לב הסטודנטים ליתרון הגלום במוסד זה ובתוך כך רומזת לרתיעה האופיינית לחברים בקבוצת השייכות וההזדהות – הסטודנטים – מהשוק העירוני על כל מה שהוא מקפל בתוכו; בו בזמן היא איננה מבררת טיבה של רתיעה זו ומתמקדת ביתרונות המקום וחותמת בהמלצה חמה לבקר בו.¹⁶² בכתבות אחרות מטיפוס זה, אזכורים של העיר באר שבע מופיעים כמקור לייאוש, ברירת מחדל או תחנה זמנית.¹⁶³

בכתבות מהטיפוס הביקורתי הכותבים אינם מתעלמים מהסביבה אלא מתייבבים למולה בעמדה ביקורתית ומודעת. הם אינם מסתפקים בעמדה צרכנית-אינסטרומנטלית אלא מבקשים לעמוד על טיבם של פונקציות וסמלים לאומיים ועירוניים. כיאה לבנים ולבנות מן המעמד הבינוני, הביקורתיים קוראים את סביבתם מתוך חוש אסתטי מעודן ומתוך רמה

¹⁶⁰ אסף לב, "הקייטנה של אתגר", **צ'ופצ'יק**, 478, עמ' 10-11.

¹⁶¹ תום קורן, "מבולדוזר לשקשוקה", **צ'ופצ'יק**, 474, עמ' 30.

¹⁶² ראו: חן נבון, **צ'ופצ'יק**, 478 עמ' 18.

¹⁶³ חן נבון, "העשור שלי", **צ'ופצ'יק**, 480, עמ' 38.

גבוהה של מודעות וביקורת. דוגמה מובהקת לכך ניתן למצוא בכתבה של ראם שרמן בגיליון ספטמבר 2009 של 'צ'ופצ'יק'. הסטודנט כותב על מבול הפסלים הסביבתיים שהציפו באחרונה את כיכרות העיר באר שבע, ורואה בכך ניסיון מגוחך ופזטי של המנהיגות העירונית לייצר ייחוד מקומי בעל משמעות וטעם. אגב כך הוא משתמש באזכורים ואסוציאציות המציבים את באר שבע בהקשר בעייתי ובאור שלילי:

הלכו והפכו את רחובות העיר לכאלה שגם ג'ון לנון מודל 67' היה מוצא לקמצוץ פסיכודאליים למדי [...]. טרנר מילא את עירו בעשרות פסלים של פירות ענקיים שמעלים, לפחות על פניי, חיוך קטן בכל פעם שאני מסתובב לידם [...]. ירושלים היא עיר הקודש, רחובות היא עיר המדע, תל אביב היא העיר שבה השטן בוחר לנפוש. סעו לאורך הכבישים של העיר כיום ותגלו שבאר שבע היא באמת העיר הנפלאה בעולם לנרקומן המתחיל. היכן עוד תמצאו מחווה נהדרת לסרט הפנטזיה הנפלא של הייאו מיאזאקי (בכניסה לשכונת רמות)... פסלים משוגעים שנושאים ברחמם פסלים משוגעים נוספים (שכונה ב'), פסלי פרחים הזויים שהיו גורמים גם ללואיס קרול לדמוע וכמובן כספומטים של סמים קשים ומדיניות אכיפה שתואמת לסטנדרטים של פסטיבל וודסטוק (באר שבע).¹⁶⁴

בכתבות מהסוג השואף ליטול אחריות מופיעים מאמרים שכותביהם קוראים לאחריות ציבורית. בכתבות אלה (ששכיחותם נמוכה) הכותבים מתייחסים לקבוצת השייכות, הסטודנטים, מתוך הזדהות; בו בזמן הם מתייציבים מולם בעמדה ביקורתית ומבקשים להציב אלטרנטיבה. המובאה הבאה קולעת למרכז הכובד הרעיוני של המאמרים מטיפוס זה. בנובמבר 2009 פרסם הסטודנט אסף לב טור, שנכתב בגוף ראשון-רבים, הכורך יחדיו את סיפור הביוגרפיה הפרטית שלו עם זו של קבוצתו:

אז עזבנו את המרכז, סיימנו עם ימי הים השקטים באמצע השבוע בחוף גורדון, החלפנו את בתי הקפה בדיזנגוף בקפה קרנף, הבנות שסובבות אותנו עזבו את כל האקססוריס בתל אביב והתחברו למראה הטבעי. ימי הגשם התחלפו בסופות חול, והגענו פחות או יותר לשממה. אני אומר שזוהי ברכה. לגלות שאנחנו מגשימים חזון של אדם נדיר [...]. אם נחפור קצת אחורה נגלה שלעמיתנו הסטודנטים היה אותו לחץ: מנטליות סטלנית שרוצה לחוות וליהנות [...]. המילה הידועה והאהובה על רובנו, סקס, הייתה בעבר מילה אסורה [...]. מצד אחד יש לנו חבורת אנשים כה אינטליגנטים [...]. מצד שני, אנחנו עסוקים ומשקיעים בארגון מסיבות בית רועשות [...]. איפה האומץ שהיה לעמיתנו הקודמים, שהבעירו צמיגים, קיבלו אלות לפנים ואף נשלחו אל מעבר לסורגים בשביל אמונה?¹⁶⁵

ביקורתו של הכותב – לב – משקפת ממד ברור של אחריות ומעורבות ציבורית ברמה כלל חברתית. אולם זו בגדר היוצא מן הכלל המעיד על הכלל. מתוך השלילה משתקפת תרבותה של חטיבה סוציולוגית זו שבמרכזה ערכים אינדיבידואליסטיים, נהנתניים, משכילים,

164 ראם שרמן, "יותר זול מדשא", צ'ופצ'יק גיליון 474 עמ' 10-11.

165 אסף לב, "smells like teen spirit". צ'ופצ'יק, גיליון 477, נובמבר 2009, עמ' 20-21.

שמרכזה וליבה הגאוגרפי והסמלי הוא תל-אביב. ברקע הדברים מופיע ממד של אחריות חברתית, אולם חשוב להדגיש: גם הקריאה ליטול אחריות שואבת ויונקת את השראתה מהתרבות האמריקאית, דהיינו איננה יונקת אורגנית מהמקום.

בכל הכתבות, מכל הקטגוריות, ניתן לזהות סגנון כתיבה משותף ומיוחד: ציני, מובנה לוגית ועם זאת נוטה לאקלקטיקה, היינו לערבוב של רעיונות שלכאורה אינם מתחברים (בסגנון מעין פוסט-מודרני). מבחינת עולם התוכן והמסרים, הגלויים והסמויים, לרוב מדובר בתכנים השואבים מעולם אקדמי-חילוני; במידה שהכתיבה יוצאת מתוך עמדה דתית-מסורתית מעיקרה, הרי זו מופיעה כערעור על ההיררכיה המסורתית הממוסדת תוך הצבת אלטרנטיבה רפורמיסטית.¹⁶⁶ לצד מובחנות תרבותית זו, שבה יסוד אליטיסטי מובהק, נמצא כי כתיבתם של הסטודנטים נכרכת יחדיו עם רבדים לשוניים וסגנוניים השאולים וקורצים לחטיבות תרבותיות שונות, בכלל זה עממיות. לרוב, הדבר נעשה בדרך של שיבוץ ביטויים בטקסט – כגון: 'רבאק', 'עאלק', 'מעאפן' ו'סבבה' – הרווחים בשכבות אוכלוסייה עממיות ומזרחיות.¹⁶⁷

קווי המתאר העולים מהניתוח והדיון מסגירים קבוצה מובחנת מאוד מסביבתה הקרובה. השאלה המתבקשת היא אפוא: כיצד בפועל מתנהלים היחסים החברתיים והמרחביים בין הקבוצה – הסטודנטים – לסביבה, בפרט כאשר סביבה זו נתונה באופן מתמיד לביקורת, הסתייגות ואף רתיעה? מבירור היבט זה עולה כי הרוב המכריע של הסטודנטים מעדיף להתנהל מול הקהילה המקומית בדגם של מובלעת (enclave), דהיינו הגנה וביצור של התרבות המקומית מפני חלחול השפעות של הסביבה הכללית בדרך של מיעוט באינטראקציות עם הסביבה הרחבה, או באמצעות שימוש אינסטרומנטלי ויצירת קודים חברתיים המייצרים ויסות ובקרה גבוהה. מיכל זמיר – בוגרת אוניברסיטת בן גוריון שבשנים האחרונות משמשת כרכזת תחום מעורבות חברתית בעמותת "סטארט-אפ" – מרכז הכוונה, מידע והעצמה לצעירים בבאר שבע – מעידה על פרקטיקות סימבוליות רווחות בקרב הסטודנטים המשקפות את הרצון להדגיש את המובחנות הקבוצתית ואת מעמדם המיוחד של הסטודנטים:

כשבחורה כאן מוציאה תעודת סטודנט היא משרדת: 'כן אני סטודנטית. אני לא מהעיר'. חלק גדול מהסטודנטים דואגים להדגיש את זה, שמא חס וחלילה יחשבו בטעות שהם תושבי העיר. גם אני. אני נועלת סנדלי 'שורש', יש לי תיק בד, וזה ברור: אני סטודנטית, ממחרת.

¹⁶⁶ ראו: פרנקל נופרת, העונש: חצי שנת מאסר, 'דבשת', גיליון 82, עמ' 12-13.
¹⁶⁷ על פניו, נראה כי אוצר מונחים זה מסגיר ביוגרפיה קבוצתית משותפת לסטודנטים ולסביבה הרחבה שתחנה מרכזית בה הוא השירות הצבאי שכנראה היווה צומת מפגש עם חטיבות אוכלוסייה אחרות.

כשאני נוסעת במונית הנהג שואל אותי – אוטומטית – 'מה את לומדת?' הוא שואל כי אני משדרת את זה.¹⁶⁸

זמיר, במקור תושבת שכונת המעמד הנמוך בנתניה, מסבירה את הנתק/רתיעה/ניכור באופן הבא:

רובם באים ממרכז הארץ וכאן זה משהו אחר. אבל אני מכירה אותם: בשבילם ללמוד בבאר שבע זה עוד תחנה בקריירה. זו עוד עיר כמו בהודו או בדרום אמריקה. אתה יודע יש כאן מעין קסם של עוני.¹⁶⁹

זמיר תולה את הנתק בין הסטודנטים לקהילה הרחבה בתחושה הרווחת בקרב חלק גדול מהסטודנטים היודעים אל נכון כי פרק לימודיהם האקדמי בבאר שבע לא יהא אלא תחנת מעבר בקריירה שסופה כנראה בתל אביב. בכך היא מאששת מרכיב מרכזי בדיוקן ששורטט לעיל.

לסיכום, מניתוח דיוקן הסטודנטים עולים כמה קווי אופי: נטיה חילונית מובהקת, אינדיבידואליסטית שבמרכז הסטודנט, גלובלית-קוסמופוליטית-טכנולוגית, שנושאת יסוד הדוניסטי. אסטרטגיית הפעולה של הקבוצה ביחס לסביבתה היא של התכנסות, ואף התבצרות בנוסח מובלעת תרבותית. כמו כל קבוצה גם הסטודנטים מבקשים לייצר, לגייס ולשעתק משאבים, סמלים וערכים חברתיים. אולם, הפרמטרים התרבותיים בעזרתם נעשה גיוס המשאבים נושא אופי ייחודי, ומעיקרו מתמקד ברמת **עיצוב התודעה**. מעצם העובדה שמדובר בסטודנטים הלומדים באוניברסיטה (בשונה מסטודנטים הלומדים במכללה שאוריינטציה הידע בה יותר תכליתית ופרופסיונלית) וכותבים בעיתון, עולה מרכיב חשוב באסטרטגיית הפעולה של הקבוצה: **ידע** – רכישת ידע, יצירת ידע, הפצת ידע וביקורת על הידע. נראה כי כבר בשלב מוקדם יחסית בקריירה, מבקשים חברי הקבוצה להשתלב כמומחים לעתיד בערוצי השפעה מובחנים בעלי ערך מוסף – עיצוב התודעה הציבורית באפיקים כגון: אקדמיה ותקשורת המונים. אמנם החטיבה הנבדקת אינה עשויה מקשה אחת וניתן לזהות בה תתי קבוצות שונות, ביניהן קבוצה הקוראת למעורבות ואחריות חברתית. עם זאת, הנטיה לאחריות חברתית נשענת על מבנה תרבותי מיוחד: היא יונקת מזיכרון מהפכני ורדיקלי שיש בו הדים והתכתבויות ברורים עם מהפכות הסטודנטים המפורסמות של אמריקה בשלהי שנות הששים של המאה העשרים. רוצה לומר, המובחנות של הקבוצה ביחס לסביבתה ניכרת גם בעובדה שהקריאה לאחריות ומעורבות ציבורית איננה משוקעת במערכת הקואורדינטות של המסורת הלאומית והיהודית שחלק מהקהילות בבאר שבע ובנגב שואבות ממנה. לאור הדיוקן הקבוצתי ולאור הדיון במגזרי האוכלוסייה השונים בפרקים הקודמים נראה כי הפרופיל התרבותי והמעמדי של הסטודנטים מהחטיבה הנחקרת עומד בסתירה לזה של מגזרים משמעותיים בבאר שבע ובנגב, בעיקר: מסורתיים,

¹⁶⁸ ריאיון, זמיר מיכל.

¹⁶⁹ ריאיון, זמיר מיכל.

חרדים-מזרחיים, דתיים-לאומיים ובודאים. לעומת זאת, נראה כי הקבוצה מגלה דמיון וזיקת שייכות לקטגוריה שכונתה חילונים ממעמד בינוני. ההבדל בין חטיבות דוריות אלו נעוץ בדגש היתר של הממד האינדיבידואליסטי וההדוניסטי הרווח בתרבות הפוליטית של הדור הצעיר. דיוקן זה מאיר את הקשר שבין האוניברסיטה-סטודנטים-קהילה באור מיוחד: כאמור, האחריות החברתית והתרומה לקהילה הם חלק מחוזה בלתי כתוב שבין אוניברסיטת בן-גוריון, הסטודנטים והקהילה. מסקירה של מגוון תוכניות ופרויקטים הפועלים בקמפוס עולה כי האוניברסיטה והסטודנטים, לפחות חלק ניכר מהם, ממלאים את חלקם בחוזה זה. עם זאת, מילוי חובה זו נעשה מתוך מובחנות תרבותית, מתוך איזושהי הבנה כי הסטודנטים אינם חלק אורגני מהקהילה. בכל מקרה, מחויבות זו איננה מגעת כדי השתלבות פעילה ובוודאי לא עד כדי היטמעות בקהילה.

לממצאים אלו השלכות מעניינות בהקשר של הפיתוח הכלכלי עירוני. לוח 9 מסכם את זיקות הגומלין בין הפרופיל התרבותי-פוליטי של הקבוצה לצד הפרופיל הכלכלי.

לוח 9

הפרופיל התרבותי-פוליטי של הסטודנטים החילונים בבאר שבע
ותרגומו למונחים כלכליים

מעמד סוציו-אקונומי	דגם יחסים מרחביים ואוריינטציית ההון חברתי	יומרה לאחריות ומעורבות חברתית	דגם סוציאליזציה פוליטית, אסטרטגיית מעורבות וערוצי השפעה	דגם סוציאליזציה חינוכית ואוריינטציית ההון האנושי	פוטנציאל מובילות ופיתוח כלכלי
בינוני	סגרגציה מובלעת — הון חברתי מגשר	סיוע לקהילה ללא יומרה להשתלב או להיטמע בה	אוריינטציה אינדיבידואליסטית — עיצוב התודעה הציבורית: רכישת ידע, ייצור ידע והפצתו	אקדמי מופשט	גבוה מאוד

הנטיה לאינדיבידואליזם, לביקורת חברתית, לאקדמיזציה והפשטה, בפרט העיסוק בייצור ידע ועיצוב תודעתו, מסמנים את חברי הקבוצה כבעלי פוטנציאל גבוה למובילות ולהשבחה של ההון האנושי. בצד אופי זה, לקבוצה אוריינטציה מאוד סרגטיבית (אופי שכאמור הינו חמקמק וקשה לזיהוי במבט ראשוני): לצד הרטוריקה על תרומה לקהילה, נמצא ברובד העמוק והסמוי תהליכים, סטריאוטיפים ודימויים הפועלים בכיוון הפוך. כלכלית, אופי זה משליך באורח שלילי על הסביבה במעגלים החיצוניים: הוא מונע זליגה

של הון חברתי מהמרכז אל הפריפריה – מהסטודנטים לסביבתם הרחבה – ובכך גורע מפוטנציאל הפיתוח והמוביליות של קבוצות אחרות.

לוח 10 משווה את ההבדלים התרבותיים-פוליטיים בין הקהילות והמגזרים השונים בבאר שבע ומתייחס לפרמטרים הבאים: מעמד פוליטי וסוציו-אקונומי של הקבוצה, אוריינטציות תרבותיות ומבנה חברתי, פוטנציאל מוביליות ופיתוח כלכלי.

לוח 10

סיכום: המאפיינים הסוציו-תרבותיים של הקבוצות העיקריות בבאר שבע

פוטנציאל מוביליות ופיתוח כלכלי	דגם סוציאליזציה חינוכית ואוריינטציות ההון האנושי	אסטרטגיית מעורבות וערוצי השפעה	יומרה לאחריות ומעורבות חברתית	דגם יחסים מרחביים ואוריינטציות ההון החברתי	מעמד סוציו-אקונומי	קהילה/מגזר
נמוך עד בינוני	היררכי — תכליתי — אוריינטציה תיווכית-מסחרית	פוליטיקה שלטונית — קליינטליזם, תיווך — גישה עממית	בצמרת – פעיל — בציבור הרחב – פסיבי וחסר אמון	השתלבות הון חברתי מלכד	בינוני-נמוך	מסורתיים
גבוה מאוד	ביקורתית — אקדמי — מופשט	אזרחי — אליטיסטי	מעורבות גבוהה	השתלבות והיבדלות הון חברתי מגשר	בינוני-גבוה	חילונים ממעמד בינוני
נמוך מאוד	דתי-מוסרי — לא-אקדמי ואנטי אקדמי	שלטוני — אזרחי — עממי והמוני — ממוסד למחצה	מעורבות גבוהה — יזום-משימתי	השתלבות בשאיפה להרחיב את ההיבדלות הון חברתי מלכד	נמוך	חרדים מרקע מזרחי
בינוני-גבוה	שמרני ומהפכני — אקדמי, מדעי-ריאלי	שלטוני — אזרחי — אליטיסטי	מעורבות גבוהה — יזום-משימתי	השתלבות והיבדלות הון חברתי מלכד ומגשר	בינוני-גבוה	דתיים-לאומיים

קהילה/מגזר	מעמד סוציו-אקונומי	דגם יחסים מרחביים ואוריינטציית ההון החברתי	יומרה לאחריות ומעורבות חברתית	אסטרטגיית מעורבות וערוצי השפעה	דגם סוציאליזציה חינוכית ואוריינטציית ההון האנושי	פוטנציאל מוביליות ופיתוח כלכלי
קהילה הרוסית	בינוני-נמוך	השתלבות הון חברתי מלכד ומגשר	השתלבות והיבדלות	שלטוני — אזרחי	אקדמי-טכנולוגי-מדעי	בינוני-גבוה
קהילה האתיופית	נמוך	השתלבות פנים-קהילתית הון חברתי מלכד	נמוכה	תלותי פסיבי	הרמוני מסורתי-היררכי ונתון לתהליכי מודרניזציה	נמוך
בדואים	נמוך	בקרב המסורתיים: סגרגציה-קהילתית (הון חברתי מלכד) בקרב הצעירים המוביליים: הון מלכד ומגשר	מחויבות גבוהה לקהילה על-פי קריטריונים שבטיים-שיוכיים	כלפי פנים: סנקציות כלכליות וחברתיות — כלפי חוץ: הסתייעות בארגונים אזרחיים	בקרב המסורתיים: היררכי-שבטי — בקרב הצעירים המוביליים: היררכי-שבטי בשילוב אקדמי במקצועות תומכי קהילה: עובדים סוציאליים, רופאים ומחנכים	נמוך
סטודנטים (החטיבה החילונית)	בינוני	סגרגציה מובלעת הון חברתי מגשר	סיוע לקהילה ללא יומרה להשתלב או להיטמע בה	אוריינטציה אינדיבידואליסטית — עיצוב התודעה הציבורית: רכישת ידע, ייצור ידע והפצתו	אקדמי מופשט	גבוה מאוד

מנתוני לוח 10 ניתן לראות בבירור כי הקבוצות והמגזרים הבונים את הפסיפס החברתי בבאר שבע נבדלים זה מזה בהיבטים רבים ושונים – מעמדי, פוליטי, גאוגרפי ותרבותי. אם נתרגם שונות זו למונחים כלכליים, בהתאם למערכת הטיפולוגית של גרונדונה (Grondona, 2000), הרי לפנינו שתי קטגוריות באופן גס: קבוצות בולמות פיתוח לעומת קבוצות מעודדות פיתוח. לקטגוריה הראשונה ניתן לשייך את החרדים-מזרחיים, בדואים, אתיופים

ובמידה רבה גם מסורתיים. קבוצות אלו נוטות לאוריינטציה היררכית מובהקת, דהיינו רמה גבוהה של סולידריות ובו בזמן רמה גבוהה של כפיפות לסדר חברתי (Wildavski, 1987). בקטגוריה המעודדת פיתוח מופיעות קהילות שבבסיס העמוק של זהותן מונחת נטיה חזקה למוביליות ולביקורת חברתית. בהתאם, ניתן לשבץ בקטגוריה זו את הקהילות הבאות: רוסים, דתיים-לאומיים, חילונים מן המעמד הבינוני וסטודנטים. ראו לוח 11.

לוח 11

טיפולוגיה של הקהילות בבאר שבע על פי הפוטנציאל לפיתוח כלכלי
(Grondona, 2000)

קבוצות מעודדות פיתוח ומוביליות (מוביליים)	קבוצות דוחות פיתוח ומוביליות (היררכיים)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ רוסים ▪ חילונים מן המעמד הבינוני ▪ סטודנטים חילונים ▪ דתיים-לאומיים (מהאגף המתון) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ בדואים (מהאגף המסורתי) ▪ אתיופים ▪ חרדים מרקע מזרחי ▪ מסורתיים מרקע מזרחי

החלוקה המופיעה בלוח 11 נעשתה על פי קווי חיתוך גסים. אל מול הדיכוטומיה יש להציב קטגוריה שאיננה נופלת לאחד מהקטבים האמורים: צעירים, בנים ובנות יוצאי הקבוצות ההיררכיות הנהנים ממוביליות, משתלבים ברמות הגבוהות של השכלה אקדמית, ובתוך כך באים באינטראקציות עם הקבוצות המוביליות. כמבוא לדיון בהצעת מדיניות יש לציין קבוצה זו כחוליה בעלת ערך מוסף: הצעירים ההיררכיים-מוביליים הם היחידים שבכוחם לעמעם ולערער את הקיטוב והפיתוח הדיפרנציאלי. במונחי וולקוק (Woolcock, 2002), הצעירים המוביליים עשויים להוות ראש גשר שייצר "סירקולציה של הידע ושל ההון החברתי" כדי לחלול מלמעלה למטה. דא עקא. פוטנציאל הסינרגיה הנובע מנוכחות קבוצה זו הוא נמוך. מחקרים שנעשו בעניין דפוסי ההגירה, בעיקר בין הנגב למרכז הארץ, מגלים כי רבים מהצעירים המופיעים בחטיבה זו נוטים לדגם הגירה סלקטיבי: רבים מהם נוטים את באר שבע והנגב עם תום לימודיהם. רוצה לומר: ההון החברתי המגשר, שבו מצוידים הצעירים המוביליים מקרב קבוצות השוליים איננו מחלחל לקבוצת השייכות ובכך מעמיקה הסטגנציה הכלכלית האופיינית לקבוצות הלא-מוביליות.

3 סיכום והצעת מדיניות

בשנים האחרונות ניכרת התעניינות גוברת מצד גופים שונים, שלטוניים ואזרחיים, בפיתוח הפריפריה הגאוגרפית של ישראל. אלה מגבשים תוכניות שונות בשאיפה לקדם את הפיתוח הכלכלי של קבוצות השוליים ולהגדיל את נגישותן אל מוקדי העוצמה. התוכניות של ממשלת ישראל שהתקבלו באחרונה (2005-2010) לטובת פיתוח באר שבע והנגב מעוררות ציפיות רבות בקרב התושבים והפוליטיקאים המקומיים. היעד המרכזי של התוכניות הוא צמצום פערים והגדלת הרווחה של אוכלוסיית באר שבע והנגב. במסגרת זו הושקעו כספים רבים בתשתיות מפתח, בעיקר: תחבורה (הרחבת הכבישים בתוך מטרופולין באר שבע ואליו) ותעסוקה (סבסוד ותמיכה ביזמים ובעיקר העתקת מתקני צבא בקנה מידה לאומי מהמרכז לנגב). בעבודה זו ביקשתי לבחון מחדש את אסטרטגיית הפיתוח הנוהגת כלפי באר שבע. בחינה זו מציעה גישה חדשנית בהדגישה את זיקות הגומלין בין מודלים לפיתוח כלכלי אזורי לבין התכונות התרבותיות-פוליטיות של מושא הפיתוח.

בתמצית, אסטרטגיית הפיתוח הקיימת היא זו הנשענת על ההנחה לפיה תת-הפיתוח המאפיין את באר שבע נעוץ ב"כשל שוק". כיוון שכך, המדיניות הננקטת חותרת להסרת כשלי שוק באמצעות הזרמת משאבים: פיתוח תשתיות, סבסוד יזמים ועידוד הגירה. במבט השוואתי, נראה כי היגיון זה עולה בקנה אחד עם 'אסטרטגיית הצמיחה העירונית' הרווחת מאוד בקרב המנהיגות העירונית בצפון אמריקה. אסטרטגיה זו מניחה כי הזרמת משאבים ציבוריים – כבישים, תעשיות, תשתיות ציבוריות (בתי חולים, אוניברסיטאות, מתקנים צבאיים) – אל העיר המרכזית תביא לגידול עירוני שיצור יתרונות לגודל, ולתגובת שרשרת שתגרום לחלחול הדרגתי והקרנה של יתרונות כלפי מטה (win-win). הניסיון המצטבר הראה (Logan and Molotch, 1987/2007) כי אסטרטגיה זו לא הביאה לפיתוח כלכלי נאות ולא קידמה את רווחתם של מעוטי היכולת. במקרים רבים היא אף העמיקה פערים בין קבוצות שונות.

הטענה העומדת בבסיס המחקר הנוכחי היא כי המפתח לחילוצן של הקבוצות מושא הפיתוח ממעגל הקסמים ומכשל המדיניות נעוץ בזיהוי **התכונות התרבותיות** שלהן. בסיס ידע זה עשוי להביא לפריצת דרך כיוון שיש בו כדי להסביר **כיצד האוכלוסייה קוראת, מפרשת וצורכת** את המשאבים הניתנים לה. פענוח מרכיב זה עשוי להסביר איך וכיצד מתהווים היסודות המרכזיים והחשובים בעידן כלכלת הידע – **ההון האנושי** (השכלה, משאבי ידע) **וההון החברתי** (קשרים ורשתות חברתיות).

בהתאם למפתח רעיוני ומושגי זה, ובאופן כללי למדי, המחקר מזהה שתי קטגוריות: האחת היא של קבוצות דלות בהון אנושי ובהון חברתי. בקטגוריה זו מופיעים: מסורתיים, אתיופים ובעיקר חרדים מרקע מזרחי ובדואים-מסורתיים. במונחי גרונדונה (Grondona, 2000), אלו קבוצות 'בולמות פיתוח'. השנייה היא זו של קבוצות עשירות במאגר ההון האנושי והחברתי, בקטגוריה זו מופיעים: סטודנטים, חילונים מן המעמד הבינוני, דתיים-לאומיים (מהאגף המתון) ויוצאי רוסיה. אלו קבוצות 'מעודדות פיתוח' והן בעלות אוריינטציה למוביליות, לביקורת חברתית ונוטות להשתלב בעולם הגלובלי והמטרופוליני; בו בזמן, קבוצות אלה מכונסות בעצמן ואינן מעודדות "תנועת התפשטות (סירקולציה) של ההון החברתי" מעצמן אל זולתן.

בבחינה נוספת, נמצא כי האופי והאיכות של ההון החברתי וההון האנושי נעוצים, בין השאר, במבנה התפישתי והערכי של הקבוצות השונות, וזה יורד לשורשים התרבותיים וההיסטוריים של הקבוצות. קהילות מסוימות בעיר מתאפיינות במערכות סוציאליזציה הדוחפות כלפי מטה את רמת ההון האנושי. כמו כן, קהילות רבות חולקות היסטוריה של חוסר אמון, רגשי נחיתות ותחושת קרתנות. באופן כללי, המבנה העירוני-חברתי של באר שבע הוא סגרגטיבי מאוד והיחס בין הקבוצות השונות מנוכר ועוין – כך שהרישות החברתי נשען על בסיס אתני צר (המייצר הון חברתי מהסוג המלכד שערכו הכלכלי מוגבל). באר שבע של ראשית המאה העשרים ואחת היא עיר מפורקת ומפוצלת שהגשרים המחברים בין חלקיה צרים ורעועים. מבנה זה, בשילוב מדיניות המעתירה משאבים מהמרכז אל הפריפריה, הינו מתכון כמעט בדוק לגידול בפערים – מציאות שהמתכננים והקברניטים בוודאי אינם מייחלים לה. בגלל אופי הקשרים החברתיים והמבנה התרבותי-פוליטי, המשאבים המועברים לא יחלחו אל הקבוצות מעוטות היכולת. האליטות המקומיות יתקשרו עם מקביליהן במרכז, הלאומי והגלובלי (האקדמי, העסקי-כלכלי והתרבותי), וכך ייווצר מחסום שימנע תנועה החוצה של ההון החברתי אל השוליים. הניתוב הדיפרנציאלי של המשאבים, ובעקבותיו העמקת הקיטוב, עלולים להגביר את התסיסה החברתית בקרב קבוצות השוליים. תהליך זה עלול לעודד התארגנות של קבוצות רדיקליות שיזנבו בנעזבים ובנחשלים – תסריט שלטווח הבינוני והארוך הינו בעל השלכות חמורות ביותר והרסניות.

כללו של דבר, "כשל הפיתוח" איננו עניין כלכלי גרידא כי אם עניין הנעוץ גם בחסמים תרבותיים, שמעצם טיבם נושאים אופי סמוי. בדיוק בחוליה זו נעוץ הכשל של מעצבי המדיניות הכלכלית: "יחוס השוליות ותת-הפיתוח למצב "כשל שוק" ולמודלים כגון 'סלקציה שלילית של תעסוקה' ו'סלקציה שלילית של הון אנושי' – הינו בעייתי ונובע מכשל לוגי. המודלים הנזכרים יכולים לשמש משתנה מסביר אך הם עצמם גם מוסברים על ידי בסיס ידע עצמאי, נוסף: חסמים תרבותיים ברמה המיקרו-מערכתית. התעלמות מהיבט חשוב זה איננה אלא עצימת עיניים שתוצאתה ההכרחית היא הפקרת החלשים.

ברור אפוא כי מדיניות אפקטיבית היא זו המכוונת את המעורבות לעבר טיפול בחסמים התרבותיים, הן של הקבוצות הבולמות פיתוח והן של המעודדות פיתוח.

הצעת מדיניות

כדי לקדם את הפיתוח הכלכלי והחברתי של קבוצות השוליים בבאר שבע ובנגב, מוצעת אסטרטגיה כוללת המשלבת וכורכת יחדיו, במעין עסקת חבילה, שלושה מרכיבים:

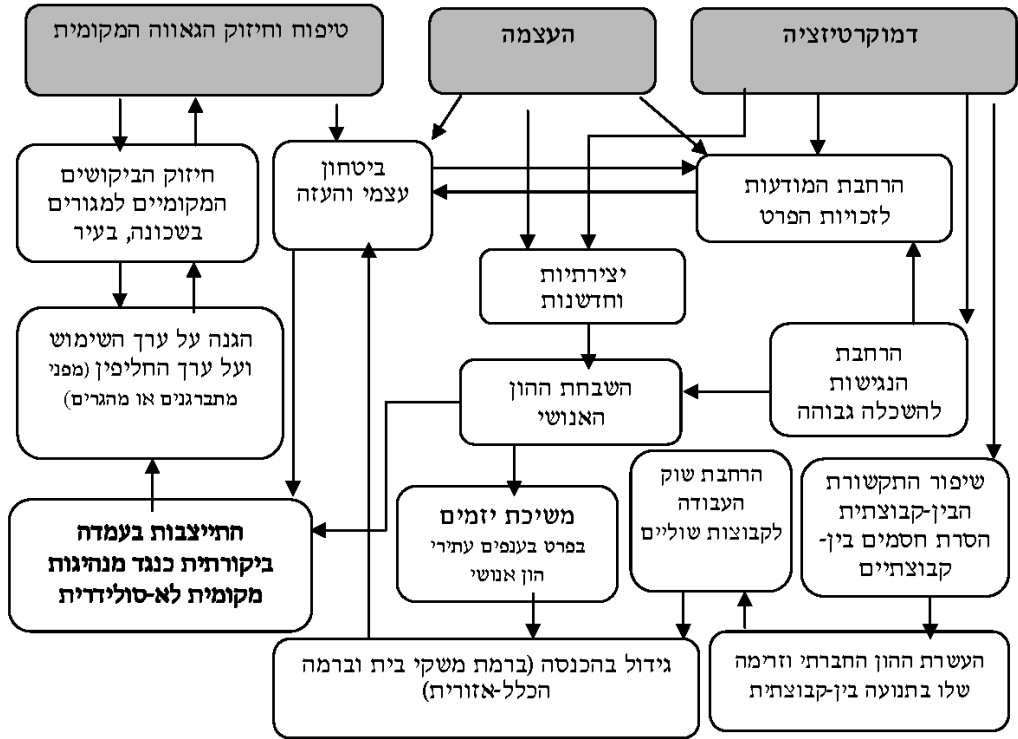
- דמוקרטיזציה
- העצמה
- טיפוח קהילתי.

במושג 'העצמה', כוונתי לתהליך התערבות שתכליתו דרבון התושבים לפעולה ולמודעות חברתית, תוך יצירה וביסוס של משאבים פנימיים מחוללי שינוי, בעיקר גאווה מקומית ומנהיגות מקומית. במושג 'דמוקרטיזציה', כוונתי לתהליך התערבות שתכליתו הרחבה והגדלה של נגישות הפרט והקבוצה אל מוקדי העוצמה (המקומיים, האזוריים והלאומיים) וטיפול סובלנות הדדית. בד בבד, דמוקרטיזציה והעצמה שאינם מנהלים דיאלוג עם התרבות המקומית, יביאו בהכרח לניכור, תלישות וכך לנזק כלכלי. טיפוח קהילתי ותרבותי מקומי הוא כורח המציאות, ובלבד שזה איננו כרוך בדה-דמוקרטיזציה. אנשים החולקים זיכרון משותף, ערכים שפה ותחושת שייכות – מהווים, במונחים כלכליים, מקור אנרגיה רב עוצמה אותו יש לתעל לכיוון הרצוי. אפשר שההיררכיות המקומיות יהיו כאלו שאינן עולות בקנה אחד עם ערכים דמוקרטיים. כיוון שכך אני מציע מודל משלב שבו הדמוקרטיה איננה שוללת בהכרח את התרבות המקומית על ההיררכיות הגלומות בה, ובלבד שהן צועדות שלובות זרוע עם ערכים כמו חירות הפרט, שוויון וסובלנות. אלה כללי המשחק. זו החבילה ואין אפשרות לבדוד ממנה מרכיב זה או אחר. שילוב זה אין פירושו צמצום של הדמוקרטי לטובת המקומי ולהיפך. ייתכן בהחלט מצב (אידיאלי) שבו הדמוקרטי מעצים את המקומי, והמקומי מעצים את הדמוקרטי.

יש להדגיש: המכלול הערכי-אסטרטגי האמור הינו ראוי כערך בפני עצמו, ואולם חשיבותו נעוצה גם ובעיקר בהיבט הכלכלי: מודעות חברתית, גאווה מקומית ודמוקרטיזציה (היינו: נגישות, שוויון, ביקורת, אמון, יוזמה, נטילת סיכונים, חדשנות ויצירתיות), כולם ערכים "מקדמי פיתוח כלכלי" (Grondona, 2000). תרשים 10 מתאר באופן סכמתי את רציונל המדיניות המוצעת.

תרשים 10

רציונל המדיניות המוצעת

תרשים 10 מתאר את זיקות הגומלין בין השינוי הכלכלי המיוחל כפועל יוצא של התערבות בצד התרבותי-פוליטי. התערבות זו צפויה לייצר תגובת שרשרת: דמוקרטיזציה, העצמה וטיפוח קהילתי יביאו לחדשנות והשבחה של ההון האנושי, לביטחון עצמי ולמודעות חברתית שבתורם יחוללו השפעות כלכליות חיוביות: השקעות של יזמים, עמידה על זכויות וחלוקה צודקת של המשאבים וחוזר חלילה. קידומה של אסטרטגיה זו הלכה למעשה תלויה בטיב הפעילות של מספר סוכני שינוי: מנהיגות מקומית; התארגנות אזרחית; קואליציות ממשל ומסד אקדמי. בסקירה שלהלן אציע כיוונים אפשריים וראויים לפעולה ותמרורי אזהרה עבור סוכני השינוי לאור ממצאי המחקר.

המנהיג המקומי הוא גורם מפתח להעצמה, חיזוק הקהילה ולדמוקרטיזציה בהיותו מפרש, מגייס ומעבד של כוחות ותהליכים לאומיים וגלובליים, ובתור שכזה מעצב אישיות ותרבות (כלומר מעצב את טיבו של ההון האנושי). בבאר שבע, צריכה המנהיגות המקומית להתמודד עם כמה בעיות: היעדר גאווה מקומית, חוסר אמון ותהליכים פנימיים של דה-דמוקרטיזציה. כללית, התחושה הציבורית ביחס למקום (גאווה או בושה) מהווה גורם תשתיתי מכריע בעיצוב הפיתוח הכלכלי והמוביליות הקבוצתית: קהילה, שכונה או עיירה, החסרה גאווה מקומית חסרה למעשה את מנגנון החיסון הטוב ביותר מפני דינמיקת הפיתוח השלילי. אוכלוסייה הגאה בעצמה ובמורשתה תייצר דינמיקה חיובית מצד ערך החליפין של השכונה, או העיירה (גאווה מקומית פירושה רמות מחירים גבוהות בשוק הנדל"ן, וכתוצאה סינון של אוכלוסייה חלשה ומתברגנים שאין להם ולא כלום עם הקהילה) ובאופן הזה תחליש את הסיכויים לדרדר עירוני, או ג'נטרפיקציה מהסוג שיביא לנישול המקומיים-הוותיקים (Logan and Molotch, 1987/2007). עיקרון זה רלוונטי במיוחד לנוכח ממצאי המחקר, ממנו עולה כי תופעת הנטישה של צעירים ומשכילים מבאר שבע, "הסלקציה השלילית של הון אנושי", נעוצה ברגשי נחיתות הנטועים בקרב חלקים גדולים בעיר. כמו כן, כפי שהראיתי, חלקים רחבים בציבור חולקים תחושה רווחת של חוסר אמון כלפי המנהיגות המקומית וכלפי המנהיגות הלאומית (נראה כי במקרים בהם נשמעות הצהרות על גאווה מקומית מתגנב החשש כי אלה מטייחות את ומחפות על היסטוריה ותרבות של חוסר קרדיטציה וחוסר אמון בין הציבור להנהגה). על מעצבי המדיניות להקדים מהלכים שתכליתם שיקום האמון ובניית מנופים תומכי אמון, כגון מתן ערבויות, אשר יעודדו שיתוף פעולה של הציבור הרחב ומנהיגיו, או שיתוף נציגי התושבים בוועדות ההיגוי של פרויקטים שונים. הניסיון המצטבר של מנהלים בפרויקט שיקום השכונות יכול לשמש כלי רב עזר בעניין זה.

עוד מרכיב שעל הקברניטים לקחת בחשבון הוא האופי הבלתי דמוקרטי של ההנהגה המקומית. לא מעט מנהיגים בבאר שבע ובנגב רואים את ה"דמוקרטיה" כהליך פורמליסטי, או כמכשיר בשירות ערכים היררכיים באופן שהדמוקרטיה המקומית איננה אלא למראית עין (ראו גם: דהן, 2006; דהן, 2009). זאת ועוד. כפי שמראה מחקר זה רבים מהמנהיגים המקומיים נוטים לדבר בכפל לשון: כלפי חוץ (תקשורת לאומית וממסד שלטוני), הם נוטים, בשם הדמוקרטיה, לסנוגר על הקהילה ולקטרג על המדינה שלדעתם מציבה חסמים בדרך למוביליות של הקבוצה; כלפי פנים, הם נוקטים בפרקטיקות היררכיות ומערימים קשיים על הקבוצות החלשות ביותר. דגם זה בולט במיוחד אצל החרדים, המסורתניים, הבדואים אבל גם בקרב החילונים. יש מהם הנוטים לדבר על שוויון, דמוקרטיה ונגישות שעה שהקודים הקבוצתיים, הסמויים, מביאים להדרה ולניכור של יחידים וקבוצות שעולמם התרבותי אינו עולה בקנה אחד עם זה הרווח בקבוצת השייכות. רוצה לומר:

קידום דמוקרטיזציה הוא מהלך שצריך לקחת בחשבון את הנתונים הנזכרים. כך למשל, פתרונות מקובלים "למען חיזוק המנהיגות והדמוקרטיה", כגון ביזור-האצלת סמכויות מהדרג הלאומי לאזורי ולעירוני,¹⁷⁰ ישימו את הפוליטיקאים והמתכננים ללעג ולקלס. מדיניות כזו תשמש במה מצוינת עבור המנהיגות המקומית מהטיפוס ההיררכי להגביר את השליטה והדיכוי של חופש הביטוי (שממילא כמעט אינו קיים) בקרב קהלים שזקוקים לחופש יותר מכול.

לנוכח מבנים אלו, על המנהיגות – המקומית והלאומית – **להתנות ביזור, תקציבים וזכויות בניהול המבטיח שקיפות ושיתוף הציבור.** יש לציין כי התניה זו איננה רווחת בקרב מעצבי מדיניות ברשויות השלטון המרכזי. בקנדה, בשונה מישראל, מציעות רשויות השלטון פרויקטים ותוכניות להעצמה קהילתית (שהמימון המכריע להם מגיע מהממשל), שמרכיב הכרחי בהם הוא קידום הסובלנות והדמוקרטיה (ראו: Dahan and Geva-May, 2008).

התארגנות אזרחית

"התארגנות אזרחית" נתפשת פעמים רבות כביטוי כן ואותנטי של פוליטיקה הצומחת מלמטה, של צמיחה "אורגנית" מתוך הקהילה, ובתור שכזו כאמצעי טוב מאין כמוהו להגנה על האינטרסים הקהילתיים, לצמצום התלות בפוליטיקה המסורתית, ומכאן לשגשוג ולרווחה כלכלית. עידוד התארגנות אזרחית הוא גם הפתרון הראוי לתחושת הפרובינציאליות הרווחת בקרב קהלים ומגזרים בבאר שבע, שכן בהתארגנות מעין זו גלום פוטנציאל בעל ערך מוסף: השתתפות אזרחית עשויה לשמש במה, סימולציה, להתארגנות, לימוד, בשלב מתקדם יותר בקריירה הפוליטית (ראו: Logan and Molotch, 1987). דא עקא. לנוכח ממצאי המחקר, יש לשים לב לטיבה של התארגנות זו. מתברר כי הפעילות האזרחית איננה תורמת בהכרח לדמוקרטיזציה, היינו לשוויון הזדמנויות ולפיתוח כלכלי רחב. אכן, הנגב רווי פעילות של ארגונים אזרחיים החותרים להגן על האינטרסים והערכים של הקהילה, ובמקרים מסוימים הם מכירים מקרוב את טיבה של האוכלוסייה. אולם טיב הקשר בין אלה לאוכלוסייה נושא אופי מיוחד. ארגונים מסוימים, בעיקר מהאגף החילוני, מתיימרים לפעול בשם ערכים אוניברסליים, ואף מתהדרים כנציגים 'אותנטיים' של הקהילות הנחשלות ומבקשים לגונן עליהם מפני גחמות הפוליטיקאים. יומרה זו היא בעייתית מאחר שאלה שואבים את תפישת עולמם מהשקפות אגליטריניות (שווינויות) ולעתים אף רדיקליות. התוצאה היא ש"הסיוע" לקהילה כרוך, לעתים, בערעור ההיררכיה המקומית ואף בניכור. כלומר, תיאורטית אפשר כי דווקא ארגונים מסוג זה עלולים לשמוט את הבסיס לגאווה מקומית ובעקיפין לחבל בטיב ההון האנושי ובפיתוח הכלכלי. ובכלל

---

¹⁷⁰ כמו למשל, הרעיון שהועלה באחרונה על ידי שר האוצר, יובל שטייניץ, להקים "משטרה עירונית" שתהא כפופה לראשי ערים.

בארגונים מעין אלו מובנה פרדוקס: הם מבקשים "לטפח ולחזק את הקהילה", ובמפורש להחליש את הלאומיות, שעה שיסוד מרכזי בתרבות הקהילה (מסורתיים, אתיופים, יוצאי חבר העמים, דתיים-לאומיים) הוא הגאווה הלאומית.

מן העבר השני, ארגונים אזרחיים מהקטגוריה החרדית בוודאי אינם תורמים לדמוקרטיזציה. דוגמה בולטת לכך הן העמותות והארגונים להחזרה בתשובה המסונפים לקבוצה החרדית-מזרחית שמכלול פעולותיהן מביא בהכרח לרדיקליזציה ולהעמקת תרבות התלות של הפרט בקבוצה.

לנוכח מבנים אלו על מעצבי מדיניות ומקבלי החלטות **להתנות שיתופי פעולה עם גופים אזרחיים ביצירת תוכניות ופרויקטים מוטי דמוקרטיה**. תוכניות מעין אלו יביאו להרחבה משמעותית של צמתי המפגש בין הקבוצות השונות בבאר שבע ובעיקר בין חלשים לחזקים. כמו כן, על רשויות השלטון להבהיר כי לא יהיו שותפים לפרויקטים ומהלכים שמשתלבים בהיררכיה המקומית ומקבעים את המצב הנתון שאיננו מקדם פיתוח כלכלי (כגון פרויקטים שאינם מעודדים השתתפות של הציבור הרחב בשוק העבודה).

קואליציות ממשל כמנוף לפיתוח

בעידן של פוליטיקה מבוזרת שם המשחק הוא קואליציות ממשל. על המנהיגות המקומית והאזורית בבאר שבע ובנגב לרתום את ההון הגלובלי, ארגוני NGOs ונציגי השלטון המקומי לטובת אינטרסים קהילתיים מוטי דמוקרטיה. כדי שקואליציות מעין אלו יעמדו בפני זעזועים, ועל מנת למנוע משברים יש להביא בחשבון את הפסיפס התרבותי-פוליטי שמופה בעבודה זו (ראו גם: דהן, 2006: 105-112).

מערכת ההשכלה הגבוהה

כאמור, מיצוי היתרונות הגלומים בתוכניות לפיתוח כלכלי הוא תוצר ישיר של רמת ההון האנושי, וזה מושפע מהמעמד החברתי ומיכולת ההפשטה של האוכלוסייה. הרחבת ההשכלה, הכללית והאקדמית, היא אפוא מטרה מתבקשת. אולם מתברר כי מטרה תמימה זו איננה מגיעה לפסי הביצוע בין השאר ובעיקר בגלל מטענים וחסמים תרבותיים העוברים בירושה באמצעות מערכות הסוציאליזציה בקהילה. כפי שהראיתי, העיונות היחסית המאפיינת את הציר שבין האקדמיה לקהילה מונעת קידום של ההון האנושי והחברתי בקהילה. נדרש אפוא שינוי מהותי במערכת ההשכלה הגבוהה. שינוי זה אין פירושו "העמקת המעורבות בקהילה" (כשלעצמה מבורכת), שכן כל הצעה לשיפור באפיק זה איננה אלא 'עוד מאותו הדבר'. כדי לשנות מצב עניינים זה על הקברניטים להביא לרה-ארגון ולאיזון נכון בשני ערוצים: האחד בתחום התמהיל האנושי-אקדמי, והשני בתחום התכני-אקדמי (והא בהא תליא).

בהיבט של התמהיל האנושי-אקדמי, הממסד האקדמי בבאר שבע (סגל וסטודנטים) מצטיין בדומיננטיות של חברים מהקבוצות הבאות: חילונים מהמעמד הבינוני, סטודנטים מהחטיבה החילונית ודוברי רוסיית. מדובר בקבוצות שהרקע החברתי שלהן יונק מהיררכיות חברתיות זרות לקהילות המסורתיות (כאשר גם היסוד השוויוני – שבשמו מדבר מרכז זה – נשאב מזיכרון קבוצתי זר לקהילות המסורתיות). סביר להניח כי בשנים הבאות נקבל עוד מאותו הדבר, שכן ראשי אוניברסיטת בן גוריון הפועלים בעידן גלובלי, היינו בסטנדרטים גבוהים של מצוינות, מעוניינים להפוך את המוסד האקדמי הבכיר בנגב למוקד משיכה לאומי ובינלאומי.¹⁷¹ על פניו, התכנסות למגמה זו כרוכה, מן הסתם, בהעלאת סף דרישות הקבלה למוסד שתבוא בהכרח על חשבון המקומיים. זהו פרדוקס השדרוג (The iron law of upgrading): ניסיון לשדרג את איכויות המקום יבוא על חשבון האוכלוסיות היותר חלשות. אם האוניברסיטה המקומית חפצה בהכרה ובאמון מצד הקהילה, ואם יש בכלל הצדקה לתמיכה ציבורית בפונקציה חשובה זו, הרי שיש לחשוב על אפיקים לשינוי מבנה זה. פתרון תשתיתי אפשרי יכול להיות בטיפוח קבוצות סטודנטים צעירים המגיעים מקבוצות מיעוטים (מסורתיים, בדואים, אתיופים, דתיים לאומיים) שיתפקדו כראש גשר אל הקהילה, כאמצעי לשיקום האמון שבתורו יעודד צעירים לבוא בשערי האוניברסיטה: חטיבה סוציולוגית זו עשויה להוות משאב עצום שאותו יש לרתום כאמצעי לזרימת מידע ומשאבים באופן דו-כיווני: בין המרכז לפריפריה ובין הפריפריה למרכז. זהו האפיק האפקטיבי ביותר להשבחת ההון האנושי "ולסירקולציה" של ההון החברתי. כמודל להזדהות עבור צעירים בקהילה, ערכו של צעיר משכיל ממוצא אתיופי עולה עשרות מונים על אקדמאי שאיננו מקבוצת השייכות.

עוד מרכיב מרכזי העומד ביסוד העוינות האמורה, ומחבל בהרחבת הנגישות להשכלה גבוהה ובמוביליות של השוליים, נעוץ בגישה התיאורטית הכללית שבתשתית פעילותן של חלק מהאליטות האקדמיות, בפרט במחלקות למדעי החברה באוניברסיטת בן גוריון. בתמצית, התיאוריה המרכזית של אליטות אלו נעוצה בגישות מבניות (לרוב מרקסיסטיות ופוסט-ציוניות) שהמסר הגלוי והסמוי העומד מאחוריהן הוא כי הכשל הכלכלי והחברתי של פיתוח השוליים נעוץ בשיטה, בגורמים חיצוניים, מלמעלה: הפרטה, גלובליזציה, ובאגפים מסוימים יש המייחסים זאת גם ללאומיות היהודית-ציונית. מעבר לעובדה כי מבנה ודגש תיאורטי זה בעייתי מאוד מבחינה אקדמית (דהן, 2008), הוא פועל בכיוון המייצר כמה השפעות שליליות: ראשית, הוא כרוך בביטול התרבות המקומית (במובנה כגורם עצמאי, כמוקד להזדהות וכמקור אנרגיה) ובכך עלול לייצר תחושה של ניכור (והוא אכן מייצר ניכור!). שנית, הוא מחבל בסיכוי וברצון להיות מובילי, בין השאר על שום שהוא מסיר מהחלשים את עול האחריות האישית והקבוצתית. שלישית, מבנה זה גורע

---

¹⁷¹ ריאיון, כרמי רבקה.

מאיכות המחקרים המתבצעים על האוכלוסייה המקומית, ואם מעצבי המדיניות מאמצים את מסקנות המחקרים הללו הרי הנזק כפול ומכופל.

פתרון אפשרי, ולו ראשוני, לבעיה זו יכול להיות בצורת פיתוח תוכניות לימוד שבמרכזן לימודי קהילה (מנהיגות ותרבות מקומית). תוכניות מסוג זה (שישלבן בתוכן הן ידע פוליטי-כלכלי והן הומניסטי-תרבותי) עשויות להוות במה מצוינת לפעילים מקומיים שיופיעו באוניברסיטה הן כחוקרים והן כחוקרים-סטודנטים. הן עשויות לשמש 'נוגדן' ראוי לתופעת הניכור כלפי האקדמיה הרווחת בקרב צעירים מקומיים.

שינויים מעין אלו המוצעים עשויים להביא, בתוך פחות משנות דור, להנמכת החומות החוצצות בין האוניברסיטה לקהילה, וכך בעקיפין, לפיתוח כלכלי שינותב לקבוצות השוליים.

רשימת מקורות

- אייזנשטאט, שמואל נוח (2005). החברה הישראלית בין מגזר לאינטגרציה, בתוך: אבי בראלי, דני גוטויין וטוביה פרילינג (עורכים), **חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי**. באר-שבע וירושלים: יד בן-צבי. עמ' 7-32.
- אליאס, נלי ונטליה חבורסטיאנוב (2008). "לא על הלחם לבדו": חיי התרבות של הרחוב הרוסי של באר שבע. בתוך: יהודה גרדוס ואסתר מאיר-גליצנשטיין (עורכים): **באר שבע – מטרופולין בהתהוות**. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון ומרכז הנגב לפיתוח אזורי. עמ' 59-74.
- בירנבוים-כרמלי, דפנה (2000). **'צפונים' על מעמד בינוני ישראלי**. ירושלים: האוניברסיטה העברית, י"ל מאגנס וספריית אשכולות.
- ברם, חן (1999). בין קווקז לישראל. עליית יהודי ההר: מאפייני קהילותיהם בקווקז וסוגיות בהשתלבותם בישראל מנקודת מבט אנתרופולוגית. ירושלים: מכון ברוקדייל.
- גירץ, קליפורד (1990). פרשנות של תרבויות (תרגום). ירושלים: כתר.
- גרדוס, יהודה (2008). מטרופולין באר שבע – מרחב עירוני רב-תרבותי מקוטב בעידן הגלובליזציה. בתוך: יהודה גרדוס ואסתר מאיר-גליצנשטיין (עורכים): **באר שבע – מטרופולין בהתהוות**. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון ומרכז הנגב לפיתוח אזורי. עמ' 21-36.
- גרדוס, יהודה ורועי נוראל (2008). **סקר תעשיות בנגב – 2008**. באר שבע: מרכז הנגב לפיתוח אזורי והרשות לפיתוח הנגב.
- דה מלאך-שחק, נואית (2007). ילד משוחרר ילד ממושמע: ייצוגי התנהגות רצויה של ילדים בקרב גננות בזרם הממלכתי ובזרם החרדי-עצמאי. בתוך: אמדע אור וסמדר בן-אשר. **המוכר והזר. ייצוגים חברתיים בישראל**. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב. עמ' 307-316.
- דהן, יצחק (2006). **תרבויות פוליטיות בערי הפיתוח**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- דהן, יצחק (2008). תרבויות פוליטיות בערי הפיתוח: מאפיינים, גורמים ותוצאות. עבודת דוקטור. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- דהן יצחק (2009). **מנהיג מקומי. מכניזם של שינוי עומק בפריפריה: ירוחם: 1983-2006**. ירושלים: מחקרי פלורסהיימר באוניברסיטה העברית.
- דשן שלמה (1991). הדתיות של המזרחים בישראל. בתוך י', בן-עמי (עורך), **מחקרים בתרבותם של יהודי צפון-אפריקה**. ירושלים: הוצאת ועד עדת המערבים בירושלים. עמ' 359-364.
- הורוביץ אבנר (2000). ש"ס והציונות, **כיוונים חדשים**, גיליון מס' 2. עמ' 30-60.
- הורוביץ תמר (2001). מהזירה הלאומית לזירה המוניציפאלית ובחזרה, דרכי התגבשותם הפוליטית של עולי חבר העמים בבחירות המקומיות של 1998 בתוך: בריכטה, א', פדהצור, ע' (עורכים). **הבחירות לרשויות המקומיות בישראל – 1998**. תל-אביב: רמות, אונ' תל-אביב. עמ' 101-119.

טסלר, ריקי (2000). **המפלגה התנועתית כארגון כלאיים: המקרה של תנועת ש"ס**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. ירושלים: האוניברסיטה העברית.

יצוב, גדי (1999). **החברה הסקטוריאלית**. ירושלים: מוסד ביאליק.

כספי, דן (2008). "אפיקים בנגב" ברוסית: על התקשורת המקומית בבאר-שבע. בתוך: יהודה גרדוס ואסתר מאיר-גליצנשטיין (עורכים): **באר שבע – מטרופולין בהתהוות**. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון ומרכז הנגב לפיתוח אזורי. עמ' 75-86.

לופו, יעקב (2004). **ש"ס דליטא, ההשתלטות הליטאית על בני תורה ממרוקו**. תל-אביב: קו אדום והקיבוץ המאוחד.

ליאון, נסים (2003). כנס התשובה ההמוני בחרדיות המזרחית, בתוך: סיוון, ע' וק' קפלן (עורכים), **חרדים ישראלים – השתלבות בלא טמיעה?** ירושלים ותל אביב: הקיבוץ המאוחד ומכון ון-ליר. עמ' 82-98.

ליסיצ'ה, סבינה ויוחנן פרס (2000). עולי חבר העמים בישראל – גיבוש זהות ותהליכי אינטגרציה, **סוציולוגיה ישראלית**, ג (1): 7-30.

לשם, אלעזר (2001). העלייה מברית המועצות לשעבר והשסע הדתי חילוני בחברה הישראלית, בתוך: ליסק ולשם (עורכים): **מרוסיה לישראל – זהות ותרבות במעבר**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד. עמ' 124-148.

מאיר-גליצנשטיין, אסתר (2009). "מפא"י והמנהיגות המזרחית בערי הפיתוח: באר שבע כמקרה מבחן". בתוך: **עוירות הפיתוח**, עורכים צבי צמרת, אסתר מאיר-גליצנשטיין ואביבה חלמיש. ירושלים: יד בן צבי, סדרת עידן, עמ' 259-276.

מאיר אבינועם (2008). בדווי הנגב, גלובליזציה ותכנון במטרופולין באר שבע. בתוך: **באר שבע – מטרופולין בהתהוות**. באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון ומרכז הנגב לפיתוח אזורי. עמ' 87-104.

מאנע, עדי, אור אמדע ומאנע יוסי (2007). אפקט בת יענה: הבניית ייצוגי זהות של עולים. בתוך: אמדע אור וסמדר בן-אשר (עורכים). **המוכר והזר. ייצוגים חברתיים בישראל**. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב. עמ' 122-152.

ענתבי-ימיני, ליסה (2003). אתיופיה האורבאנית ותרבות שחורה: מודלים של זהות חדשה בקרב נוער עולה מאתיופיה בישראל'. בתוך: איזיקוביץ' רבקה (עורכת). **על גבולות תרבותיים וביניהם: עולים צעירים בישראל**. תל אביב: רמות.

צור, רות ומרים אשל (2003). ילדים והורים יוצאי אתיופיה בתהליכי החינוך בגן הילדים. **עיון ומחקר בהכשרת מורים**, חיפה: גורדון המכללה האקדמית לחינוך. גיליון 9, 2003. עמ' 43-64.

רייכנר, אלישיב (2009). התיישבות של קבוצות אידיאולוגיות בעוירות הפיתוח. בתוך: **עוירות הפיתוח: עורכים: צבי צמרת, אסתר מאיר-גליצנשטיין ואביבה חלמיש**. ירושלים: יד בן צבי, סדרת עידן. עמ' 245-259.

שגיא, אבי ודב שוורץ (2003). **המפעל הציוני-דתי לנוכח עולם מודרני – מסת מבוא**. בתוך: אבי שגיא ודב שוורץ: **מאה שנת ציונות דתית**. רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר אילן. עמ' 9-40.

שוורץ, שפרה וחיים דורון (2008). המאבקים לפיתוח ואקדמיזציה של שירותי הבריאות בנגב. בתוך: יהודה גרדוס ואסתר מאיר-גליצנשטיין (עורכים): **באר שבע – מטרופולין בהתהוות**. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון ומרכז הנגב לפיתוח אזורי. עמ' 217-232.

- Adler, S. (2007). *Training and Retraining Programs in Israel*. Paper presented at the PORI Presentation at ICSW conference, Jerusalem, Israel. 2 May 2007.
- Bass, B. M. (2007). "From Transactional to Transformational Leadership", In: R. P. Vecchio(ed.), *Leadership – Understanding the Dynamics of Power and Influence in Organization*, Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, Second edition, pp. 302-317
- Bockmeyer, J. L. (2000). "A Culture of Distrust: the Impact of Local Political Culture on Participation in the Detroit E.Z", *Urban Studies*, vol.37, No.13: 2417-2440.
- Davidson, P. and Hoenig, B. (2003). The role of social and human capital among nascent entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, 18: 301-331.
- Dahan, Y., Geva-May, I. (2008). New Urban Governance Regimes within immigration contexts: The Case of Vancouver and Tel-Aviv metropolitan area. In: Barzilai, Churchman and Zysblat (eds.). *Coping with crisis*, Jerusalem: Magnes press. pp.253-280.
- Geva-May, I. (2002). Cultural Theory: The Neglected Variable in the Craft of Policy Analysis, *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 4: 243-265.
- Gorodzeisky A., Semyonov, M. (2010). "Two Dimensions to Immigrants' Economic Incorporation: Soviet Immigrants in the Israeli Labor Market", *Journal of Ethnic and Migration Studies* (forthcoming 2010).
- Grondona, M. (2000). A cultural Typology of Economic Development. In: L. E. Harrison and S. P. Huntington, eds., *Culture Matters*, New York: Basic Books, pp. 44-55.
- Harvey, D. (1973). *Social justice and the City*. London: Edward Arnold.
- Hasson, S. (1985). The Neighborhood Organization as a Pedagogic Project, *Environment and Planning, D: Society and Space*, 3:337-355.
- Logan, J.R., and Molotch, H.L. (1987/2007). *Urban Fortunes: the political Economy of place*. Berkeley and Los Angeles, California. University of California Press. 20th anniversary edition.
- Porter, M. (2000). Attitudes, Values, Beliefs and the Microeconomics of Prosperity. In: L. E. Harrison and S. P. Huntington, eds., *Culture Matters*, New York: Basic Books, pp. 14-28.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Shuster, Rockefeller Center.
- Rosen, L. (1972). Muslims-Jewish Relations in a Moroccan City, *International journal of Middle East Studies*, 3:435- 449.
- Rosen, L. (1979). Social identity and points of attachment: approaches to social organization. In: Geertz, C., Rosen, L.(eds.). *Meaning and order in Moroccan society*. London: Cambridge University press: pp. 19-111.

Woolcock, M. (2002). *The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes*. Development Research Group, The World Bank and Kennedy School of Government, Harvard University.

Wildavski, A. (1987). Choosing preference by constructing institutions, *American Political Science Review*, vol.81, No.1: 3-21.

רשימת מרואיינים

שם	תפקיד	תאריך	מקום
אביטן שלום	פעיל חברתי ויושב ראש 'הפרלמנט המרכזי' של באר שבע (אוקטובר 2009 ואילך)	10.11.2009	ב"ש
אבני רון	מבקר אוניברסיטת בן גוריון	30.11.2009	ב"ש
אלאלוף אלי	מנכ"ל קרן רש"י (1995 ואילך)	11.10.2010	ב"ש
אל-סאנע סאלם	מנהל אדמיניסטרטיבי של המרכז לחקר החברה הבדואית והתפתחותה באוניברסיטת בן גוריון ועוזר לרקטור האוניברסיטה לענייני מיעוטים	14.7.2009	ב"ש
אל-עוברה סעיד	מנהל אגף הרווחה והשירותים החברתיים בעיריית רהט (יוני 2009 ואילך)	6.1.2010	רהט
באבאיוף מאיר	יושב ראש מועצת הפועלים במרחב באר שבע והנגב (1996 ואילך)	24.12.2009 11.10.2010	ב"ש
בהיינה מזור	מנהיג העדה האתיופית בבאר-שבע, חבר כנסת מטעם ש"ס (2006-2002), חבר מועצת העיר באר שבע	22.10.2009	ב"ש
בוזגלו בני	יושב ראש וועד עובדי 'אגד' סניף באר שבע (2006-2002)	11.10.2010	ב"ש
בוקר אלי	סגן ראש העיר באר-שבע (1989-1994); יושב ראש החברה הכלכלית באר-שבע (1998-2003)	2.11.2009	ב"ש
ברוך גילי	מנהלת תחום צדק חברתי בארגון שתי"ל – באר-שבע	23.9.2009	ב"ש
ברקוביץ" שמעיה	מנכ"ל רשת החינוך התורני-לאומי "בית מוריה" – באר שבע	22.10.2009	ב"ש

ב"ש	22.11.2009	מנהל מרכז הנגב לפיתוח אזורי, אוניברסיטת בן-גוריון וחבר מועצת העיר באר שבע (2003-1998)	גרדוס יהודה
ב"ש	17.12.2009	ראש העיר באר שבע (2008 ואילך)	דנילוביץ' רוביק
ב"ש	14.7.2009	רכזת תחום מעורבות חברתית בעמותת "סטארט-אפ" – מרכז הכוונה, מידע והעצמה לצעירים, באר שבע	זמיר מיכל
ב"ש	11.10.2010	מרצה מן החוג באוניברסיטת בן גוריון ופעילה בקהילת יוצאי חבר העמים בבאר שבע	וולדמן בתיה
ב"ש	17.12.2009	נשיאת אוניברסיטת בן-גוריון (2006 ואילך)	כרמי רבקה
ב"ש	24.12.2009	ראש ישיבת 'אהל שלמה', בני עקיבא באר שבע (1983 ואילך)	ליפשיץ ישראל
ב"ש	23.9.2009	פעיל חברתי בבאר שבע	מוסטקי יוסי
ב"ש	23.9.2009	מחנך בישיבה התיכונית "בני עקיבא", באר שבע	מזוז גדי
ב"ש	22.10.2009	חבר מועצת העיר באר שבע ופעיל המפד"ל	מרציאנו יצחק
ב"ש	8.2.2010	סגן ראש העיר באר שבע (1989-1999); חבר כנסת מטעם ש"ס (1999 – 2003)	סבן יצחק
ב"ש	10.11.2009	מנכ"ל הרשות לפיתוח הנגב (2009-1999)	סהר מאיר
ב"ש	22.11.2009	עיתונאי, כתב לעניינים מוניציפאליים של העיתון המקומי "שבע" (1997 ואילך)	סיטרוק יעקב
ב"ש	30.11.2009	מנהלת היחידה למעורבות חברתית באוניברסיטת בן גוריון בנגב	סרוסי ורד
ב"ש	11.3.2010	יושב ראש אגודת הסטודנטים של אוניברסיטת בן גוריון (2008 ואילך)	קציר עמית
ב"ש	8.2.2010	עורכת 'צ'ופצ'יק' – עיתון אגודת הסטודנטים של אוניברסיטת בן גוריון (דצמבר 2009 ואילך)	שטדלר מיטל
ב"ש	24.12.2009	מנהלת מינהלת קליטת עלייה בעיריית באר שבע (1998-1992)	שכטמן ילנה
ב"ש	17.12.2009	מנכ"ל החברה הכלכלית של עיריית באר שבע (2000-1998)	שליידר דניאל